

4. La presència dels Estats en una Cerdanya partida

(...) funciones de protección y control que antes eran ejercidas sobre los individuos por grupos endógenos más reducidos, como clanes o comunidades rurales, latifundios, gremios o clases, pasan a ser ejercidas por agrupaciones estatales altamente centralizadas y cada vez más urbanas (ELIAS 1990:143)

La cita de Norbert Elias resumeix algunes de les conseqüències de l'adopció del sistema polític estatal modern i alguns dels fets que al llarg dels segles han anat lligats a aquesta adopció: centralització de poder (en les seves vessants redistributiva i coercitiva) i progressiva urbanització. Sobre el segon element, pel que fa a les seves conseqüències més recents, he incidit breument en el capítol anterior. De la centralització del poder en mans de l'Estat me n'ocuparé tot seguit.

L'Estat nació, com el coneixem avui dia, és el resultat de centenars d'anys d'evolució. La seva consolidació com a model no es va donar fins després del segle XVII, sobre l'arrel del consens i de la coerció i amb una centralització inicialment més feble, però creixent (FONTANA 1994:135-136). Des dels segles XVIII i XIX els governs s'han anat racionalitzant i nacionalitzant. Dit d'una altra manera, s'ha desenvolupat una administració calculada i una organització basada en una burocràcia altament especialitzada i, en la nacionalitat i la ciutadania com a principis bàsics. La Revolució francesa i la Revolució americana van ser escenaris de l'arrelament d'una noció civilista, voluntarista i racionalista, de la nació relacionada amb l'Estat (SMITH 1994:9). Es va anar consolidant la idea que l'Estat tenia un poder legitimat en tant que representava un col·lectiu, el "poble", que acabaria essent anomenat "nació". Criteris que anirien des de la voluntat a la percepció de l'essència cultural o d'altre tipus servirien per identificar "nosaltres" i "altres". Parafraçant Gellner (1988), podem dir que les nacions són filles dels Estats i no a l'inrevés. El concepte d'Estat nació serveix per ressaltar la coincidència de distribució d'un grup nacional amb una unitat política territorial, tot i que no sempre és una coincidència real (CONNOR 1998:92-93).

En l'Estat modern, en primer lloc, una economia de mercat regeix les transaccions internes, dins de cada territori, i també externes, amb una xarxa de comerç "internacional". En segon lloc, hi ha una major o menor secularització de l'educació i la cultura, que passen de mans de l'estament religiós a mans d'una *intelligentsia* conformada per intel·lectuals i professionals buròcrates disposats a aplicar els seus criteris racionalistes en l'administració de l'Estat. Aquesta mena de revolució cultural implica que la *intelligentsia* iniciï un procés de reflexió sobre els orígens i el caràcter nacionals (SMITH 1991:61). La construcció de l'Estat modern té, doncs, una vessant ideològica i una altra de material, i en tots dos casos es dona una pèrdua d'autonomia sobre poblacions que acaben essent considerades com a part de l'Estat. Institucions, organismes i definicions oficials de la realitat contribueixen, aleshores, a generar una consciència de comunitat:

Escuela, cárcel y servicio militar hicieron mucho por unificar la cultura, pero la autonomía no desapareció hasta que se destruyeron las formas de trabajo y de vida en torno a las cuales se articulaba la conciencia de comunidad (FONTANA 1994:140)

Segons Fontana, la manca d'autonomia, la dependència de poblacions en el si d'un territori estatal, té molt a veure amb les formes de treball i l'economia, però també, segons apunta la cita precedent, amb formes de vida al voltant de les quals s'articula una consciència de comunitat. Es genera aleshores una dependència que implica, entre altres coses, la manca d'autonomia per formular una definició legítima de quina és la comunitat objecte de consciència.

Sobre la base de la creença en orígens i de l'assumpció d'una idea d'identitat comuna, hom pot arribar a creure que forma part d'una gran comunitat, composta per ell mateix i per milers o milions d'individus que no coneix. Aquest desconeixement fa que no es tracti d'una comunitat en el sentit real, sinó d'una comunitat imaginada, ja que només existeix com a conjunt perfecte, en la imaginació (ANDERSON 1993:23). Que es tracti d'una realitat imaginada no vol dir que no sigui percebuda pels subjectes com a quelcom real. Ans al contrari, la nació és, als seus ulls, un grup existent envers el qual poden experimentar

respostes afectives en determinades circumstàncies (per exemple, quan es considera que és atacada d'alguna manera, o quan se la venera o alaba).

Altrament, la creença en una identitat nacional suposa que també s'ha de creure que es viu en un món d'identitats col·lectives nacionals (SMITH 1991:99), que han assolit o cerquen la seva expressió màxima en un poder polític en forma d'Estat sobirà i territorial, organisme concebut més o menys tal i com es va fer després de la Revolució francesa i la Guerra de la Independència nord-americana (GUIBERNAU 1997:12). De forma que el món estaria constituït per pobles o nacions amb o sense Estat dels quals formarien part uns individus i no uns altres. Aleshores caldria establir una línia que separés qui és qui i per on es pot moure cadascú. Heus ací que les fronteres serveixen per establir aquesta diferenciació, a la vegada que delimiten allò que es considera l'espai d'acció d'un Estat.

En bona part les fronteres van ser creades i definides per mantenir els subjectes en el que se suposava havia de ser el seu propi espai, en tant que ciutadans nacionals, i per controlar les relacions entre ells i els ciutadans de nacions veïnes (MARTINEZ 1994:5). La seva definició es va fer seguint criteris estrictament de política d'Estat, i prescindint de l'existència de poblacions en els territoris pels quals havia de passar la divisòria. Però, a més, les fronteres delimiten l'espai en el qual els Estats poden exercir el seu poder sobre els subjectes i serveixen per controlar pràctiques que podrien posar en dubte aquest poder.

L'Estat nació té dos grans mitjans d'aplicació del seu poder: coerció i consens. En el primer cas es dóna una imposició per la força o una amenaça d'actuar per la força. En el segon, l'Estat legitima la seva acció a partir del consentiment dels ciutadans, i en bona mesura a través del desenvolupament del paper de redistribuidor de béns i serveis. Aleshores l'Estat seria com el gran pare protector, del qual es podrien esperar càstigs i premis. La redistribució i la coerció serien les vies per premiar o castigar, respectivament.

Les fronteres són els límits dins els quals l'Estat desplega el seu poder per les dues vies (coerció i redistribució), s'afirma idealment com a realitat, i pren cos en uns subjectes considerats ciutadans nacionals. Els subjectes poden esdevenir, aleshores, subjectes nacionalitzats per un procés d'aculturació i socialització, subjectes la vida dels quals se suposa que es desenvolupa en el context d'un espai contornejat per un mur que no és altre que la línia fronterera que separa el territori estatal dels altres:

(...) la localització de la frontera pot determinar per a milions de persones la llengua i idees que els seus fills hauran d'aprendre a l'escola, els llibres i els diaris que ells mateixos podran comprar i llegir, el tipus de moneda que utilitzaran, els mercats en els quals hauran de comprar i vendre, i potser fins i tot el tipus de menjar que estaran autoritzats a consumir; l'establiment d'una frontera determinarà la cultura nacional amb la qual seran identificades aquelles persones, l'exèrcit en el qual podran estar obligats a servir una temporada, el sòl que podran estar cridats a defensar amb les seves pròpies vides, tant si han triat defensar-lo, com si no (BOGGS 1966:5)

Entre els elements destacats per Boggs hi ha l'escola, que està relacionada precisament amb un dels millors mitjans per la creació de consens: el dispositiu nacionalista, que fa que cada subjecte acati per voluntat pròpia allò que els dispositius coercitius imposarien per la força (RUIZ TORRES 2000:94). Efectivament, el nacionalisme forma part de l'entramat d'elements que constreixen les pràctiques dels subjectes i la seva visió del món, fins el punt de naturalitzar l'existència del poder polític (sovint en forma d'Estat), de les fronteres i dels dispositius coercitius que inclouen la vigilància dels límits territorials. Aquest mateix Estat promou la coincidència entre frontera territorial nacional i frontera cultural, la qual cosa s'efectua des de la centralització del poder simbòlic (poder per representar la realitat, i actuar, així, sobre ella), que té precisament en l'escola el seu principal espai de reproducció.

A la Cerdanya, l'evolució política dels Estats espanyol i francès, la d'Europa i la de la Comunitat autònoma de Catalunya com a regió han tingut el seu pes durant el segle XX, a través de l'extensió i aplicació de mecanismes de coerció i redistribució. Tot plegat té molt a veure amb la presència de la frontera internacional i, darrerament, amb la seva "desaparició". El polític i hisendat Josep

Zulueta explicava com segueix les conseqüències de la presència de la frontera internacional a una banda i altra de "la ratlla", a la Cerdanya:

Existe una línea invisible que atraviesa la Cerdaña en sesgo caprichoso, cruzando aquí un campo, esmochando más allá un prado, saltando rios, abriéndose para encerrar á la española Llivia, y esta línea divide la Cerdaña en dos, una para España, otra para Francia. División que solo data de 1660 ha impreso en cada una caracteres distintos. En la francesa caminos por todas partes bien conservados y rectificadas sin cesar para las facilidades del tráfico, hilos telegráficos, esmero en el cultivo, *confort* i aseo en la casas y en el traje de las personas. En la española, caminos obstruidos á menudo por piedras arrojadas del campo inmediato ó desprendidas de su cerca, inundados por aguas desviadas de su cauce natural. En todos los edificios y en todos los cultivos falta así como la última mano, se nota el signo de cierta escasez de recursos que sólo permite atender á lo más necesario. Bien pronto se adivina á que se deben estas diferencias. Los habitantes pertenecen todos á una misma raza (...). Las circunstancias del clima, suelo y producción, ya hemos visto eran iguales (...). Sólo es distinto el Gobierno (...) el bienestar, la prosperidad, la ilustración, el sosiego que disfruta el propietario francés en la Cerdaña, por los cuales aventaja al español, son debidos únicamente á los beneficios de una administración que con todo y exigirle menos, le presta más y mejores servicios que el Estado español á su vecino de la misma comarca (...) este resultado (...) enseña (...) que la centralización es tolerable y en cierta manera beneficiosa cuando la máquina está bien ajustada (...) (José ZULUETA [*La voz del Pirineo*, num. 40, 41 i 42 30-10-1887, 6-11-1887 i 14-11-1887])

Per l'autor de la cita anterior, la presència de dos Estats a la Cerdanya implicava un diferencial a favor de la Cerdanya francesa, quant a infraestructures diverses. Val la pena entrar amb una mica de detall en aquest diferencial.

4.1. Educació, exèrcit i comunicacions: agents del canvi

Sempre he considerat que'ls fonaments de la prosperitat d'un país residien en l'ensenyança i en les vies de comunicació. Aquestes son a la terra lo que les venes al cos humá. Circulació bona, es la salut; circulació deficient es la mort. Aixís també en els pobles, manca de comunicacions es miseria i, profusió de medis de comunicació es riquesa (...) (*Ceretania*, núm. 816/817, 22-07-1922)

Així reconeixia la importància de les infraestructures d'educació i comunicacions el diputat per Cerdanya al congrés espanyol, Eusebi Bertran, els anys vint, en un article en què feia referència a l'arribada del ferrocarril a Puigcerdà. El desenvolupament de l'Estat nació va desembocar, a partir de la segona meitat del segle XIX, en polítiques encaminades a la construcció d'infraestructures destinades

---

a la població o a la millora de les existents. Sanitat, educació i comunicacions són aspectes que l'Estat ha abastat amb aquesta millora o construcció, amb la qual cosa ha allargat la seva presència, des del seu centre, arreu del territori que administra.

Però d'entre aquestes infraestructures n'hi ha dues que tenen un pes especial i que estan molt relacionades amb importants canvis socioeconòmics: les que afecten comunicacions i educació. Ambdós tipus permeten un potencial per l'emigració, en la mesura que, per un costat, poden connectar comunitats amb indrets fins aleshores difícilment accessibles, i, per altre costat, poden facilitar oportunitats econòmiques i innovació. Però no només això. L'educació té una importància central en tant que eina de socialització, entenent aquesta com un procés en què s'interioritza un ordre, un món, i es percep com a objectiu i donat per descomptat (BERGER/LUCKMANN 1988:99). En el cas que ens ocupa el que hi ha és la interiorització d'un sentit comú promoguda des de l'Estat amb l'objectiu de generar un marc quotidià comú entre tots els subjectes que administra (BOURDIEU 1997:116). Amb la construcció d'escoles, es procedeix a la socialització dels infants en aquest marc comú, en una "cultura central", com l'anomena Gellner (1988:179), una cultura que permet la mobilitat i la comunicació entre els individus que formen part d'una societat dirigida per un Estat central. El mateix Gellner ressalta el pes de la tutela estatal dels centres educatius en el manteniment d'aquesta cultura central (cultura desenvolupada, alfabetitzada):

(...) el principal papel que pasa a desempeñar la educación es el de mantener el medio cultural/lingüístico. Solo dentro de ese medio -que llega hasta donde lo hacen el territorio del estado y su aparato educativo y cultural, y que necesita ser cuidado, protegido y alimentado- pueden los ciudadanos respirar conceptualmente y actuar (GELLNER 1988:90)

Queda clara la centralitat de l'educació en la construcció de la nació sobre la base d'una cultura homogeneïtzada. El reconeixement d'una història, una literatura, una geografia i una llengua "nacionals" i el coneixement d'uns ritmes són objecte de l'ensinistrament i l'aprenentatge. Especialment important és el cas de la

llengua, la qual a la vegada és una eina de comunicació i de mobilitat social (HOBSBAWN 1997:122-128).

L'educació dels cerdans va incloure tots aquests components i a nivell identitari es va traduir en un intent d'afrancesament o espanyolització de la canalla. Els infants de la comarca van tenir un major accés a una cultura central a la vegada que les vies de comunicació facilitaven als cerdans l'accés a indrets allunyats. Però la millora de comunicacions i educació no es va donar a l'uníson a tota la Cerdanya. Des que els Estats nació espanyol i francès s'hi van fer presents, cadascun d'ells ha tingut diferent capacitat de construir infraestructures d'educació i de comunicació. El geògraf Daniel Gómez-Ibáñez (1975), en referència al cas dels Pirineus Occidentals, ha mostrat com des del segle XIX fins a principis de segle XX la construcció d'aquest tipus d'infraestructures va ser molt més important a tot França que a tot Espanya, la qual cosa va evidenciar l'existència d'un patró de desenvolupament més complet i prematur al vessant francès dels Pirineus que no pas a l'espanyol (GÓMEZ IBÁÑEZ 1975:89).

En el cas de la Cerdanya, a finals del segle XIX, l'escolarització de nens i nenes a la banda francesa era molt superior a la dels infants de la Cerdanya espanyola. Hi havia més escoles i més mestres. La situació provocava queixes constants per part dels cerdans espanyols, que tenien oportunitats i motius per a comparar-se amb els seus veïns. En les revistes locals puigcerdaneses de principis de segle apareixien de tant en tant planys per la diferent implantació educativa a banda i banda de la frontera. Per exemple, un articulista de la revista *Ceretania* aprofità la construcció de l'escola de Palau (Cerdanya francesa) per lamentar la poca implantació de l'escola pública a la Cerdanya espanyola:

En el vecino pueblo de Palau, se construirán dentro de poco unos edificios escolares, estando encargado de la construcción de los mismos, el empresario señor Cot de Caixáns⁵⁵. Como saben nuestros lectores se trata de

---

⁵⁵ Població de la Cerdanya espanyola actualment grafiada com "Queixans".

---

una población francesa á la cual envidiamos, pues en España...en España preocupa más la salud del *Machaquito* (*Ceretania*, núm. 3, 10-11-1906)

L'escolarització va ser clau perquè els infants anessin identificant-se com a francesos o espanyols, a partir del reconeixement, sobretot, d'un passat i d'una llengua com a propis. Història, Geografia i Llengua havien estat terrenys fonamentals per la construcció d'una identificació entre nació i Estat en l'ensenyament públic desenvolupat pel model d'Estat revolucionari francès:

La escuela inculcaba la nueva mitología de la nación: una visión apologética de la propia historia (no la historia real de los conquistadores y los conquistados, sino otra en que la "patria" aparecía como madre común de todos), la imposición de la lengua del pueblo dominante, la difusión de un "folklore" que seleccionaba y adaptaba elementos de la cultura popular y los "nacionalizaba"), mapas que construían una imagen nueva del suelo nacional (y que exigieron el establecimiento de fronteras precisas, que separaron a los habitantes de comarcas vecinas, acostumbrados hasta entonces a convivir), etc. La escuela servía a la vez para inculcar las normas y valores de una moral y una cultura precisas, comenzando con la imposición de un idioma normativo: una lengua libresca, que no sólo pretendía combatir los *patois*, sino eliminar la espontaneidad "subversiva" del habla "vulgar" (FONTANA 1994:139)

Llengua, història, folklore, es definiren com a components bàsics d'una cultura nacional i d'un sentiment patriòtic. A la Cerdanya, el 1909 es va celebrar una trobada de mestres de tota la comarca. Entre els temes tractats hi va haver l'ensenyament de la història. En les discussions es va posar de manifest una relació entre la història que s'havia d'ensenyar a l'escola i el sentiment patriòtic que havien de tenir els alumnes:

Antes era la Historia una lista de reyes, de fechas y de hechos que realizaban los monarcas ó los nobles. Del pueblo nadie se acordaba. (...) Defiende también la Historia crítica. Considera que al tratar de los otros pueblos no deben crearse odios; pues el único fin es formar ciudadanos conscientes y capaces de defender la patria en caso necesario (Ovacion) (*Ceretania*, núm.141 [transcripció de paraules de Molins, mestre cerdà espanyol], 8-08-1909)

D'altra banda, l'escola esdevenia escenari de desplegament de símbols d'identificació nacional, com banderes, escuts o himnes:

La Dirección general de Instrucción pública, ha dirigido una orden al Inspector general de primera enseñanza previniéndole disponga que, en el

plazo de seis meses, quede colocado en el frontispicio de las escuelas públicas el escudo pátrio que será de forma oval y llevará la siguiente inscripción en la parte superior: *Dirección general de Instrucción pública*; y en la parte inferior el grado y *número* de la Escuela y añade: "Tambien dispondrá V.I. que ondee el pabellón nacional en las Escuela Normales y demás Escuelas públicas durante las horas dedicadas á la instrucción, enarbolándole al efecto de comenzar las clases y recogíendole al terminar. Cuando en el patio ó jardin de las Escuelas se verifique algún acto ó desfile de los niños, estos pasarán por delante de la bandera saludándola. Unidas á estas manifestaciones de sentimiento nacional, las canciones que se inspiren en el amor á la pátria se logrará enseñar á los niños á amar y á honrar á su país y darles las mejores lecciones de la enseñanza del patriotismo, enseñanza que constituye uno de los deberes mas sagrados del Profesor, puesto que á la vez que jóvenes instruidos debe formar buenos ciudadanos, tanto para la paz como para los momentos supremos" (*La voz del Pirineo*, núm. 49, 3-12-1893)

Aquesta mena d'activitats evidencien l'aplicació de mecanismes disciplinars a l'escola al voltant de la veneració dels símbols nacionals, anàlegs als que s'utilitzen en la institució militar. Es tracta d'una expressió ritual del que Ruiz Torres (2000) anomena "acció creuada de dispositius", de forma que elements del dispositiu de control policial i militar s'apliquen a l'escola, junt amb el dispositiu nacionalista (conformat per símbols, pràctiques i discursos nacionalistes). Les desfilades d'infants a l'escola formen part d'aquest creuament palès en la disciplina. Quan el 1884 la llei Jules Ferry va establir l'educació universal laica i gratuïta a tot França i en va promocionar la implantació⁵⁶, aquesta relació entre el dispositiu militar i l'escola es va fer efectiva de manera estesa molt abans que a Espanya⁵⁷. El 1889, per exemple, el mestre d'Er explicava així la rutina diària en la feina:

A les vuit menys deu minuts i a la una menys deu minuts, ordeno: "A les fileres!" Aleshores dono el títol d'una cançó i ordeno: "Endavant!... Marxa!" En sentir aquesta ordre, els alumnes es posen en moviment tot cantant i, sempre al pas, es van posant al davant de les seves taules. A una senyal donada, prenen els seus llocs respectius (BLANCHON 1973a:24-25).

⁵⁶ Val a dir que ja el 1816 es pot observar un augment progressiu del nombre d'escoles i un increment del volum i dispersió del personal docent en l'espai (BOURDIEU 1985:23).

⁵⁷ Com es veurà de seguida, aquest decalatge no es deu tant a una manca de legislació, com a la seva aplicació eficaç, continuada i estesa arreu del territori.

La relació d'aquestes disciplines amb el patriotisme queda clara en una altra nota de la mateixa època, en aquest cas, del mestre de Sallagosa:

Quan els sento cantar i quan canto amb ells, "La bandera de França", "La sentinella perduda", "La Marsellesa", el meu cor batega molt de pressa, sento calfreds corrent per tot el cos. La meva tristesa s'esvaeix i oblidó les injustícies, maldats, desesperacions i llàgrimes per no pensar en res més que en els meus infants i en França (BLANCHON 1973a:26).

Un dels fronts en la feina dels mestres era l'ensenyament de la llengua francesa. Amb l'extensió de l'escolarització pública obligatòria, l'Estat francès va començar a esforçar-se per fer arribar una mateixa llengua a tots els racons del seu territori, tot en el context d'un afany per assimilar la població rural i "vulgar" a allò que havia estat considerat component fonamental de la nació (FONTANA 1994:138-140). Aquells anys el català era més utilitzat que el francès a tot el DPO. El seu ús en les relacions comercials, a les cases i, en general, en les relacions socials, feien molt difícil la substitució d'una llengua per una altra. Com en el cas dels mestres del País Basc francès o de Bretanya (WEBER 1976:69), els qui impartien classes a la Cerdanya francesa van haver de lliurar una batalla per arribar a imposar l'ús del francès. Les temptatives dels mestres van topar amb l'assistència irregular dels alumnes a l'escola. S'evidenciava l'existència d'una continuïtat social i cultural que superava la frontera política i que obviava que la frontera cultural no coincidís amb ella. L'obstacle que, per a la implantació de la cultura i la llengua oficial d'un Estat, representa aquesta mena de continuïtat (i, sobretot, l'existència de contactes transfronterers) es troba en moltes altres zones frontereres:

Tot i els esforços dels dos països contigus per estampar indeleblement els seus llenguatges i cultures sobre cada milla quadrada del seu territori, la unitat al si de la zona que travessa el límit de vegades sobrepassa la unitat entre la població fronterera i la població distant de la mateixa nacionalitat. Aquest és un resultat natural de factors geogràfics i factors humans com les relacions familiars i els contactes socials (BOGGS 1966:6)

Però a partir de la Primera Guerra Mundial va augmentar l'ús del francès, que va passar a ser considerat una llengua de més prestigi que el català. Els pares dels infants nascuts a partir de 1920-30 van començar a parlar-los en llengua francesa, i el canvi de registre lingüístic (del català al francès, no només en espais públics i

oficials, sinó també privats) va començar a ser pràcticament definitiu a partir de 1935, quan el mercat de treball en el cos de funcionaris públics i militars, policials o altres (com per exemple ferroviaris) esdevingué una fita per als fills dels cerdans francesos i dels habitants de tot el DPO, per a la qual era necessari tenir un Certificat d'Estudis, un Curs complementari o una formació a l'Escola primària superior. Els anys 1936-37, els resultats del certificat d'estudis situaven el departament en la mitjana nacional i el percentatge d'infants inscrits al Curs complementari superava aquella mitjana. Després de la Segona Guerra Mundial, es confirmaria aquesta tendència (JOLY/FRENAY 1990:LVI)

La utilitat de l'escola es va reconèixer, doncs, a partir de l'extensió d'allò que Bourdieu (1985) ha denominat, "unificació del mercat de treball" (que ben bé podríem denominar "nacionalització del mercat de treball"). L'escola ha estat interioritzada pels cerdans francesos com la institució que proporciona una formació que facilita la incorporació a aquell mercat de treball i, particularment, l'ensenyament de la llengua francesa, entesa com a culta, de prestigi i civilitzada. Les següents paraules d'un cerdà que va anar a escola els anys vint a La Tor de Querol, traspuen una associació d'idees entre llengua francesa i avanç:

P: Llavors...A casa seva, per això, parlaven català?

Ah sí. Però n'hi havia...perquè n'hi havia que havien anat a estudi i eren més avançats, perquè el quin tenia un ofici amb una botiga...escribans i aquests, era francès. Allavonses aquell ja parlaven en francès, però no era pas com ara. Ara mateix ells [es refereix al seu nét i la seva dona], té dos nens. El gros encara s'hi expressa una mica, però el petit no te n'entén de res. Ell parla francès (E-98 [H-Vq-1-Cef])

Un altre exemple és la relació que es fa en la següent cita entre prestigi, educació i coneixement de la llengua francesa. En aquesta ocasió, una dona de Palau explica algunes anècdotes que va viure els anys trenta:

(...) jo tenia una tia a Perpinyà que... perquè érem de la Cerdanya es pensaven que casi bé no sabia parlar el francès. A llavors jo tenia una mica de complex, perquè era la dona del germà de la meva mare i em deia "posa't ben bonica, posa't això, posa't allò... ". I és això que jo anava una mica culpabilisada. I un dia em vai avisar que la seva dona feia *trés* de faltes quan escrivia el francès. Vai pensar, "què s'ha cregut aquesta? Que perquè

---

siguem de la Cerdanya no sabem parlar francès?". Perquè teníem un mestre, jo tenia, què us diré... parlaria més aviat català. I a llavors ens feia molt de francès. Jo quan vai anar a estudi tenia cinc anys i la meva mare... el mestre ens va haver d'ensenyar el francès. Em va posar una poma així, una trumfa [patata] i no sé què més. I diu: "*ça c'est une pomme de terre*", i a llavors jo vai pensar... i jo dic: "*ah, monsieur, alors ça c'est une pomme de l'air*".

P: I tothom devia riure...

Sí... I a llavors molt de temps vai pensar, punyeta, ja que en francès diuen una *pomme de terre*, això hauria de dir una *pomme de l'air*, no?

P: És clar.

És per això que ens van haver d'ensenyar el francès. Ens feia fer debers... i molt de francès... (E-89 [D-Gp-2-Cef])

És clar que aquesta persona no atribueix tant de prestigi al català com al francès. El dia que vam quedar per a fer l'entrevista, li vaig preguntar si parlava català. Va respondre que sí, però que ni el llegia ni l'escrivia perquè no ho sabia fer i perquè, de fet, no li agradava. Literalment va justificar aquest fet dient que el català és una "llengua de pagesos". Un altre informant, en aquest cas un antic hotelier, remarcava la poca utilitat del català en el mercat laboral:

Jo tinc els meus néts, les nenes, que una en té divuit i l'atre en té disset, i els hi dic: "escolteu, si voleu, feu l'espanyol i l'anglès. Perquè el català no ireu pas gaire lluny amb el català". A on pots anar en català? Cerdanya i València i Barcelona i Catalunya. No et pots moure d'aquí, eh! I te'n vas amb anglès... Tothom vol parlar anglès. Nosaltres, la nena que té vint-i-set anys parla l'anglès millor que el català. I el nen també... Ella està a Londres, i ha de parlar anglès perquè és cap a Amèrica, Canadà... , perquè el seu home és un gros de la Shell... (E-83 [H-Gp-2-Cef])

Tant per aquests cerdans com per a persones de generacions posteriors i també per a immigrants espanyols que s'han establert a la Cerdanya francesa, el francès ha estat durant molt de temps l'única llengua de prestigi i la que possibilitava la mobilitat social. Així ho expressa un altre informant, afegint en aquest cas la formalitat com a valor associat al francès, i fent referència explícitament al "respecte" com a actitud manifesta en el canvi de registre:

Aquí el que parla català és perquè siguem gent que siguem catalans, que siguem d'aquí, o Bolquera és igual, que parles català, però si no és qualcú que coneixes bé pues no li parlaràs mai i si és en tres persones, i a Puigcerdà passa igual, si hi ha tres persones diferents no parlaràs pas català amb un perquè els altres...te faràs escanyar pels altres. Parlaràs francès aquí per respecte. I a Puigcerdà és igual. No diràs pas bon dia, perquè sabs pas amb

qui parles a la vora o qui tens a la vora. Per respecte, i ja s'ha acabat. Perquè si anéssim a veure de la gent que són de pura cepa catalans, a Puigcerdà n'hi ha pocs. I aquí igual. I donques sem obligats de parlar francès, i a Espanya sou obligats a parlar castellà perquè s'abes pas...Cony, siguem en minoritat. Hem estat colonisats [riu] (E-96 [H-G-2-Cef])

El fet d'haver estat "colonisats" s'assumeix amb una actitud de respecte envers allò que sembla provenir de la colonització. L'ús del català, aleshores, es relega a alguns espais (expressions col·loquials, converses d'estiu en una plaça, una partida de cartes en un cafè...), i es limita especialment quan es tracta de persones de les generacions més joves (en la nostra mostra, les que corresponen a les de la tercera, quarta i cinquena cohorts). L'escolarització ha tingut molt a veure amb aquesta situació, perquè ha promogut la instauració del francès com a llengua més valorada i única en els àmbits oficials i a tot el territori francès. El prestigi que se li ha atribuït, ha permès cert consentiment en el que ha estat la imposició d'una llengua estrangera. Ara bé, com han explicat Jean Louis Blanchon (1973a), Eugen Weber (1976), Jules Joly i Etienne Frenay (1990), fins ben entrat el segle XX, aquesta imposició no va estar mancada de formes de coerció. Diversos cerdans han coincidit en la descripció d'un mètode disciplinar que utilitzaven els mestres amb l'objectiu que els alumnes utilitzessin únicament el francès. És el cas que explica, a continuació, un home d'Osseja, parlant dels seus pares, que van anar a escola cap al 1870, aproximadament:

Els meus pares eren castigats si parlaven català... Els hi donaven un roc, una pedra, i se la passaven d'un a l'atre, i l'últim del dia que tenia la pedra, tenia un càstig, per parlar el català. I si aneu a Aiguatèbia, aquí a la vora, i veureu encara no...allà on jugaven els nens a la recreació quan jugaven, hi ha *marqué*: "*Soyez propres, parlez français*", "Sigueu nets, parleu francès". Això vol dir que si parlaven català eren bruts, eh? Pues això ha existit. I en Bretagne -la meua jove és de Bretagne- els hi penjaven els esclops al coll quan parlaven bretó i tot. I això va ser fet per crear una sola llengua a França (E-81 [H-Gp-2-Cee])

Aquesta mesura implicava una valoració del francès com a net i, implícitament, atribuïa el valor contrari al català. L'aplicació del càstig es pot situar en el temps fins pràcticament els anys trenta del segle XX, per exemple, a Er:

Ah, a escola, al temps de la recreació, que sortien a jugar, el mestre donava un *tion* [agafa un tros de paper] com si deien això. Donava això amb un i li

---

deia "bueno... "... I ningú sabia qui ho tenia, i ho dèiem... "No sé pas qui és que deu tenir el jató". I se'n nàvem a jugar allà a l'era, al temps de la recreació que sortíem, i si n'hi havia un que parlava català, l'altre deia "té, ets tu".

B: I al qui el tenia el punien "et quedaràs a escola tres hores... "
Una hora, i faràs tantes línies (E-97 [H-Gp-2-Cef][D-Gp-2-Cef]B)

A la següent cita, trobem el càstig a Porté:

A l'escola era interdit de parlar català, teníem de parlar sempre francès. I a la fi dels comptes, com que la mestra no en podia sortir va atrapar un sistema. Ens donava un bocí de cartró aixís que hi havia marcat verbe "parler catalan"... Verbe és tota la conjugació de tots els verbes. I allavones hi havia, donques, "verbe "*parler catalan... complet*". I quan senties un que parlava català, au! Li foties, i si s'ensopegava quan sortíem d'estudi a quatre hores, demanava qui és que ho tenia. I au! Tenies de fer tots els verbes, eh! "*Ne pas parler catalan, ne pas parler catalan...*" (E-107 [H-Vq-2-Cef])

Per aquest sistema els infants interioritzaven la visió del francès com a llengua formal, assolida no només pel control directe del professor, sinó per aquell que exercien els mateixos companys en el pati de l'escola o fins i tot al carrer. Al darrera del càstig hi havia la consideració de la llengua com a element nacional, propi de les habilitats cognitives que indefugiblement havia de tenir tot ciutadà francès. El català, no era simplement una molèstia que s'havia d'esborrar, sinó que constituïa un entrebanc en l'aprenentatge correcte de la llengua nacional:

Quan escrivies en francès feies una frase i el mestre et deia "ja es coneix... Ha barrejat català i és pas el veritable francès". Poder sí que es notava, però... ara no ho fan això (E-97 [H-Gp-2-Cef])

En la cita precedent, un informant, antic ferrer a la Cerdanya francesa, explica com la correcta escriptura de la llengua francesa, no acceptava barreges. Es creia que el millor per l'aprenentatge d'una llengua era que es desenvolupés amb exclusivitat, de forma que no se n'ensenyés cap altra. Com indica l'informant, és una actitud que actualment no es manté. Ara bé, en el seu cas va produir una situació curiosa. Quan ell i la seva dona van tenir el seu primer fill, li van parlar sempre en català. Segons el mestre de l'escola, el xiquet patia un retard respecte dels companys precisament per culpa d'això:

B: (...) al meu nen també li deien *Ne parlez pas catalan...* No li cal pas parlar català. I, bon, allavors li parlàvem sempre català al meu nen. I després quan

va néixer la nena, que tenen deu anys de diferència, ara li cal parlar en francès, en aquesta, i en ella li parlem francès, de petita, i al nen li parlem català. Sempre. No hem pas pogut parlar o en francès o en català als dos [riuens].

P: I com és que li van parlar a un català i a l'altre francès?

B: I bé, perquè la mestressa ens va dir que li retardàvem el francès al parlar-li català. I vem dir si ara a la nena també li parlem català, el mestre s'enredarà.

P: Ah, però amb el nen ja ho havien fet.

B: Amb el nen, sí. Me això jo no ho entenc pas, perquè ara quan vénen quatre o cinc anys ja els hi ensenyen una llengua, l'espanyol o una altra. I no ho barregen pas amb el francès. Bon, i bé és al revés del que deia l'altre.

P: Clar (...)

B: I diuen que ara ja quan són petits, a l'escola primaire els hi cal ensenyar una altra llengua. Doncs és que no els hi fa cap mal.

Era una cosa que ells s'havien dictat aixís però era la llei de l'ensenyament. És ells que feien això, que veien que fèiem catalanades en fent composicions franceses i això, i deien "me cago'n cony, si parlaven francès això no passaria" (E-97 [H-Er-2-Cef] [D-Gp-2-Cef]B)

Aquesta mena de purisme lingüístic es pot trobar també a fora de l'escola. La següent cita correspon a una comerciant de la Cerdanya francesa que jutja la manera com els seus consogres (d'origen andalús) pronuncien el francès, quan parlen amb les seves nétes.

I un dia aquella dona li va dir, no sé que li va dir a la petita que devia fer tres anys, li va dir "Monsieur" i li va dir "Mansié". Em va costar de que digués "Monsieur", després deia "Mansié". I vai anar i els hi vai dir: "escolteu, si voleu parleu-els-hi català o parleu-els-hi castellà, però no els hi parleu francès, no els hi parleu francès! Per l'amor de Déu, no els hi parleu francès!" (E-89 [D-Gp-2-Cef])

El francès, convenientment depurat (però no "lliure" de mots manllevats del català i d'una particular pronúncia), s'ha consolidat com a llengua principal a la Cerdanya francesa, els darrers cinquanta anys. I això tot i que també s'ha donat un procés de reconeixement de les llengües esdevingudes minoritàries, com el català. L'any 1951 l'Estat francès va promulgar la llei Deixonne, per la qual basc, català, occità i bretó passaven a ser d'ensenyament facultatiu a l'escola. S'autoritzava a poder impartir una sola hora de classe d'aquestes llengües. El 1976, es va estendre la llei al cors. L'exclusió inicial d'algunes llengües (cors, alsacià i flamenc) va resultar de la seva consideració com a *patois*, barreja, de tres llengües (alemany,

---

holandès i italià) (JACOB/GORDON 1985:120-121)⁵⁸. Pel que fa a les llengües a què feia referència la llei, es va trigar en tenir cura de la formació de professorat destinat al seu ensenyament, de forma que durant més de vint anys no va existir cap llicència per a exercir-lo professionalment (CALVET 1973:88). Posteriorment s'ha vist que el nombre d'estudiants de llengües vernacles era molt inferior al d'aquells que decidien estudiar, com a llengua complementària, anglès, espanyol o alemany (JACOB/GORDON 1985:122).

Els esforços de l'Estat francès per promoure l'hegemonia d'una sola llengua van en la línia de fer prevaler un discurs d'autoritat, de poder representar el món d'una determinada manera, i no d'altra. Això va lligat a planificacions efectuades des de l'Estat per una *intelligentsia*, però també a una valoració de la llengua en relació a un mercat de treball unificat, molt palès, per exemple, en l'existència del funcionariat, i que requereix d'unes competències lingüístiques (BOURDIEU 1985:22-24). A tota forma de dominació correspon un consentiment, i l'adopció d'una llengua inculcada a través de la institució escolar, en detriment d'una altra, forma part tant d'una forma de complicitat inconscient, com d'una unificació de les formes de socialització i aculturació planificada des de l'Estat a través de la institució escolar.

Pel que fa a Espanya, tot i que l'anomenada Llei Moyano va establir, ja el 1857, un ensenyament públic, en tot el segle XIX l'educació no va experimentar una situació comparable a la de França. El projecte liberal d'estendre l'escola a tots els grups socials no va prendre cos. En la línia del que ha argumentat Gellner (1988) en la seva teoria sobre el nacionalisme, podem dir que l'alfabetització (en castellà) va anar directament lligada a la industrialització i a la urbanització, de forma que

---

⁵⁸ En aquest cas, el terme *patois* no conté el contingut pejoratiu que se li va atribuir a la parla local, segons ha explicat Bourdieu, des de finals del segle XVII, des de la monarquia absoluta francesa, i manté en canvi més fidelitat a la seva accepció anterior (BOURDIEU 1985b:21). De tota manera caldria veure fins a quin punt no subjau a aquesta categorització una menor valoració d'unes llengües, front unes altres (o, de fet, una altra que seria hegemònica).

es van deixar de banda les zones rurals. Tampoc van ajudar a l'aplicació efectiva de la llei les carències pressupostàries dels ajuntaments i diputacions, que segons la legislació eren els qui havien de finançar els centres d'ensenyament primari i secundari, respectivament. En aquest estat de coses, l'Església assumia les tasques educatives que no podien cobrir els poders públics (MONÉS 1996).

A principis del segle XX, i després del desenvolupament literari de la llengua catalana, iniciat amb la Renaixença des de la dècada de 1860, es va impulsar l'estandardització de la llengua catalana. Des de l'Associació Protectora de l'Ensenyança catalana (fundada el 1899) s'havien promogut reflexions sobre el model d'ensenyament. A partir del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) i sobretot amb la normalització lingüística (1913), es va potenciar l'oficialitat del català i la seva presència en escoles privades. Més tard, la Generalitat de Catalunya (1931-39⁵⁹) va instaurar un sistema escolar català. Així, la llengua catalana va tenir una presència a les escoles del Principat poc abans de la Guerra Civil, i el primer quart del segle XX es va consolidar com a llengua de prestigi. A la Cerdanya, la primera revista editada a Puigcerdà, *La Voz del Pirineo*, publicava, ja, el 1881, un article escrit en català per Valentí Almirall. Tot i que els articles i anuncis solien editar-se en castellà, molt esporàdicament n'apareixien en català (escrits, però, per gent de fora la comarca), la qual cosa prova que la llengua catalana tenia cert prestigi, almenys en el nivell literari.

Després de la Guerra Civil, el règim franquista va prohibir l'ensenyament en català. S'hauria d'esperar l'acabament de la dictadura de Franco i la promulgació de l'Estatut d'Autonomia, perquè tornés a existir l'ensenyament en català. El 1979-80, el català s'impartia tres hores a la setmana, en els casos en què hi havia algun professor capacitat per a donar les classes. Com a conseqüència d'aquesta situació, només un 9% de les escoles del Principat oferien ensenyament en català. El 1983 la

---

⁵⁹ Després de la Guerra Civil espanyola, el govern de la Generalitat passà a l'exili i va perdre el seu paper en l'ensenyament públic, que com a institució no recobriria fins a l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia, el 1979.

Llei de Normalització Lingüística va establir la cooficialitat institucional del català. La llengua catalana es va veure revestida d'un prestigi considerable, emprada per gran part dels individus que tenien aleshores un poder econòmic en una de les regions de l'Estat espanyol que concentrava més riquesa econòmica. Les principals elits econòmica, política i cultural del Principat de Catalunya eren, aleshores, catalanoparlants (WOOLARD 1992:163-165;201-202).

Tot i que el castellà ha seguit mantenint cert prestigi (part de la burgesia l'ha mantingut com a llengua principal o, com a mínim, l'han utilitzat de forma preferent⁶⁰), el català ha continuat augmentant la seva implantació com a primera llengua al Principat. El 1997, es promulgà una nova llei de política lingüística que estengué la implantació del català a l'administració, empreses, comerços i cinemes. Com explica a continuació un pintor de la Cerdanya espanyola, l'actualitat (procés de normalització lingüística inclòs) difereix molt de l'època franquista pel que fa a la possibilitat d'utilitzar el català:

Com es parla avui dia el català que és correcte jo no el parlo. Jo tinc moltes coses al català que jo parlo que són del català d'aquí de la Cerdanya, naturalment. Hi ha coses que pues la veritat les dic malament... no sé, abans dèiem misto i ara es diu llumins, bueno no es que es digui ara és que se'n diu així, no? Però nosatres sempre en viem dit pues misto o cerilles, jo que sé! Hi ha coses com els barbarisme aquests que clar nosatres no els vem aprendre, eh! Nosaltres quan anàvem a estudi cantàvem el "Cara al sol" encara, eh!... I beviem llet amb pols, i cantàvem el "Flor de Maria", i tota aquesta mandanga. I obligats, clar! Per força, perquè és que no et donaven cap més opció de sapiguer (E-70 [H-Lv-3-E])

Amb l'estandardització i l'oficialitat, el català veu reconegut el seu prestigi. Per això han calgut una particular situació política, i el desenvolupament d'una elit catalanista que ha combinat els seus esforços amb un moviment popular. Als territoris catalans sota administració francesa, des del terreny de l'activisme cultural, s'ha reclamat l'existència d'una proximitat cultural als territoris catalans de l'altra banda de la frontera internacional, afirmant la importància del català

---

⁶⁰ Això ho ha observat, per exemple, Gary McDonogh en el pas recent de l'élite catalana del català al castellà, simbolitzat en el seu ús del terme "Liceo", en castellà, per fer referència al teatre "Liceu" (McDONOGH 1988:113).

com a llengua pròpia de les comarques del DPO. Amb tot, en una societat econòmicament més feble, políticament menys autònoma i amb unes elits que han valorat altament l'ús del francès i que l'han utilitzat de forma quotidiana, l'ensenyament i l'ús del català no han arribat a tenir la mateixa extensió que als territoris espanyols a on aquesta llengua era habitual.

A la Cerdanya francesa, la terciarització i la construcció de segones residències han atès una clientela del Principat que ha influït en un canvi en la visió de la llengua catalana. Molts d'aquests clients aparenten una condició social acomodada i un prestigi que, de retruc, recau sobre el registre lingüístic. La següent anècdota explicada per un informant de Sallagosa exemplifica part d'això:

I encabat vas aquí a la carretera i s'atura un cotxe. Un barceloní. I a llavors comença: "*bon jour, monsieur. Pour aller cap a Font-Romé*". I els hi dic: "escolteu, parleu català?". I a llavors em diu: "home, i tant que el parli jo el català. Què volen?". Diu "voldríem anar cap al Pas de la Casa". Dic "la foteu guapa. Cap al pas de la casa heu de girar aquí i altra vegada avall, cap a la Tour de Querol i amunt". I ells contents de parlar català. Aquí n'hi ha uns que van venir de Barcelona, metge... la dona és metge i ell és arquitecte (...). Van venir aquí i quan van fer (...) la casa em vien de venir a trobar i noi ens vam arribar allà i "la meva dona em deia hi ha un alcalde que parla el català i ens entendrem bé". I a llavors vam anar a fer l'aperitiu allà, que van convidar els vells i van convidar tothom, que van fer quelcom de molt maco, eh! I una casa molt maca van fer ells. I aquesta gent és catalana, aquets parlen català. Ara deuran venir per Nadal, ja els trucaré "bueno, a veure si veniu a fer el Whisky". Perquè jo ja els via convidat aquí i em va dir "no, jo no puc pas venir. Quan tornaran a venir les vacances de Nadal vindrem a prendre l'aperitiu" (E-83 [H-Gp-2-Cef])

Les relacions d'aquesta persona amb els segons residents de què parla s'endeguen a partir del mutu reconeixement en l'ús de la llengua, que apareix, doncs, lligada a persones que la parlen des d'una posició de prestigi econòmic i professional. De manera que l'ús del català adquireix un crèdit considerable. Un polític de la Cerdanya francesa explicava de la següent manera els avantatges que podia tenir el coneixement del català:

Em pensi que ara, a les generacions de la nostra mainada es torni, i és normal, sobre parlar la nostra llengua, el català. I donques és normal perquè d'alguna manera hi ha unes racines diria, culturals, que s'agafen i

---

s'enganxen aixís, i després que hi ha tota una economia amb Barcelona i tota Catalunya i que és una economia forta, i donques és normal que amb els canvis que hi ha la nostra mainada puguin parlar català com allà també parlen francès, vull dir, no hi ha problemes, però em sembla que és un punt més fort que els joves parlin aquesta llengua (E-106 [H-G-4-Cef])

Darrerament el nacionalisme català, la conjuntura política i els canvis socioeconòmics de la Cerdanya han contribuït a una modificació del paper de l'ensenyament com a nacionalitzador. A la Cerdanya francesa segueix vigent aquesta funció, però ja no precisa del descrèdit del català. A l'altre cantó de la frontera, d'acord amb una peculiar història i situació política, l'escolarització no implica la nacionalització unívoca dels cerdans com a espanyols.

Però en relació a la qüestió de l'ensenyament hi ha matisos que cal tenir en compte. En primer lloc, a principis del segle XX, existien connexions transfrontereres a nivell d'educació. Hi havia infants de banda i banda que assistien a col·legis religiosos de Cerdanya espanyola, encara que per això s'hagués de creuar la frontera i substituir l'ensenyament únicament en francès per una educació en una altra llengua. En aquests casos es buscava una formació que incorporés la moral catòlica, que no solia facilitar l'escola pública francesa.

Pel que fa a la llengua, el francès s'hi podia aprendre igualment. De fet, el seu prestigi era considerable. Quan s'entrava en el nivell de l'escola secundària era important anar a un centre a on es pogués obtenir un cert nivell de francès, de manera que l'assistència de cerdans francesos a escoles de la banda espanyola es condicionava al fet que s'hi pogués aprendre francès i que no es dificultés la inserció en l'escola secundària. S'atorgava valor a l'aprenentatge de dues llengües, la qual cosa podia implicar mobilitat transfronterera. De fet, des de 1888 hi ha hagut cerdans espanyols (sobretot comerciants) que han estudiat a escoles públiques de la Cerdanya francesa, sigui en l'ensenyament primari, o per obtenir el Certificat d'estudis.

Un fet no menys significatiu era que existís una escola francesa a “la vila”, el 1892. El centre va ser anomenat, el 1902, *Escuela Franco-Española*, i el regentava un comitè format per 25 membres, 13 dels quals eren de la Cerdanya espanyola (bàsicament de Puigcerdà) i la resta de la Cerdanya francesa (principalment de Bourgmadame). Tots ells eren classificats per la seva ocupació laboral i/o condició de propietaris, a més del càrrec polític en cas que n’ocupessin algun.

OCUPACIONS I CÀRRECS POLÍTIQS*	QUANTITAT
Comerciants i professionals liberals (comerciants, rellotger, enginyer de camins i canals, tintorer, mestre, notari, advocats, fiscal, procuradors, metge i farmacèutics)	19
Propietaris i <i>hacendados</i>	9
Fabricants	2
Pagesos	1
Alcaldes	2 (Puigcerdà i Bourgmadame)
Diputats	2 (Cerdanya francesa)

Taula 4. Comitè escola franco-espanyola de Puigcerdà(1902) (Font: *La Cerdaña*, núm. 4).

El fet que els membres del comitè fossin de banda i banda de la frontera palesa la importància transfronterera d’aquesta institució, dissenyada sobre la base d’un contacte existent entre cantó i cantó de la ratlla. A la vegada queda clar que l’ensenyament del francès tenia una utilitat, especialment pels comerciants, professionals lliberals i menestrals puigcerdanesos, i també pels propietaris agrícoles. D’altra banda, se cercava l’obtenció de titulacions i certificats de l’escola primària i secundària francesa, la qual cosa significa que es considerava que tenien prestigi i utilitat. De fet, en els diaris locals de principis de segle era habitual trobar anuncis de l’internat de la localitat francesa de Prada (la primera referència apareix a *La Cerdaña*, núm. 33, 24-08-1902) en el qual, segons destacava la publicitat, podien aprendre francès les “señoritas españolas”. Es

* Els individus que tenen més d’una ocupació o càrrec poden estar representats en més d’una fila.

---

tractava de filles de famílies adinerades de tota la Cerdanya, de Barcelona i d'altres poblacions catalanes en territori espanyol.

Gairebé cent anys després de la constitució de l'escola francesa de Puigcerdà, han vist la llum dos projectes de centres educatius transfrontereres. Per un cantó va sorgir la idea de crear un centre d'educació secundària, però finalment no es va dur a terme. D'altra banda, els darrers anys s'ha ultimat un projecte d'escola primària transfronterera entre els municipis de Llivia (Cerdanya espanyola) i Estavar (Cerdanya francesa). Es tracta d'una idea proposada pels responsables municipals dels dos pobles veïns, que s'hauria de concretar amb el tancament de les escoles públiques de cadascun dels dos municipis, la construcció d'unes instal·lacions en terrenys limítrofs de tots dos pobles (terrenys pels quals passa la divisòria internacional) i l'elaboració d'un projecte educatiu que permetés compartir alumnes i professorat. Els promotors de la idea creuen que una escola internacional facilitaria l'aprenentatge del català i del francès entre els infants de banda i banda de la frontera, a la vegada que augmentaria el contacte entre ells.

El projecte no s'ha dut a la pràctica per diversos motius. En primer lloc, la gestió i administració d'una escola d'aquestes característiques seria competència dels Estats espanyol i francès. Pel que fa l'escola d'Estavar això no representa cap canvi en relació a la situació anterior, però no és així pel que fa a l'escola de Llivia sota administració, actualment, de la Generalitat de Catalunya. Des del centre es veu que en la nova situació el personal i el projecte educatiu podrien patir alguna modificació a la vegada que es podria deixar de banda l'actual funcionament de l'escola com a part d'una "zona rural" junt amb els centres dels pobles de Ger i Bolvir, un servei valorat positivament per pares i mestres.

Un segon problema és la manca de convenciment de la comunitat educativa, especialment a Llivia. Es troba paradoxal que ara s'impulsi una escola transfronterera quan des de les escoles de Llivia i Estavar abans s'havia intentat sense èxit, degut a problemes administratius, i a la manca de suport polític,

compartir professorat de banda i banda de la frontera. En algun cas s'insinua la possibilitat que hi hagi al darrera de l'operació algun tipus d'especulació immobiliària⁶¹, al temps que es protesta perquè el nou centre s'ubicaria lluny d'infraestructures que actualment utilitzen tant els infants de Llúvia com els d'Estavar. Es dona la circumstància que aquestes infraestructures (i concretament el pavelló de Llúvia) es van construir amb fons europeus de col·laboració entre Llúvia i Estavar, acords que podrien perdre, d'aquesta manera, la seva lògica. La situació és, doncs, problemàtica, i el projecte no s'ha fet realitat. Deixant de banda les raons d'oposició o suport i la possibilitat que al darrera hi hagi o no intencions amagades, la proposta representa una idea de cooperació transfronterera en matèria educativa.

En un moment en què es parla de procés de construcció europea podria ser interessant el cas d'aquesta escola transfronterera. D'altra banda representaria un repte en diversos nivells. A nivell educatiu, caldria veure el lloc de l'ensenyament de les llengües catalana, francesa i espanyola i quins haurien de ser els continguts de les assignatures de Geografia i Història. En un nivell d'organització seria interessant observar quins són els menús servits al menjador i quins els horaris de les menjades i de l'escola en general. Caldria veure, també, els espais de relació entre nens i nenes dels dos pobles i si un model d'escola d'aquestes característiques atrauria alumnes d'altres poblacions de la comarca. Són moltes incògnites que, donada la situació en què es troba el projecte, serà difícil desvetllar.

Però l'educació transfronterera no només es dona en escoles definides explícitament com a transfrontereres. Al llarg del segle XX algunes famílies cerdanes han decidit inscriure el seu fill a una escola d'un cantó de la frontera,

---

⁶¹ Les insinuacions apunten en la línia que la construcció del nou centre requereix diverses permutes de terrenys que comporten que alguns individus puguin construir en determinats terrenys del municipi, a canvi de donar-ne d'altres per a la construcció de l'escola, amb les compensacions econòmiques que es consideressin necessàries.

---

mentre residien a l'altre. Aquesta decisió ha involucrat la tria del coneixement d'una llengua i l'obtenció d'una titulació més o menys valorades. La presència d'alumnes de la Cerdanya espanyola a escoles de la Cerdanya francesa implica, lògicament, una situació transfronterera. A tall d'exemple, el curs 2000-01, 19 dels 447 alumnes del *collège* de secundària de Bourgmadame residien a la Cerdanya espanyola. La majoria eren fills de comerciants i propietaris d'establiments de restauració o altres serveis per als quals és especialment interessant el coneixement de la llengua francesa⁶². La presència d'estudiants residents a la Cerdanya francesa en les escoles de la Cerdanya espanyola és inferior que en el cas invers⁶³.

Darrerament, tot i que en les escoles espanyoles s'estudia francès, la condició optativa de l'assignatura en ensenyament secundari facilita que sovint s'abandoni en benefici de l'estudi de l'anglès. Pel que fa l'ensenyament del català és dona a tota la Cerdanya espanyola de manera obligatòria, mentre a la Cerdanya francesa és optatiu a partir de secundària i en moltes escoles la seva presència es limita a menys d'una hora diària. L'ensenyament del català s'estén, en casos particulars, a adults de la Cerdanya francesa que per la seva ocupació laboral atenen sovint clientela de l'àrea de Barcelona i perceben l'aprenentatge de la llengua catalana com un element que pot facilitar la comunicació i satisfer el client. Amb tot, l'escola francesa i l'escola espanyola formen part de sistemes educatius dirigits a l'aprenentatge d'una història, una geografia i una llengua pròpia de territoris nacionals diferents i l'assistència a elles implica una nacionalització.

Malgrat les situacions educatives de signe transfronterer (mobilitat d'alumnes i iniciatives d'organitzar centres d'ensenyament transfronterers) l'educació ha estat, durant tot el segle XX, una eina de nacionalització dels cerdans, de la seva

---

⁶² Agraïxo aquestes dades a Pierre Chevalier, director del *Collège* de Bourgmadame.

⁶³ En aquest cas no dispo de dades empíriques. L'afirmació està feta d'acord amb els comentaris efectuats per mestres de la Cerdanya espanyola.

socialització en una cultura central com la defineix Gellner (1988), i en aquest sentit ha estat més un element fronterer que no pas transfronterer. Darrera l'escola i les polítiques educatives hi ha dos Estats (i, en el cas de la Cerdanya espanyola, la Generalitat de Catalunya com a quasi-estat) que són els responsables de la construcció d'infraestructures que permeten escolaritzar els infants cerdans i fer que vagin assolint un marc de visió més proper al d'altres ciutadans de l'interior del territori estatal, i més diferent als dels seus veïns de l'altra banda de la ratlla. A la llarga aquest fet pot tenir un pes fonamental, això sí, lligat als canvis experimentats per la societat cerdana.

L'altre gran apartat d'infraestructures promogudes per l'Estat i que contribueixen de manera clau en els processos de canvi socioeconòmic i cultural són les comunicacions. De fet ja hem vist la seva importància quan hem parlat de la urbanització i la terciarització de la Cerdanya, i concretament de la construcció dels túnels del Cadí (1984) i del Pimorent (1993) que facilitaren l'arribada de turistes i segons residents procedents de Toulouse i sobretot de Barcelona. A tombants de segle XX, la diferent implantació d'infraestructures viàries a banda i banda de la frontera evidenciava les diferències entre Estats tant o més que la presència d'escoles. La revista local *La Cerdaña* reproduïa, per exemple, el següent article que Josep Zulueta havia publicat, sobre Puigcerdà, a "La Vanguardia":

¡Quién ha visto la heroica villa hace diez años sin carretera y la vé ahora con sus lujosas quintas y su creciente concurrencia de veraneadores! Pero aun no es este el contraste más elocuente. Compárese la Cerdaña española con la Cerdaña francesa. En esta sus innumerables pueblecitos, hasta los de mas reducidos caseríos, unidos entre sí por carreteras magníficas que se desprenden de las dos grandes arterias, la de Toulouse y la de Perpignan que en Bourg-Madame se juntan y con las cuales se comunica con el resto de Francia; hilos telegráficos en todas partes; suntuosos edificios para escuelas públicas en los puntos principales; acequias de riego derivadas de los altos estanques pirenaicos, etc. etc. En cambio, á ojos cerrados se puede notar por los saltos del carruaje cuando se pasa la frontera, tal es la diferencia de las carreteras francesas con las españolas, y en todo lo demás el reverso de la medalla. Los gobiernos franceses, poco avisados de suyo, han dado con mano pródiga tales facilidades de comunicaciones,

---

atendiendo solo á las necesidades y aun comodidades del país, pensando que los contribuyentes de las extremidades del país no pueden ser de condición distinta de los demás contribuyentes (...) ZULUETA (*La voz del Pirineo*, núm. 7, 16-02-1890)

La diferència encara perdurava trenta anys més tard. El 1926, el geògraf Pau Vila va proporcionar unes quantes dades que evidenciaven aquesta diferència:

La Cerdanya francesa té uns 140 km de carreteres, i a la part espanyola n'hi ha 78; la densitat de rutes de la primera és, doncs, doble que la de la segona. En aquella només resten sis o set veïnals minúsculs (sumen 40 cases) sense carretera, però tenen bons camins de carros; mentre que en aquesta hi ha unes 45 agrupacions entre pobles i veïnats, les quals compten amb 850 cases (entre elles, algunes situades a les costes) que no tenen altre mitjà de comunicació que els camins de ferradura medievals (VILA 1984:143)

Quan Vila va escriure aquestes ratlles, només el 2% de les cases de la Cerdanya francesa no tenien cap carretera que hi arribés. En canvi, a la Cerdanya espanyola aquest percentatge era del 50%. El 1850, ja existia una carretera de Perpinyà fins La Guingueta (Bourgmadame). La de Barcelona a Ripoll no s'enllestí fins al 1914. Abans d'aquell moment, no havia existit altra cosa que un pas privat que havia entrat en funcionament el 1880. Al sud-oest de la comarca, la carretera de Bellver a La Seu es va acabar de construir el 1930. Era evident el decalatge en la construcció d'infraestructures viàries, entre un cantó de la frontera, i l'altre. I la diferència havia de durar encara molts anys. Per exemple, d'entre les poques paraules que l'escriptor anglès Henry Myhill va dedicar a la Cerdanya en la seva guia del Pirineu, de 1966, es pot extreure la següent descripció:

El seu subdesenvolupat sistema de carreteres, del qual es té una prova quan s'intenta creuar des del Pallars, és una de les característiques de les bandes alta i mitjana de la vall del Segre. És d'allò més sorprenent, perquè es troben inserides entre la industrial i bulliciosa Catalunya, al sud, la pròspera Andorra, al nord, i les carreteres excel·lents de la Cerdanya francesa, a l'est (...). El viatger de la part francesa d'aquesta ruta [la que segueix la vall del Segre], de Montlluís fins a Bourgmadame, es trobarà enmig d'una xarxa sencera de carreteres extra, mentre una vegada passi a Puigcerdà, deixant a un costat la carretera internacional a Andorra, encara haurà de seguir més de trenta milles fins a la Seu d'Urgell, abans no trobi, a dreta o a esquerra, una altra carretera acceptable (MYHILL 1966:229)

També hi va haver una diferència en el cas del ferrocarril. Des que el 1863 el projecte *Rivière* havia proposat una línia de Vic a Puigcerdà, les idees per fer arribar el tren a la Cerdanya s'havien succeït. El 1875-76 la proposta era per unir amb una via Berga i Puigcerdà, el 1881, l'enginyer Pujol va insistir en el mateix projecte. Un any més tard, sota el nom de *Le Catalan*, es presentava un projecte similar i cinc anys més tard la "Compañía del Norte" plantejava la possibilitat d'unir amb un tren les viles de Ripoll i Ax, en el que era un projecte de ferrocarril internacional. En aquest cas es creia necessari obrir un túnel al costat d'Osseja. El 1892, l'empresa "Los Ferrocarriles Carboníferos" va pensar seriosament en la possibilitat de fer un ferrocarril que unís Barcelona i Puigcerdà, passant per La Seu (*La Voz del Pirineo*, núm. 40, 16-10-1892).

La segona proposta de ferrocarril internacional va tenir lloc el 1903. En aquest cas es tractava d'una línia que havia de passar pel coll de la Perxa, per arribar a Puigcerdà, i després derivar en dos ramals, l'un fins a Lleida, seguint el curs del Segre, i l'altre en direcció a Barcelona, seguint el Llobregat (*La Cerdaña*, núm.4, 1-02-1903). Però cap d'aquells projectes es va fer realitat. El primer tren que va arribar a la Cerdanya ho va fer el 1911, a Bourgmadame. La línia provenia de Perpinyà i havia arribat feia uns mesos a Vilafranca de Conflent, des d'on va acabar fent cap a la Cerdanya. El primer ferrocarril espanyol no va arribar a la comarca fins el 1922, onze anys més tard que a la Cerdanya francesa. Era el que cobria la línia Ripoll-Puigcerdà, que el 1929 arribà a la Tor de Querol i connectà amb el que es dirigia a Ax-les-Thermes. D'aquesta manera esdevenia un ferrocarril internacional, tot i que la connexió no va ser directa, tota vegada que la via espanyola era més ampla que la francesa.

En qualsevol cas, més encara que els camins i carreteres, el ferrocarril va esdevenir una porta per la Cerdanya envers les planes veïnes. El tren era un vehicle molt ràpid que feia pensar en grans avantatges. Així ho explicava, per exemple, l'advocat cerdà Gay de Montellà, resident a Barcelona:

No usant d'hipèrbole, podem dir que dintre uns quants anys no hi haurà, ja no un barceloní, un sol català, que hagi deixat de visitar el Pirineu (...) que s'aixeca a 114 quilòmetres de Barcelona (...). Son innumbrables les empreses fàcils de desenrotllar-se en el Pirineu català el dia que comptem amb la gran línia internacional. Si els francesos tenen un hotel incomparable en les altures de Font Romeu, també podem tenir-lo nosaltres en les vessants del bosc de Saltegat, en la vall de la Molina, curull d'avets centenaris i d'extensíssims prats naturals, i un altre en els faldars del Puigmal, camí de Núria» R. GAY DE MONTELLA (*Ceretania*, 27 de juliol de 1919)

Les comunicacions es consideraven vitals per al desenvolupament de la comarca, especialment perquè alguns sectors de la societat cerdana creien que el turisme era la millor via de creixement de la Cerdanya. Quan l'arribada del ferrocarril no era encara realitat, ja s'esperaven beneficis que podia comportar, especialment per l'economia de "la vila". El següent article de la revista local *Ceretania* anuncia l'interès i la possibilitat d'una futura Cerdanya turística i urbanitzada:

(...) Quan passi el tren aquest pla de la Cerdanya semblarà un altre (...) Puigcerdá principalment n'ha de participar convertint-se en una gran ciutat. Amb tota seguretat, s'edificarà des de Sant Marc a la Vinyola, des de cal Santperí a la Pedragosa o volta fins a Bourg-Madame (...) A més del augment de població degut als empleats (carrilaires i duaners), al hivern fomentarà el turisme entre els individus de la capital catalana i de França, que sens dubte els interessarà veure l'aspecte imponent dels Pirineus coberts de neu i al mateix temps trepitjar uns i altres terra estrangera; al istiu estimularà les excursions per aquestes encontrades, augmentant considerablement el nombre d'estiuejants, transeunts i petita indústria local i el comerç, en relació a llur estat actual, pendrán un gran impuls (...) (BLICKTON [*Ceretania*, 28 de setembre de 1919])

El contacte de la Cerdanya amb l'interior de França i Espanya es va veure potenciat amb la millora de la xarxa de carreteres i ferrocarril, que va comportar el transport de mercaderies amb més facilitat, i la major connexió amb mercats allunyats de la comarca. Tot això va arribar abans i amb més força a la Cerdanya francesa. Amb la seva connexió amb l'interior del territori francès, van augmentar les possibilitats de trobar-se amb la necessitat d'utilitzar la llengua francesa, i la mobilitat de població cap a l'interior de França i a l'inrevés.

Lògicament les comunicacions no van ser un factor únic en la mobilitat de població, però la creació de les noves infraestructures va facilitar que molts pagesos trobessin

llocs de treball en la construcció, primer, i en el manteniment d'infraestructures i la prestació del servei, després. La progressió en la quantitat de treballadors del ferrocarril a la banda francesa és un bon indicador d'aquest fet. A nivell de tot França, el 1861 el nombre de francesos empleats en aquest sector era de 86.300, el 1866, de 113.000, el 1876, de 172.000, el 1881, de 222.800, el 1907 de 308.000, el 1913, de 355.600, i el 1922 ja havien arribat a 511.000 (WEBER 1976:210). A la Cerdanya l'impacte de l'arribada del ferrocarril va ser especialment important per les comunes d'Enveig i la Tor de Querol. Dins del territori de la primera d'elles i a prop de la via fèrria, es va establir una zona (la *cit *) en què vivien les famílies dels treballadors del ferrocarril i de la duana. L'establiment de l'estació internacional va ser l'origen de la presència d'aquests treballadors i del fet que els fills dels cerdans poguessin trobar una feina a la comarca fora de l'agricultura. Un dels veïns d'Enveig recorda l'impacte urbanístic que va representar la construcció de la *cit *:

(...) entre les dos guerres, aquí a Enveig es va construir, em recordi, la *cit *, aquí a on hi ha la duana, que aix  va ser un boum, va ser una activitat que va ser provocada per la implantació de la *g re*, el dem s... els particulars construïen poc. Perquè... bueno, tampoc poder molts tenien els moies de construir i, ho repetixi, aquí entre les dos guerres, en aquest poble es va construir quatre cases particulars. A excepció de la SNCF, de la Compagnie du Midi que deien que era la companyia ferroviària que va construir la *cit *, la *g re*, i una casa que hi ha aquí a dalt que era pels ferroviaris per veni's a reposar. Vetaquit la transformació que vai conèixer jo en aquest poble en aquells anys (E-111 [H-Vq-2-Cef])

Les noves comunicacions van afavorir la urbanització de la comarca i a la vegada van donar una empenta a la formació d'un mercat de treball assalariat a la Cerdanya francesa, el qual es va afegir al mercat de treball extern en territori francès per oferir noves opcions als qui fins al moment havien treballat en el sector primari. La salaritzaci , l'especialització agrícola, la terciarització i l'aplicació de subvencions i finançament públic van suposar canvis a tota la comarca, amb la incorporació de noves relacions socials i formes de treball, a la vegada que se'n conservaven d'anteriors. Tot plegat va contribuir a una pèrdua de la relativa autonomia econòmica de la comarca primer al cantó francès, i després a l'espanyol.

L'ús del concepte "principi de mercat", encunyat per Bohannon i Dalton (1971:144), pot servir per definir aquesta manca d'autonomia econòmica. L'expressió fa referència a la determinació de preus de treball, recursos i producció per l'oferta i la demanda, independentment del lloc concret a on es dona una transacció econòmica. Pel cas de la Cerdanya, els preus i els costos cada cop van deixar d'estar vinculats a un lloc de mercat local i regional i més relacionats amb una oferta i una demanda d'un abast més ampli. En aquest sentit, les comunicacions van facilitar l'entrada de la Cerdanya en dues economies nacionals i van facilitar l'especialització ramadera (PABÁN 1999:162).

Però a més de l'escola i les comunicacions hi va haver un tercer agent de canvi: el servei militar. A principi de segle ja significava un contacte amb espanyols i francesos de l'interior dels dos territoris nacionals en què estava partida la Cerdanya. Fer el servei implicava demostrar la pròpia nacionalitat, i el cas extrem de la demostració es donava quan un conflicte bèl·lic en què estava implicada França o Espanya obligava els cerdans a lluitar per a defensar la seva nació. Els conflictes d'Espanya amb el Marroc (1909-27) i França amb Algèria (1954-62), i especialment la Primera Guerra Mundial (1914-18), la Guerra Civil (1936-39) i la Segona Guerra Mundial (1939-45) van fer que els cerdans agafessin les armes per defensar els que es consideraven interessos nacionals.

A la Cerdanya francesa, la Primera Guerra Mundial va tenir un paper especial en la nacionalització dels cerdans francesos, en dos nivells: la llengua i la vinculació a un passat històric compartit. En primer lloc, la "Gran Guerra" va quedar en la memòria dels francesos (cerdans inclosos) com un dels mites col·lectius de la seva identitat nacional, junt amb la Revolució del XVIII, el republicanisme, i la resistència en temps de l'ocupació Nazi. En segon lloc, va facilitar la implantació del francès entre els cerdans francesos, ja que per alguns d'ells va suposar una ocasió de trobada amb altres francesos, que va provocar un major ús de la llengua de l'Estat. Tot i que l'existència de desertors va mitigar els efectes d'aquest factor, l'empenta a la implantació del francès per la participació en l'exèrcit, es va sumar

a la que facilitaven la millora de les vies de comunicació i la major implantació de l'escola nacional francesa. Tots aquests elements van afavorir que el 1920 la situació pel que fa a l'ús del francès fos inversa a la de 1884. Si aleshores els *patois*, català inclòs, es parlaven amb més freqüència que el francès en diverses zones de França, després va passar tot just el contrari. Es va tractar d'un canvi generacional, en la mesura que van ser els joves els qui van adoptar els nous usos lingüístics (WEBER 1976:79).

En un altre ordre de coses, després de la Primera Guerra Mundial, es va generalitzar l'ús de passaports i documents d'identificació i el control del pas de persones, i el racionament de la venda i consum de determinats productes va suposar un control de l'Estat sobre l'economia, sense precedent, i que s'estenia a la vida quotidiana de tots els francesos (COMALADA 1992:68-69). La generalització dels aranzels i l'enfortiment de la presència de la duana van coincidir també amb el període de la "Gran Guerra". A partir d'aleshores, la frontera va esdevenir, en paraules del geògraf Antoni F. Tulla (1977), "un fet comercial evident". A la Cerdanya això va repercutir en el desenvolupament comercial de Bourgmadame com a punt de venda de productes de consum, a la vegada que el comerç Puigcerdanès es començava a veure beneficiat pel diferencial de preus, i pels recorreguts quotidians dels cerdans francesos que hi anaven a comprar (TULLA 1981:824-25), uns recorreguts que també els duïen a Llivia i altres localitats frontereres. Però, com suggereix un cronista puigcerdanès de l'època, aquells anys, a la zona fronterera, i a la divisòria mateixa, havia canviat alguna cosa:

La frontera, al començ del segle, era una cosa poc menys que il·lusòria, i continuà així fins a la primera guerra mundial, la del 1914. Tothom passava per allà on volia, i com volia. El Tractat dels Pirineus en la pràctica no tenia, encara, plena vigència en la nostra Cerdanya, ni pràcticament ni políticament, com ho prova el fet que els fradisterns (...) de les pagesies de la Cerdanya francesa, per encarrilar la seva vida, no anaven a situar-se a Tolosa, Perpinyà o París, sinó a Barcelona, on, en un moment donat, residien 5 batlles de pobles cerdans francesos, que s'havien fet, com altres paisans seus -i nostres-, una posició en la ciutat comtal. Es produïen casaments i es feien canvis de masovers i arrendataris sense mirar per res la ratlla fronterera. Modismes francesos, o almenys afrancesats, s'empraven a

---

tot drap a Puigcerdà, degut a l'intercanvi constant i relació entre la gent d'una i altra part (...) (BRAGULAT 1969:26)

Per tant, després de la Primera Guerra Mundial hi va haver un major control de les fronteres polítiques i una reglamentació més estricta de la documentació personal. Els Estats es feien més visibles a la divisòria, un fet que es va repetir amb la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial amb el tancament formal de la frontera. Després d'elles (i especialment després de la Guerra Civil) la situació política i econòmica va ser una altra, però el que a la llarga va tenir més implicacions van ser les transformacions socioeconòmiques de la Cerdanya que hem vist en el capítol anterior, i els canvis en la política interna francesa i espanyola, i en la política europea, que enfocarem en aquest capítol.

4.2. França, Espanya, Catalunya i Europa a la Cerdanya

En el capítol 3 hem vist com alguns autors han presentat les zones frontereres com a marges dels Estats, a on es podia donar una menor integració. Els centres dels Estats serien els punts de màxima integració. En definitiva hi hauria, doncs, un centre i una perifèria, que correspondrien amb el centre polític i d'emissió cultural i econòmica i la perifèria que rebria les seves influències i que estaria, doncs, més lluny dels canals d'informació i de la presa de decisions i les seves aplicacions ràpides.

En el desenvolupament dels Estats moderns a Europa Occidental es poden reconèixer unes regions en les quals es va establir un govern fort. L'Île de France, Castella o Wessex en serien exemples. Des d'aquestes regions es va anar difonent una cultura i un intent d'assimilació de les cultures de les zones perifèriques del territori estatal. Certes zones van esdevenir els cors que bategaven per fer arribar arreu unes identitats i cultures "nacionals". D'aquesta forma es desenvolupà un procés que ha estat definit com "colonialisme intern", i que està caracteritzat per la concentració dels recursos polítics i econòmics en el centre d'un territori estatal, i

una marginació de la seva perifèria pel que fa a la presa de decisions que l'afecten, i que s'originen en aquell centre (HECHTER 1999:4-5).

La perifèria estaria aïllada pel centre i explotada des d'aquest. Aquest procés seria susceptible de ser trobat arreu del món, però en realitat ni les dinàmiques de poder ni la concentració de recursos es troben en el territori sempre "centralitzades". En el cas de l'Estat espanyol, per exemple, com a mínim es pot dubtar que el País Basc i el Principat de Catalunya, com a zones perifèriques, es trobin econòmicament i socialment marginades en relació al centre de l'Estat. La noció de colonització interna no es pot aplicar en termes explicatius a qualsevol Estat ni situació.

Però si en aquest nivell explicatiu l'ús de la noció "colonialisme intern" no és del tot adequat, no passa el mateix en el nivell comprensiu, és a dir, des de la perspectiva dels subjectes. Seguint amb el cas català i basc, els dirigents nacionalistes utilitzen la imatge de la colonització per legitimar i donar força al seu discurs i accions. La colonització interna a tots els nivells esdevé un fet objectiu als ulls dels nacionalistes catalans i bascos, independentment que s'hagi demostrat la seva veracitat. El que és important és que es creu que existeix un procés de colonització. En la imatge assumida pels subjectes, o en la pràctica explicada pels científics socials, la llunyania del centre des d'un punt de vista econòmic, pot significar una possible explotació o marginació (RUMLEY/MINGHI 1991:5). Des del punt de vista polític, les conseqüències d'aquesta situació poden ser diverses. D'entrada, arrel de la centralització burocràtica i de poder a nivell d'Estat, es reforcen les fronteres polítiques com a línies a defensar de l'agressió militar i la penetració política (WHITTLESEY 1935:88). Però les conseqüències van més enllà de la mateixa concepció de la frontera territorial per part del poder central, en tant que línia.

Fent referència al cas de la frontera EUA-Mèxic, l'antropòloga Ellwyn Stoddard enumerava quatre punts que l'havien marcada a nivell polític: 1) La presa de decisions a nivell federal i acció política no estava en contacte amb la realitat local de les zones frontereres i desconeixia el funcionament dels sistemes informals a partir dels quals es desenvolupaven la vida quotidiana i la política en el nivell local; 2) La visió política de les comunitats de frontera era mínima per part del centre federal; 3) La resolució diplomàtica de problemes fronterers freqüentment havia amagat les seves conseqüències latents i sovint negatives per les comunitats locals de la vora de la frontera; 4) En absència de respostes regionals a problemes i situacions específics les xarxes i els sistemes informals seguirien essent el principal mitjà per trobar solucions (STODDARD 1980:17). Alguns d'aquests elements d'una situació de relació centre-perifèria es poden trobar en el cas cerdà. Així, a la Cerdanya els aparells burocràtics estatals no sempre han estat ràpids en la resolució de les qüestions locals i frontereres, la qual cosa ha implicat reclamacions per part de la gent de la Cerdanya. Amb tot, la interiorització del funcionament burocràtic per part dels cerdans ha facilitat que, més que la informalitat, governi una referència a la formalitat, al funcionament del sistema d'acords i comissions a través de les quals cal resoldre certs problemes.

L'aportació de l'historiador Peter Sahllins (1991; 1993; 1998) permet resseguir el fil històric d'un procés que culmina amb l'arribada definitiva dels Estats (administració, comunicacions, i educació primària i servei militar obligatoris) a la Cerdanya, però que passa per un camí marcat sovint pels esforços que feien les comunitats, a cada costat de la frontera, perquè els seus respectius Estats fessin cas de les seves peticions. Aquest reclam d'atenció va evidenciar una ubicació perifèrica del centre de construcció nacional, de manera que aquesta es va donar als marges, i no pas al centre de l'Estat. La identificació de les comunitats com a franceses o espanyoles en el sorgiment de conflictes entre col·lectivitats d'un cantó i altre de la frontera, el segle XIX, i l'apel·lació als respectius Estats, va ser una primera demostració de com la zona fronterera servia de centre de reforç d'una identificació amb els Estats espanyol i francès (SAHLINS 1993:236-237).

Un segon aspecte que va caracteritzar la centralitat de les zones perifèriques en el procés de nacionalització i estatalització el van constituir els esforços dels Estats per fabricar ciutadans nacionals. Inicialment van ser els esforços de l'Estat francès, ja que, com hem estat veient, va arribar abans a la zona amb les seves polítiques i concepció de la ciutadania, arrelada en bona mesura en el coneixement de la llengua francesa. Aquestes polítiques van tenir per objectiu crear ciutadans lleials, i estendre així un sentiment d'identitat col·lectiva considerada legítima front el que més tard es coneixeria com un nacionalisme aliè i rival, i que es desenvoluparia en zones perifèriques. Aquest procés va ser especialment intens el darrer quart del segle XIX i a principis del segle XX (HOBSBAWN 1992:98) i, com hem vist, va disposar de l'educació com a mitjà especialment apropiat, i es va veure facilitat per la millora de les vies de comunicació i per la major formalització dels controls fronterers. I tot això, en el cas francès, amb la forta emergència del sector públic i la unificació del mercat de treball.

En definitiva, la Cerdanya va viure els esforços de l'Estat francès per consolidar el seu territori des del centre, mentre l'Estat espanyol vivia l'inici d'un procés de desintegració des de la perifèria que ressaltaria força el pes i presència de nacions relativament autònomes (SAHLINS 1993:285). En tot cas, la Cerdanya va esdevenir centre de discursos, reclamacions i plantejaments que remarcaven la presència de la frontera i la necessitat que els Estats intervinguessin en els seus territoris. A aquestes reclamacions va contribuir, com he apuntat abans, la possibilitat de comparar-se amb el veí.

El mateix Sahlins torna a emfasitzar la importància de les poblacions locals en les decisions de l'Estat quan fa referència a la resolució de conflictes a la frontera, ja al segle XX. Concretament cita el cas que es va produir a mitjans dels anys vuitanta, quan els alcaldes d'Enveig, la Tor de Querol, Porta i Portè, pobles de la vall de Querol, a la Cerdanya francesa, van tallar el canal de Puigcerdà (SAHLINS 1993:300), el qual subministra aigua a "la vila" i a altres municipis de la solana. Poc temps després de conèixer el cas apuntat per Sahlins, un dels protagonistes

---

d'aquell afer em va explicar els detalls d'aquella acció. Amb el tall es reclamava que s'obris el camí de la Vinyola al pas d'una banda a l'altra de la frontera. Abans de 1936, la via comunicava directament Puigcerdà amb la Vall de Querol i permetia que vehicles i persones circulessin sense haver de desviar-se fins el pas fronterer de Bourgmadame. Però arrel de la Guerra Civil espanyola i de la Segona Guerra Mundial, el pas es va tancar i passats els conflictes no es tornà a obrir.

Després d'alguns intents infructuosos, el 1986, des dels ajuntaments de la vall es va iniciar una mobilització amb l'objectiu d'aconseguir que s'obris la via. El tinent d'alcalde d'Enveig es va fer càrrec de les gestions. El primer pas va ser dialogar amb l'alcalde de Puigcerdà, el qual va estar d'acord amb la reclamació d'Enveig però va remetre el seu representant a la Guàrdia Civil, que mantenia el pas tallat. Així explica el tinent d'alcalde d'Enveig la seva conversa amb el capità de la Guàrdia Civil:

Vai dir en aquell senyor: "bueno, escolteu, jo sóc el tinent d'alcalde d'Enveig i aquí hem de restablir la situació d'aquesta carretera que és internacional" Em diu: "no, no. Pas internacional"; "Això ho digueu vos, jo sóc segur. L'article vint-i-un del Tractat dels Pirineus estipula que la carretera és internacional". Allavons em diu: "bueno... el governament espanyol va prendre els decrets de derogació en mil nou-cents setanta-sis i en mil nou-cents setanta-u, conforme no hi ha que un passatge legal, que és Bourg-Madame" Allavons em va venir la idea, instantàniament de dir: "i si el governament espanyol va prendre dos decrets de derogació és marca que reconeix que hi havia un dret" Allavons dic: "i aquest decret en un sens no val res perquè és unilateral". I em diu: "per què és unilateral?"; Dic: "és unilateral perquè us porti els documents conforme les autoritats franceses deixen passar per la carretera. Reconeixen els drets legals". I allavons aquell home ja ho sabia el que es passava, i em diu: "sí, bueno, podeu circular, me no us podeu aturar a Puigcerdà". "Ah -li vai dir- aquí teniu raó. A Llivi és igual, eh! Tampoc es poden aturar, i en canvi se n'hi atura molts⁶⁴". Li vai dir: "si demà preneu la decisió de controlar la gent de Llivi em sembla que tindreu repercussions". Dic: "bueno, i a més d'això el govern espanyol tampoc no és pas conforme en el Tractat dels Pirineus". I em diu: "per què?". "I bé perquè a Llivi no podeu entretenir que un carrabiner... i quatre... set carrabiners i un cabo. I els carrabiners és Ministeri de la Hacienda, de les

---

⁶⁴ Ací es fa referència al fet que, abans de l'autorització al lliure pas de persones i mercaderies, a Llívia, com a enclavament espanyol, en teoria no s'hi podien aturar persones autoritzades mentre la resta estaven obligades a passar de llarg del poble. La mesura era difícil de fer complir en la realitat, de forma que sovint se saltava de manera informal.

finances, i la Guàrdia de Civil que hi teniu ara és Ministeri de la Defensa. I a Lliví no ho podeu entretenir el Ministeri de la Defensa, ho podeu entretenir el Ministeri de la Hacienda". Allavons em diu: "vostè com ho sap això?". Dic: "això ho diu el Tractat dels Pirineus, no ho dic pas jo". Allavons diu: "està molt ben informat"; li dic: "home, si no hagués estat informat ja no us ho diria". Allavons va ser quan va dir: "bueno, tot això ja poder s'arreglarà. Cridaré als meus superiors i allavons veurem si hi ha manera d'atrapar una cosa" (E-111 [H-Vq-2-Cef])

El tinent d'alcalde va apel·lar al Tractat dels Pirineus per reclamar un dret pels habitants d'Enveig, es va mostrar coneixedor del Tractat i el va utilitzar per recuperar un dret local. Tot i la fermesa de les seves argumentacions, no va aconseguir que s'obris el pas als vehicles al Camí de la Vinyola. Aleshores hi va haver un canvi d'estratègia. Es va advertir a l'alcalde de Puigcerdà que si no es permetia el pas pel camí, es tallaria la sèquia de Puigcerdà. Al cap d'uns dies la sèquia es va tallar durant uns minuts, en presència de premsa espanyola i francesa. Paral·lelament els alcaldes de la vall van fer arribar el cas al senador de Perpinyà i, a través d'ell, al ministeri d'affers estrangers.

Finalment el problema es va resoldre en la Conferència Internacional de Madrid, el 1987. La resolució va ser favorable als pobles de la vall de Querol, si bé es va condicionar el pas de vehicles pel camí al fet que es pavimentés. Els demandants van dur l'afer a la Generalitat de Catalunya, la qual es va responsabilitzar d'habilitar la carretera. Els anys noranta, després de més de cinquanta anys, el camí de la Vinyola va ser reconegut com a via internacional i pas fronterer autoritzat. Com posa de manifest el cas relatat, les estratègies locals van servir per cridar l'atenció de l'Estat i aconseguir que cerqués solucions, i es va actuar reconeixent la presència de la frontera i en coneixença de les regles marcades pels Estats en els tractats internacionals. El tall de la sèquia va simbolitzar un reforç, en el discurs, de la presència de la frontera i una apel·lació a la importància d'un consens sobre el seu traspàs i delimitació, i sobre qui i què està a cada banda. Les relacions locals entre Puigcerdà i Enveig es van revestir de contingut nacional i d'atributs internacionals, per resoldre un problema local.

Un cas similar al del camí de la Vinyola és el del riu Querol, que precisament subministra aigua a la sèquia que es va tallar el 1986. L'afer té l'origen en un acord entre l'Estat francès i l'espanyol per tal que una part de les aigües del riu fossin desviades a una altra vall per al subministrament d'aigua. El cas ha tingut diversos episodis des que es va iniciar, el primer quart del segle XX, i demostra la llunyania de les zones de frontera dels centres de decisió, que obliga a una crida per esdevenir centre d'atenció.

Tot va començar quan el 1917 la companyia del ferrocarril francesa va proposar desviar les aigües del llac Lanós de la Cerdanya francesa, cap a la zona veïna de l'Ariège. L'aigua del Lanós era la font principal que nodria el riu Querol i, de retruc, el canal de Puigcerdà. Canal i riu eren font principal de subministrament de diversos pobles de la solana cerdana i de tota la vall francesa de Querol. El projecte tenia com a objectiu obtenir subministrament elèctric al vessant oposat a la Vall de Querol, en terreny del departament francès de l'Ariège:

La finalidad del (...) proyecto es obtener un salto para una fábrica hidroeléctrica, en el departamento del Ariège, para la tracción del ferrocarril Axles-Thermes a esta frontera, salto que podría obtenerse y ser aplicado igualmente construyendo la fábrica referida en el departamento de los Pirineos Orientales (*Ceretania*, núm.550, 29-04-1917)

De bon començament el projecte va despertar la protesta formal de les autoritats locals cerdanes, a la qual es van afegir les autoritats provincials espanyoles i les regionals franceses. S'apel·lava als tractats de límits de Baiona, en els quals s'especificava quin havia de ser el tractament d'aquelles aigües. Les queixes al govern espanyol i l'assumpció del projecte i d'alguns contraprojectes per part del Ministeri francès d'Obres Públiques van significar la implicació dels Estats francès i espanyol en la qüestió durant els anys posteriors a la primera proposta de 1917. Els interessos econòmics de la companyia de ferrocarrils francesa van ser identificats per la premsa local puigcerdanesa amb els de l'Estat francès i el que era un problema de departaments i comunitats locals va esdevenir una qüestió basada en la nacionalitat d'un riu i els drets nacionals de dos Estats veïns:

(...) el riu Carol es internacional, no es francès pel sol fet de tenir-hi el cap a Lanós, té drets i interessos creats tant a una nació com a l'altra, que mútuament deuen respectar-se, perquè el respecte es la llei fundamental de tota civilització i de la concòrdia entre els Estats. Prendre el Lanós com un camp (...) enclavat dintre la Sobirania francesa, per a disposar-ne com de les altres propietats (...) es un engany (...) Anys atrás, quan se parlá de conduir el riu Balira a Barcelona per aigua potable, entre altres impediments no fou menor el de França, per l'autoritat que exerceix sobre Andorra i aleshores encara no es tractaba de fer-li canviar la nacionalitat. A cada qual lo seu, tant a França com a Espanya, sense exceptuar Andorra (...) Puigcerdá, que ha derramat tanta sang per Espanya; Catalunya i Espanya entera no poden consentir que França li administri justícia, li tassi l'aigua i s'endugui una font de riquesa (...) L'aigua és nostra i la volem. L'ocupació geogràfica de les muntanyes, no significa dominació política ni econòmica (*Ceretania*, núm.773, 18-09-1921)

L'oposició va aconseguir que el projecte no es realitzés de forma immediata i que tampoc es fes quan es va replantejar uns anys més tard. Finalment, el transvasament de les aigües va tenir lloc el 1956, però amb el compromís que es restituiria una part del cabal a la vessant de la Vall de Querol. Els anys vuitanta va tenir lloc la devolució, però els termes del transvasament es van establir sense tenir en compte les repercussions que podria tenir sobre la població cerdana, tal i com explica, de nou, l'antic tinent d'alcalde d'Enveig:

Van organitzar que la restitució de les aigües en el Querol es faria en el mes de maig, i això és una aberració perquè el mes de maig d'aigua en baixa tanta com volgueu, me a la contra, quan la ribera va baixa és el mes de juliol i agost i setembre, i és allavons que havien de restituir les aigües (...) Bueno, l'any vuitanta-vuit va venir el *maire* de Puigcerdá (...) queixant-se que no li baixava més aigua de la ribera. Bueno, allavons va provocar una reunió amb el Conseller general, que era el Calvet, (...) amb el de l'electricitat de França, amb el delegat de França, que ens va esperar a Portè. Bueno, i allà, a la sortida del tunel de restituir les aigües, li vem dir: "ens heu de donar aigua, que no n'hi ha més. Tant per regar com per Puigcerdá". I allavons van dir: "l'aigua ja us l'hem donada. Us la vem donar el mes de maig, i no us n'hai de donar perquè el Tractat és aixís" (...) I... bueno, quan se va fer aquestes convencions, o aquest tractat de Saragossa, segurament que tots els qui eren interessats aquí eren absents (...). Tant bé que aquella gent van fer el que van volguer (...) (E-111 [H-Vq-2-Cef])

Tot i les oposicions locals, el projecte es va dur a terme, i va ser ratificat per un acord internacional que no va tenir en compte les necessitats dels cerdans, ja que no es va plantejar quin era el moment en què era més necessari per a ells la

---

restitució de les aigües. En aquest conflicte trobem dos dels quatre elements plantejats per Stoddard com a propis de la situació de les zones frontereres: una manca de contacte del poder estatal amb la realitat local i un prejudici de les comunitats de la zona encobert per un acord internacional que, *a priori*, sembla tenir en compte les seves necessitats. En aquest cas les decisions es van prendre des dels centres estatals, prescindint de la zona fronterera.

Un tercer aspecte destacat per Stoddard es dóna quan les comunitats locals es mouen al marge de l'Estat per solucionar problemes relacionats amb la frontera d'una manera diferent a com ho faria el poder central. Des d'aquest punt de vista, les zones de frontera han protagonitzat tendències que es poden oposar a les dels Estats que hi són presents i que representen una centralitat en la presa de decisions. L'adopció de mesures d'aquest tipus fa la situació més complexa del que podria semblar. Així, per exemple, quan els ramaders de les comunitats cerdanes han necessitat creuar la frontera per accedir a les pastures d'alta muntanya, no sempre han esperat a obtenir permisos oficials de les autoritats governamentals ni han fet cas estricte dels tractats internacionals. Simplement han creuat la frontera amb la quantitat de ramat que els ha semblat i seguint les condicions que han establert de mutu acord amb ramaders o comunitats de l'Estat veí (ROIGÉ/ROS/COTS 1996:142). És una demostració de pràctiques transfrontereres sense sanció per part dels Estats centrals, i que mostren un poder relatiu en els marges constituïts per les perifèriques zones frontereres.

I encara més enllà de les pràctiques dels habitants de les zones frontereres, existeixen discursos polítics de caràcter nacionalista que poden facilitar un tipus de relacions transfrontereres. Els moviments de nacionalisme perifèric, com indica el seu nom, es donen a la perifèria d'un territori estatal i de vegades precisament esdevenen una lluita per passar de ser perifèries a ser centres, en el context d'una nova situació política. Com a manifestacions de nacionalisme contemporani, són de naturalesa fonamentalment reactiva més que no pas proactiva. S'hi associen,

per tant, discursos i pràctiques defensives envers una realitat (i sobretot el que es considera una cultura) més o menys institucionalitzada ⁶⁵ (CASTELLS 1998b:53).

A les zones frontereres aquests tipus de moviments poden facilitar la cooperació entre poblacions i organismes d'una i altra banda de la divisòria. Quan es defensa que hi ha una comunitat nacional separada per la frontera, es poden promoure iniciatives per sobre la ratlla, amb una voluntat d'unitat cultural, identitària o fins i tot política. Aquestes iniciatives poden quallar entre els habitants de les zones frontereres perquè creuen que realment hi ha una continuïtat identitària, que formen tots part d'una unitat col·lectiva per sobre la frontera, o perquè poden afavorir que s'assoleixin determinats objectius o interessos.

La cooperació i les relacions també es poden afavorir des dels Estats i poders supralocals. En aquest sentit, la descentralització del poder i la reorganització regional poden facilitar la presa de decisions per part dels poders de les zones frontereres. La descentralització del poder polític és un fenomen contemporani que ha estat analitzat per Manuel Castells en un dels volums de la seva trilogia sobre l'era de la informació. Per Castells, aquesta descentralització pot fer que augmenti el poder de decisió des d'ens més petits que l'Estat (regions i ciutats) i, en el context internacional, pot afavorir acords entre aquests nuclis més reduïts. En el cas d'Europa, per exemple, les regions i les ciutats estan establint algunes cooperacions al marge dels Estats. D'altra banda, tota descentralització pot tenir implicacions a nivell identitàri (o l'ampliació de les bases socials i demogràfiques d'identitats locals o regionals, quan s'accepta la noció d'integració, o bé

---

⁶⁵ Castells atribueix un caràcter reactiu a tota forma de nacionalisme contemporani. Tot i que distingeix identitats legitimadores (difoses des d'institucions dominants, com per exemple l'Estat) i identitats de resistència (contra situacions de subordinació, com per exemple una marginalitat territorial o una supeditació a poder forà), les actituds defensives i reactives no serien específiques del segon tipus d'identitat. Es pot apuntar com a element central de la virulència d'algunes confrontacions nacionalistes (per exemple, les que es donen en relació al País Basc) precisament la contraposició d'actituds reactives de caràcter defensiu per part de nacionalisme d'Estat i nacionalisme perifèric, en una successió constant de reaccions, i en una manca d'accions sense altre objectiu que el defensiu.

---

l'atrinxerament defensiu en institucions que esdevenen excloents, quan es rebutja la noció d'integració) (CASTELLS 1998b:303-304).

L'acció descentralitzadora es pot sumar a una continuïtat identitària per afavorir la presa de decisions des de les zones perifèriques. Això és el que van observar, per exemple, els geògrafs Klemencic i Bufon a la frontera entre Itàlia i Iugoslàvia. En aquest cas, la formació de la regió autònoma de Friuli-Venezia Giulia a Itàlia, el 1964, junt amb les competències adquirides per la veïna República d'Eslovènia, van significar la descentralització respecte els poders de Roma i Belgrad. El 1978 la creació de la comunitat de treball d'Alpe Adria, a nivell Europeu, va significar la gènesi d'un marc de cooperació econòmica i cultural, però en el context del qual la majoria de contactes es van donar entre eslovens de la banda italiana i de la iugoslava. El fet de tenir mitjans de comunicació propis, i organitzacions culturals, socials i econòmiques, i el de poder usar dues llengües i de ser "biculturals" van facilitar aquests contactes i el desenvolupament regional conjunt de tota la zona fronterera. L'existència d'italians al cantó eslovè també va tenir efectes similars, si bé es tractava d'un nombre reduït d'habitants (KLEMENCIC/BUFON 1991:91-95).

La cooperació pot tenir més força si hi ha una percepció dels altres -dels qui estan a l'altre cantó de la frontera- com a part d'un nosaltres, la qual cosa es pot donar fàcilment quan hi ha una tercera adscripció col·lectiva, com l'eslovena en el cas que acabem de veure. Així, l'existència d'un nacionalisme o regionalisme de caire transfronterer pot afavorir el sorgiment i/o el manteniment d'una comunitat d'interessos a partir de la qual es poden generar tendències transnacionals (respecte de dos Estats nació), cosa que també es pot aconseguir a partir de l'existència de lligams entre gent de banda i banda, com passa, per exemple, en el cas de la frontera EUA-Mèxic (HERZOG 1990:8). La conjunció de relacions entre les poblacions a nivell micro i l'establiment d'acords interestatals a nivell macro, possibiliten la cooperació transfronterera (KLEMENCIC/BUFON 1991:99).

En el cas de zones frontereres a on es considera que hi ha hagut una continuïtat cultural, com a la Cerdanya, hi pot haver la percepció de trobar-se en la perifèria d'un territori estatal, a cadascuna de les dues bandes de la frontera. Aquesta percepció pot reforçar una comunitat d'interessos de caràcter transfronterer. Aleshores, més que les diferències entre dos Estats o territoris separats per la frontera, pesaran les diferències a nivell intraestatal. Tot i que dos territoris limítrofs poden trobar-se a la perifèria dels seus respectius Estats en els nivells econòmic i social, les característiques de cadascun dels dos governs, el seu tractament de les minories ètniques o nacionals i la diversitat de població o les diferències econòmiques poden fer que el sentiment de situació perifèrica sigui més o menys pronunciat a un o altre cantó (RUMLEY 1991).

Peter Sahlins (1993) ha descrit amb riquesa de detalls, com des del segle XVIII els cerdans han utilitzat reiteradament el referent nacional espanyol i francès per treure'n uns avantatges. A aquesta nacionalització de l'interès cal afegir la categorització de les relacions socials, dels subjectes i del territori, en termes nacionals; la reproducció de la concepció nacional de la realitat, que té lloc no només al voltant del benefici i el profit més o menys calculat, sinó també en relació a l'adscripció etnonacional dels subjectes.

Un altre cas concret pot exemplificar el pes de la definició nacional de la realitat i a la vegada la importància de la descentralització política en el cas de la Cerdanya. Fa dos anys, la comuna d'Eina (localitat de la Cerdanya francesa) es va trobar en una situació difícil. L'estació d'esquí que gestionava havia entrat en una situació econòmica insostenible. El govern de la *mairie* va sol·licitar al Consell Regional dels Pirineus Orientals una ajuda econòmica per poder tirar endavant l'estació. La resposta d'aquell organisme (identificat i definit com a extensió del poder estatal) va ser negar-se a prestar l'ajut demanat. En altre temps, els cerdans d'Eina haurien anunciat que demanaven passar a ser administrats pel govern espanyol, però en aquesta ocasió no van fer-ho.

El març de 1999, el *maire* d'Eina anunciava l'inici de les gestions per demanar la seva incorporació al territori administrat per la Generalitat de Catalunya. Paral·lelament, el Consell municipal adreçava una carta al President de la República francesa, fent-li lliurament simbòlic de les claus del poble. A la reclamació es va afegir el municipi capcinès de Els Angles, que també comptava amb una estació d'esquí i que patia una problemàtica similar. Alain Bousquet, alcalde del poble cerdà, va fer la proclama formal davant de diversos diaris espanyols i d'altres països (França, Portugal, Itàlia i Estats Units). A petició dels *maires* dels municipis implicats, el reclam va ser recolzat per Àngel Colom, dirigent del Partit per la Independència, i pel Partit per Catalunya, branca nord-catalana d'aquell partit, que la van interpretar com un primer pas per fer de "l'existència d'un Estat català sobirà" no "una simple hipòtesi" sinó "un fet amb el qual la societat francesa haurà de comptar" (Salvaterra, núm. 24:7).

Del cas se'n van fer ressò diversos diaris, la televisió autonòmica catalana, i també el programa "Catalunya sense fronteres", de Catalunya ràdio. Aquest darrer cas és un exemple significatiu. Emès per un mitjà de comunicació que es defineix com "la ràdio nacional de Catalunya", el programa intenta seguir l'actualitat social, econòmica i molt especialment cultural, als diversos indrets de parla catalana, amb un repàs que va des de les Illes Balears, a l'Alguer, passant per Catalunya nord, Andorra, País Valencià i el Principat de Catalunya⁶⁶. A més, es fa ressò d'activitats i notícies relacionades amb la diàspora catalana arreu del planeta. Tot un cant a la identitat catalana transfronterera.

El 27 de març de 1999, l'equip del programa es traslladava a la Cerdanya i el Capcir, per informar-se sobre el peculiar anunci d'Eina i Els Angles. Així explicava un dels alcaldes implicats el seu punt de vista, aquell dia:

---

⁶⁶ Utilitzo "Catalunya nord" per referir-me als territoris francesos a on és pròpia la llengua catalana i "Principat" per fer referència a la Comunitat autònoma de Catalunya. En el següent subapartat justificaré l'ús d'aquests termes.

Bon, nosaltres també sem catalans, aquí hi veiem lo que es passa de l'altre band de la frontera. Nosaltres veiem que hi ha molt de feina, molt de treball i nosaltres aquí, quan fem els comptes, aquí, un poble com els Angles paga a l'Estat francès deu vegades més que l'Estat francès ens a dóna. Com tenem res a perdre, perquè no agarrar amb la Catalunya. Nosaltres, què reivindicuem? Que ens a deixin viure com cal, me si no tenem cap diner de França, al menos que ens a deixin construir la nostra vida com la volem ("Catalunya sense fronteres", 27 de març de 1999).

Per la seva banda, el tinent d'alcalde (*adjoint*) d'Eina explicava com segueix el motiu de la seva queixa:

(...) Els impuestos són el màxim nacional aquí a França.

P: I esteu cansats d'això?

Sí, molt cansats i no veiem solució racional i és per xò que a la gent d'Eina li semblaria millor de pertèner a la Generalitat de Catalunya.

P: Però això, digueu-m'ho de veritat, amb el cor a la mà. Voleu pertànyer a Catalunya, o simplement és un crit que feu a París, de dir: "ei estem aquí, prou de prendre'ns el pèl"?

En aquest moment és un crit, però si les coses no s'adoben, serà una realitat ("Catalunya sense fronteres", 27 de març de 1999).

En una línia semblant, el *maire* d'Eina contestava així una pregunta sobre si farien arribar molt lluny la protesta:

Volem arribar a viure, a viure al país. És el mínim per tots els pobles, els pobles de muntanya i que som deixats per tothom. Hi ha una davida que se'n diu aquí a Eina: "sempre endavant, i mai morirem" ("Catalunya sense fronteres", 27 de març de 1999)

Darrera la proclama d'aquests dos municipis hi havia, com explicava el mateix alcalde d'Els Angles en la seva intervenció, l'efecte demostració dels "catalans del sud", basat en la seva visible prosperitat. Poc més de dos anys més tard, el mateix programa de ràdio preguntava als protagonistes sobre el resultat de l'anunci. En aquesta ocasió, els entrevistats eren el President del Partit per Catalunya i l'alcalde d'Els Angles. A la pregunta sobre si havia canviat la situació, el primer responia:

En el terreny simbòlic, han canviat moltes coses. Entre altres que, per primera vegada, ciutadans de l'Estat francès preferien ser ciutadans de l'Estat espanyol, en fi, de Catalunya en particular, perquè el xoc entre una societat nordcatalana, i la cerdana en particular, en la qual es veien els catalans del sud, durant molts anys, amb un cert menyspreu, aquesta actitud ha canviat totalment a veure'ls amb una admiració. Veure aquests catalans del sud, que són capaços de treballar, que han creat una societat rica, que tenen poder, que poden decidir, que poden parlar de tu a tu amb

---

els altres, i la frustració que tenim els catalans del nord de ser sotmesos, i en realitat, els municipis, de ser completament a les mercès del poder jacobí central. I això sí que ha canviat ("Catalunya sense fronteres", 10 de novembre de 2001)

Els canvis eren exposats pel *maire* entrevistat, en els següents termes:

Sí, bon, les coses concretes hem decidit nosaltres d'avançar, i que el President de París ens cridi, o no, nosaltres continuem de treballar amb els amics de Catalunya. Aquest any obrim, per la primera vegada, una escola d'esquí catalana a Els Angles, amb una empresa de Catalunya, que vendrà. Sabeu que hi ha entre vint-i-cinc i trenta per cent de la clientela de l'estació, que són catalans. Nosaltres lo que ara sentim és que la Catalogne del sud té una gana molt forta d'ens acollir i ens a considera com fent partida de tota la família dels catalans, i això és molt important per nosaltres ("Catalunya sense fronteres", 10 de novembre de 2001).

Mentre la solució era plantejada en termes polítics pel representant del Partit per Catalunya, un dels alcaldes implicats s'interessava pels resultats en el terreny econòmic i havia desenvolupat accions de promoció de l'estació d'esquí, amb una "escola d'esquí catalana" organitzada amb la col·laboració d'una empresa "catalana", entenent amb aquest adjectiu una entitat del Principat. Però en tots dos casos s'anomena la "Catalunya del sud" com a referent a seguir i, en un cas, fins i tot a admirar, per la seva bona administració, autonomia i per com "acull" els catalans del nord.

El cas d'Eina està relacionat amb la terciarització i la urbanització (particularment, amb la segona residència), amb l'evolució socioeconòmica i política del Principat de Catalunya i del DPO (i particularment amb el procés autonòmic a Espanya, amb l'organització centralitzada de l'Estat francès), i amb l'enfortiment d'un nacionalisme catalanista, que al Principat ha esdevingut hegemònic des dels anys vuitanta. A tot això cal unir el sentiment de marginalitat que experimenten els pobles de muntanya del DPO, i la diferent consideració que té la Cerdanya francesa per part dels seus habitants ("el sud de França"), que contrasta amb la que tenen del territori de l'altra banda de la frontera ("nord d'Espanya").

El context d'unificació europea, enquadrat en una conjuntura global, pot comportar a la Cerdanya cooperacions transfrontereres, però en el nivell ideològic difícilment substituirà el llenguatge i les adhesions nacionalistes que impregnen situacions com la descrita i, com veurem en un capítol posterior, la vida quotidiana. Caldrà esperar, en tot cas, que des de la Unió Europea s'estableixin noves fronteres culturals, i un poder polític àmpliament present, fins el punt que es manifesti, a la Cerdanya, una mena d'uropeïtzació de l'interès, i que el llenguatge sigui no tant nacionalista, com europeu. Això es veu difícil si no es parteix de la construcció identitària des de la institució educativa i els mitjans de comunicació que, ara per ara, segueixen reproduint discursos i adhesions nacionals, i contribuint a la reproducció d'un *habitus* que incorpora elements que tenen molt a veure amb la nació com a construcció, i amb l'Estat nació i les seves fronteres polítiques i culturals.

El cas relatat mostra el paper de les relacions centre-perifèria al si de dos Estats diferents. En el nivell polític, el pes de l'Estat nació representa una dependència relativa dels municipis cerdans, en la mesura que tenen el seu espai de poder i gestió. El grau d'aquesta dependència està en relació als contextos polítics de dos Estats diferents, als canvis que han experimentat en aquest segle, i particularment als processos autonòmic espanyol i a la construcció europea. A partir d'aquests canvis i processos miraré d'introduir els darrers elements que permetran contextualitzar el cas de la Cerdanya com a zona fronterera, que analitzaré a fons en els propers capítols de la tesi. Però abans de seguir em sembla imprescindible un parèntesi per decidir com anomenaré, a partir d'ara, el territori de què parlo. Com es veurà, no és un parèntesi prescindible.

4.2.1. Un parèntesi necessari: la qüestió dels noms.

En tant que siga imprescindible parlar de “catalans” per distingir-los dels “valencians”, dels “mallorquins” i dels “rossellonesos”, la dificultat subsistirà. L'historiador, l'economista, el polític, el geògraf, per més adherit que se senta a la idea de Països Catalans, ha d'enfrontar-s'hi cada dia. Si vol evitar la “regionalització” del terme “català”, ha d'emprar circumloquis o bé ha d'afegir “estricte”. “Català estricte” o “del Principat” és tot el que pot dir. Això és un fet. Però, en última instància, tampoc no és un procediment massa penòs (FUSTER 1985:28)

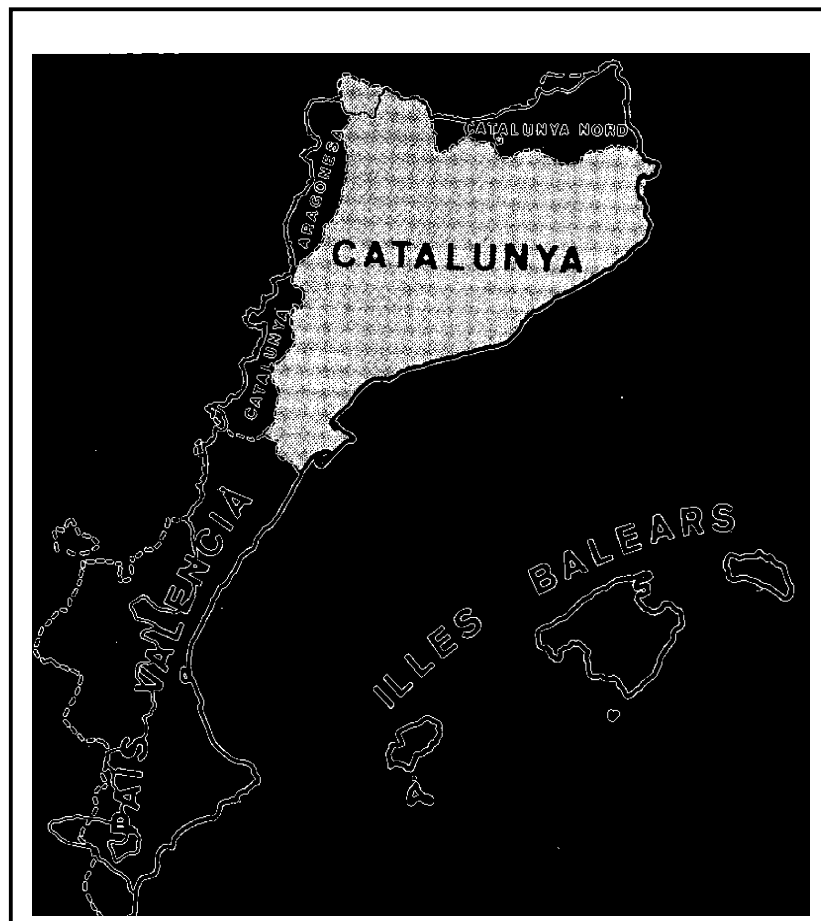
Fóra relativament senzill escriure sobre “Catalunya”. Semblaria donat per descomptat que es parla del que actualment és una Comunitat autònoma a dins d'Espanya. Però si es pensa detingudament, això no està tan clar. En un breu assaig titulat “Qüestió de noms”, Joan Fuster ens ofería les paraules de la cita precedent, en què trobem expressada amb suma claredat l'exigència que es presenta a qui es troba confrontat amb un territori partit per fronteres, però una part dels habitants del qual s'identifiquen (i s'han identificat durant segles) amb un mateix gentilici. Evidentment, cal aclarir aquesta qüestió de noms, no tant per donar-hi una resposta definitiva com per definir quins seran els noms a utilitzar i per què aquests i no uns altres.

Em sembla interessant remarcar que la posició adoptada és només una dins de les possibilitats existents. Opcions que sovint poden reflectir-se amb mapes, a més de paraules. Quan Benedict Anderson (1993) va forjar el terme “comunitats imaginades” per referir-se a les nacions, va destacar el paper dels museus, els censos i els mapes com a eines per generar la imatge de la nació com a comunitat. El punt de mira antropològic no està en el territori, sinó en tot allò de significatiu que conté, però no es pot obviar la importància que té la seva representació, sigui en mapes o en noms, en la reproducció de la seva existència. Com afirma Pérez-Agote:

(...) la organización mental social del espacio y del tiempo (territorio e historia) se encuentran en el centro mismo de la producción social del sentido de la existencia y de la producción de legitimación de la realidad social (PÉREZ-AGOTE 1984:7)

L'organització mental va més enllà dels mapes inscrits al paper, però hi està relacionada. Per anomenar el territori, calen noms que poden tenir a veure amb les definicions més o menys oficials de la realitat, que es plasmen en mapes. Des del segle XVIII, s'ha desenvolupat una vinculació entre les idees de nació, Estat i poble sobirà. La idea de sobirania necessàriament ha acabat implicant que el territori tingui un paper important. De fet, perquè un "poble" sigui governat per un determinat Estat ha d'ocupar un territori (HOBSBAWN 1992:28 i 89) el qual, no obstant, pot ser vist i anomenat de manera diferent per més d'un col·lectiu, en un exercici del que Rodman (1992) ha denominat "multivocalitat", definida per la multiplicitat d'agents (de veus) que es refereixen als llocs, i que els situen.

Mapa 6. Països Catalans (Font: "Geografia de Catalunya")

El territori no és només quelcom que s'ocupa i que simplement s'anomena. Darrera la seva plasmació en forma de mapa i darrera les formes d'anomenar-lo, hi pot haver la seva caracterització com a element simbòlic d'identificació, territori històric o mític. La identitat nacional pressuposa aquest significat simbòlic, de tal forma que els individus esdevinguin capaços de situar-se dintre el seu món, el seu territori, el seu espai (SMITH 1991:17) i, a partir de la seva experiència quotidiana, fer-ne el seu propi país (WEBER 1976:47-48). En els discursos nacionalistes, el territori i el temps tenen un paper important. Per un costat, sovintegen les referències a paisatges o espais poètics, bells, naturals amb qui hom s'ha d'identificar, per altre, es fa referència a l'origen mític o al passat daurat de la nació, quan tot era unitat i grandesa (SMITH 1991:78) o, simplement, es presenta una història unitària. Però, què passa quan qui ha de referir-se a la realitat ha d'utilitzar noms concrets? S'ha d'entrar necessàriament en el joc?

Tot i que seria molt interessant entrar en un anàlisi de la multivocalitat, per exemple, en relació a "Catalunya", no és aquest el lloc per fer-ho. Aquest parèntesi que he obert només ha de servir per justificar els noms que s'utilitzen en aquesta tesi, per fer referència tot just a un territori políticament definit, i en el qual s'estén la sobirania d'un Estat, i el qual és denominat de més d'una manera i amb més d'un significat, en tant que territori nacional. Així, hi ha territori de França i d'Espanya que, des del punt de vista nacionalista català es considera part de Catalunya, però que està inclòs als territoris de França o d'Espanya, com a Estats nació diferents. La llengua és el criteri bàsic per imaginar l'existència d'aquest mateix territori, per sobre la frontera franco-espanyola. En resulta la forma que es pot veure en el mapa 6 (en la pàgina anterior).

Es pot veure l'ús de termes que diferencien parts del territori representat. Pintada en fosc es troba una porció denominada "Catalunya". La resta de territoris reben noms diversos. La representació no inclou altre territori que el que correspon als anomenats "Països Catalans", a on és propi l'ús de la llengua catalana (que en aquest cas exclou l'Alguer, que apareix en altres representacions). En el dibuix es

prescindeix de tota menció als territoris dels Estats francès i espanyol, tot i que oficialment contenen parts que apareixen en el dibuix. Així, "Catalunya nord" s'ubica dins de França, i la resta, a Espanya, repartida entre les Comunitats Autònomes de Catalunya ("Catalunya"), Comunitat valenciana (País valencià), Illes Balears ("Illes Balears") i Aragó ("Catalunya aragonesa").

Els Països Catalans es consideren una unitat cultural i sobretot lingüística. De la combinació peculiar d'aquest criteri, unit als de la latitud, de l'existència de fronteres territorials (autonòmiques o internacionals) i de l'especificitat històrica de cadascuna de les parts, en resulta el mapa reproduït ací. Especialment interessant en aquesta tesi és el terme "Catalunya nord", diferenciada de "Catalunya" per la seva inclusió a dins de territori francès. L'ús del terme es remunta a 1936, i apareix per primer com en la revista "Nostra terra", editada a Perpinyà i que contenia articles sobre llengua i geografia i editorials de caràcter regionalista. També es publicava poesia i algun assaig de persones vinculades al catalanisme polític, d'entre les quals destacava Enric Prat de la Riba. Seguint, precisament, una proposta d'aquest autor, la revista es feia una adhesió a l'ús dels termes "Catalunya estricta" (per identificar el que al mapa apareix com "Catalunya") i "Catalunya gran" (per Països Catalans). A més, es denominava "catalans" tots els habitants del sud central i oriental de França:

Això ens porta a considerar dos aspectes del nostre país: el que podríem dir-ne Catalunya estricta, que és el territori format avui per les comarques de Girona, Barcelona, Tarragona i Lleida, i la Catalunya gran, constituïda de més per les altres terres de parla catalana, o sia les del sud-est de França (Rossello, Vallespir, Cerdanya i Conflent), València i les Illes Balears (NOSTRA TERRA, 4, 1936)

El sud-est de França acabaria essent identificat com a "Catalunya nord", expressió que apareix per primer cop en el número 15 (desembre 1937 - gener 1938): "Es així que els de 'Nostra Terra' veiem el renaixement de la nostra estimada llengua a la Catalunya del Nord ("Terra Nostra", núm. 15, p.147). El terme apareix per segon cop en la contraportada del número 16, i posteriorment en una reflexió sobre el catalanisme "a la Catalunya del Nord" i la "Catalunya del Centre". Per exemple:

(...) anant en concret al cas de la Catalunya del Nord, cal que seguim una orientació netament catalana. En la del Centre tenim molt per aprendre, un espill on hi podem mirar moltes vegades. Un bon planter de poetes no manquen, com ens ho demostren els Jocs Florals; Orfeons tampoc. La poesia i la música són les que desvetllaran el poble penetrant dins la seva ànima (A.D.H, a NOSTRA TERRA, núm.19, agost, setembre i octubre de 1938, p.252).

Més tard, el geògraf Joan Becat, ha estat un dels màxims difusors del terme "Catalunya nord". En el seu "Atlas de la Catalunya nord", justificava l'adopció del terme per "la unanimitat gairebé total dels especialistes i homes públics", "la comoditat en l'ús" i el fet que fos el terme "menys contestable, geogràficament parlant" (BECAT 1977:II). Si bé a França sovint s'ha caracteritzat aquest territori amb el nom "Rosselló", prenent com a referent una de les comarques que el componen, per Becat és molt millor parlar de "Catalunya nord":

El nom de "Rosselló" (per Catalunya nord) ha estat vulgaritzat pels tecnòcrates i administracions de l'Estat (...), però també, malauradament, per universitaris de renom a França. El principal argument de la justificació actual, és el fet acomplert, ajudat per les naturals reticències al moment de canviar una denominació: crítica oberta dels "promotors" del nom, reaccions polítiques o passionals... (...) Els noms possibles i en part justificables, s'utilitzen des de fa mig segle en diverses publicacions de tots horitzons: País català, Pirineus catalans, País català de França, Catalunya del Nord, Catalunya nord. Fan referència d'una part a l'entitat catalana, d'altra part a la geografia o als Estats. És ben cert que tota opció va carregada d'un sentit específic, i el més engatjat és segurament el de "Catalunya nord" (BECAT 1977:II)

Quan es parla de "Catalunya nord" es ressalta la unitat territorial dels Països Catalans i s'omet la referència a la inclusió del territori a dins de França. L'adopció del terme té com a conseqüència, a la Cerdanya, que es parli de "Cerdanya sud" i "Cerdanya nord", per distingir Cerdanya espanyola i Cerdanya francesa.

De fet, existeix més d'un terme per denominar les dues parts en què quedà dividit el territori cerdà arrel del Tractat dels Pirineus, i fins i tot per fer referència a la Cerdanya gironina i la Cerdanya lleidatana (generades per la divisió provincial de 1833). La confluència de delimitacions territorials (entre províncies, Estats i cantós) complica la denominació del territori, especialment pel que fa a la divisió internacional. Quan s'ha de fer una intervenció o publicar algun treball sobre la

comarca, tard o d'hora cal que s'especifiqui de quina part es parla (excepte quan es tracta d'un treball publicat per institucions públiques d'una banda o l'altra de la línia internacional). No ha de semblar estrany, si es té en compte l'embolic de denominacions que es pot trobar, ja, en la vida quotidiana dels cerdans.

Només per posar un exemple, es pot parlar d'una entrevista emesa a ràdio "Radio Pirineus" (emissora cerdana amb seu a Puigcerdà) el novembre del 1996. S'informava d'una fira ramadera que se celebrava a Bellver (població de la Cerdanya espanyola, inclosa en la província de Lleida). En un moment donat els entrevistats van destacar com de positiva era la participació de bestiar "de les dues Cerdanyes". L'entrevistador va preguntar: "la francesa i l'espanyola?". La resposta va ser negativa. Es referien a la Cerdanya de Lleida i la de Girona. Aquesta consideració de "dues Cerdanyes" acostuma a coincidir amb l'ús de les nocions "Alta Cerdanya" i "Baixa Cerdanya", que es poden traduir per "Cerdanya gironina" i "Cerdanya lleidatana" o bé per "Cerdanya francesa" i "Cerdanya espanyola", un ús que parteix de l'assumpció de límits administratius.

En altres casos es parla de "Cerdanya catalana"/"Cerdanya francesa", "Cerdanya francesa"/"Cerdanya espanyola", "Espanya"/"França", "Cerdanya nord"/"Cerdanya sud" o "Cerdanya nord"/"Cerdanya del Principat". Les dues darreres expressions se circumscriuen a un discurs des del qual es mira d'evitar la referència a la relació Estat-territori i/o reforçar la seva naturalesa contínua. Activistes culturals i polítics catalanistes són els qui més sovint utilitzen aquesta terminologia, la qual té relació directa amb la de "Catalunya nord"/"Catalunya sud". Amb tot, existeixen també altres denominacions que demostren que els cerdans no perceben només el seu territori d'acord amb els límits administratius. Així, a la Cerdanya francesa s'empra la noció "Basse Cerdagne"/"Haute Cerdagne" ("Baixa Cerdanya"/"Alta Cerdanya") a partir de la situació més o menys elevada dels pobles respecte la plana, i a tota la comarca (tot i que no de forma generalitzada) es coneix la diferenciació "Baga"/"Solana" per identificar els pobles encarats a ponent o a llevant.

Per defensar la terminologia emprada s'argumenten diferents factors (existència de límits administratius, factors orogràfics, pes de centres d'influència...). Pel que fa a la consideració d'una separació provincial difícilment es posa en dubte que ambdues parts formen part d'un mateix territori. A més, un organisme polític (el Consell Comarcal de la Cerdanya) mira d'aglutinar explícitament la Cerdanya lleidatana i la Cerdanya gironina bo i inclouent-les conjuntament en plans d'acció i elaboracions estadístiques. Per la seva banda, la divisòria internacional sembla més palesa en la representació del territori i en al multiplicitat de noms amb què es respon a la necessitat de definir dues parts, com passa en el cas de la diferenciació entre "Catalunya nord" i "Catalunya" (o "Catalunya estricta" o "Principat"⁶⁷).

L'Enciclopèdia Comarcal de Catalunya, per exemple, representava dues Cerdanyes diferents, en funció de la frontera internacional amb els mapes 7 i 8.

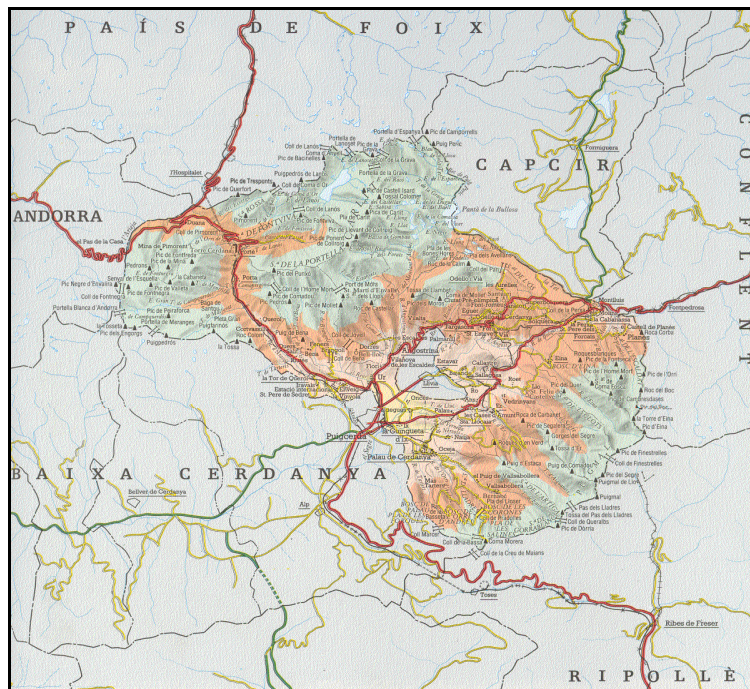

Mapa 7. "Baixa Cerdanya" (Font: Enciclopèdia Comarcal de Catalunya).

---

⁶⁷ Terme originat el segle XV, en l'ús que feien els juristes catalans del mot *Principatus*, per remarcar la naturalesa de Catalunya com a territori que no depenia d'un rei ni d'un compte, sinó d'un sobirà (*princeps*, en llatí).

Com es pot veure, la representació gràfica reproduïx la divisió internacional, encara que els termes ("Alta Cerdanya") i ("Baixa Cerdanya") ometin qualsevol referència a la fragmentació territorial que en deriva. Això és veu clarament si s'observa com es representa l'existència de l'enclavament de Llivia com una illa de "Baixa Cerdanya" o un forat a dins de "Alta Cerdanya". Els termes utilitzats en aquest cas presenten una ambigüitat considerable, ja que es poden referir a dues Cerdanyes seguint criteris orogràfics, de divisió provincial o, com en l'exemple presentat, de divisió internacional. És per això que, com he fet fins ara, seguiré

Mapa 8. "Alta Cerdanya" (Font: Enciclopèdia Comarcal de Catalunya)

parlant de la Cerdanya, en referència a una sola comarca, i a la Cerdanya espanyola i la Cerdanya francesa, quan sigui necessari fer la distinció entre les dues bandes. Es podria argüir que amb això es reproduïx la divisió. És possible, però no sembla pertinent plantejar, en el cas d'un estudi com aquest, la necessitat d'evitar fer referència a una realitat que s'estudia o per donar per suposada una unitat territorial subjacent. Utilitzar aquests termes em sembla la manera més clara de fer palesa la distinció de dos territoris inclosos en Estats nació diferenciats, i les repercussions que té aquesta partició.

Pel que fa a la denominació del territori de Catalunya sota administració francesa, donat que el seu ús no produeix equívocs, utilitzaré "Catalunya nord" contraposant-la a "Principat de Catalunya" o "Principat". L'ús del terme no és resultat d'una tria senzilla. L'enunciació de noms i la representació de mapes com a "veritats oficials", com a realitat (en termes de veritat donada per descomptat), deriven de la configuració de forces de poder sobre el territori que es representa. I hom topa sovint amb l'inconvenient d'haver de reproduir alguna perspectiva, pel simple fet d'anomenar les coses amb un nom. De tota manera, seguiré la proposta de Joan Fuster, sense parlar de "Catalunya" per fer referència a una part dels anomenats "Països Catalans", mirant així d'evitar equívocs. Això sempre i quan no estigui fent referència a entitats que es consideren "de Catalunya", i que així es qualifiquen en referència només al Principat, o quan no estigui citant paraules literals d'algun autor o persona entrevistada a on no es faci cap distinció. És una opció entre les disponibles, i d'una ambigüitat que en bona part deriva de la història de les relacions centre-perifèria a França i a Espanya, que tot just abordarem en el proper apartat.

4.2.2. "La France" republicana i centralista

Art. 2 Francia es una República indivisible, laica, democrática y social. Asegura la igualdad ante la ley de todos los ciudadanos (...).

Art. 72 Las colectividades territoriales de la República son los municipios, los departamentos y los territorios de ultramar (...) En los departamentos y territorios, el delegado del gobierno tiene a su cargo la defensa de los intereses nacionales, el control administrativo y el respeto de las leyes (Constitució francesa de 1946, a APARICIO et alii 1990)

Aquests articles de la Constitució francesa, traduïts a l'espanyol, representen la noció d'Estat i nació republicanes franceses. Destaquen la idea d'unitat i el pes del principi administratiu en l'organització de l'Estat. L'Estat francès es va desenvolupar en un procés d'expansió d'una autoritat des d'un centre cap a una perifèria (POUNDS/SIMONS BALL 1964:29). Va ser l'extensió d'un poder feudal, que es va donar a partir de finals del segle XII, sobre la base d'un expansionisme de conquesta, sovint militar (LAFONT 1973:22), però combinat també amb una aplicació de mecanismes legals (LLOBERA 1996:75).

Més tard, l'Estat francès monàrquic dels segles XVII i XVIII va haver de desenvolupar una estructura administrativa per tal de recaptar els fons necessaris per mantenir-se, i cercar la gent suficient per nodrir els seus exèrcits. Aquesta estructura i el paper important de l'Estat es van reforçar després de la Revolució francesa, a la vegada que sorgia com a element essencial el concepte de nació. Des d'aleshores es considerarien centrals la unitat de la nació i la centralització de l'Estat (LLOBERA 1996:250). Des de 1789, i durant el segle XIX, la República va pugnar amb la monarquia com a principi d'organització de l'Estat francès, fins que va acabar esdevenint la base d'un nacionalisme d'Estat i d'una idea d'unitat nacional (LOUGHLIN 1985:225). A principis d'aquell segle, l'Estat napoleònic desenvoluparia un esforç de centralització i organització racional en un intent de mantenir la cohesió interna. Un intent que es desenvoluparia especialment el darrer quart del segle XIX, en la tercera república (KEATING/HAINSWORTH 1986).

L'Estat francès ha respost al model jacobí, caracteritzat per la insistència en la importància del poder i l'autoritat del govern central, representant de la nació, i per la necessitat d'uniformitzar el país i de dirigir des del centre tots els afers públics que afecten el territori estatal⁶⁸. Després de la Segona Guerra Mundial, amb la implantació de l'Estat del Benestar i els esforços econòmics destinats a personal i administració, es va reforçar la legitimació del centralisme de l'Estat a partir de la seva capacitat redistributiva. A la imatge d'Estat centralista es va afegir la imatge d'Estat benefactor (STEVENS 1992:118-120; 135).

L'Estat francès ha hagut de lluitar sovint amb les forces dels poders locals que han pressionat els prefectes per tal d'obtenir concessions. Davant el risc que aquests representants de l'Estat es deixessin portar pels interessos locals, i abandonessin la perspectiva centralista que s'esperava d'ells, la solució ha estat canviar-los de lloc

---

⁶⁸ El terme "jacobí" és, de fet, característic en la crítica dels nacionalismes perifèrics al poder estatal. Per exemple, un dels lemes de diversos partits nacionalistes perifèrics agrupats en una mateixa candidatura a les eleccions europees de 1994 era "Contra el Centralisme Jacobí" (Le Monde, 2 de juny de 1994).

---

amb certa freqüència (KEATING / HAINSWORTH 1986:9). Aquesta pràctica s'ha adoptat també amb els membres de la funció pública. L'objectiu general d'aquestes mesures és mantenir la norma que tot afer públic passi pels mecanismes i estructures de la burocràcia central de l'Estat.

Des de l'Estat fins a l'individu gairebé tot està perfectament ordenat i estructurat formalment de manera racional per assolir els objectius plantejats (STEVENS 1992:300-301; LOUGHLIN 1985:229), passant sempre pel centre neuràlgic de presa de decisions. Des d'aquest mateix centre, diversos governs han consolidat, durant anys, un fort nacionalisme francès, un sentiment de superioritat i identitat culturals i un racionalisme que han impregnat, per exemple, l'urbanisme i la política a França, i que han ordenat els espais pels quals els francesos es mouen quotidianament (CARLISLE 1996). Des de l'Estat, i sobre la base de la racionalitat, es difon un ideal universal i uniforme de com ha de ser la nació, i de com han de ser els ciutadans. Al cor del model jacobí hi ha una concepció de l'Estat i de la nació com una unitat indissoluble, que cal protegir davant qualsevol afirmació federalista o que reivindiqui una diversitat o especificitat ètnica (BEER 1980:73).

A nivell polític, i en relació a tot el territori, hi ha un fort sentiment nacional francès, però a la vegada existeix una identificació amb un "pays", entès com a regió petita dins França. Ambdues no són excloents i no competeixen, doncs, per la fidelitat dels francesos. Ben al contrari, hi ha una situació d'equilibri. Es manté una forta identificació dels francesos amb símbols com la bandera o la Marsellesa. En el procés de construcció europea, quan la presència física de fronteres entre França i altres països s'ha atenuat, aquestes idees i símbols juguen el paper de fronteres conceptuals entre els francesos i els que no ho són.

La concepció jacobina de l'Estat es pot veure com a mite o com a realitat clara (KEATING 1988:50), però existeix certa autonomia a nivell local o regional, que fa que es pugui plantejar algun dubte sobre la contundència del centralisme francès (KEATING/HAINSWORTH 1986:13). Ni França és el recipient d'una uniformitat

cultural absoluta ni tampoc existeix una identificació nacional tan ferma com pot semblar. A França han existit moviments de reivindicació nacionalista o regionalista que han posat en dubte la solidesa de la construcció ideològica d'una identitat nacional sense fissures. D'altra banda, a nivell polític l'Estat francès ha experimentat un procés de descentralització que s'ha de tenir en compte, si bé no ha estat tan important com el dut a terme per altres Estats⁶⁹. Les reivindicacions de poder i autonomia per part de determinades zones i la descentralització del poder són elements que poden qüestionar el centralisme com a realitat indubtable i contundent. Del mite a la realitat, hi pot haver alguna diferència.

L'Estat francès opera en un territori que conté regions heterogènies, des de les quals existeixen moviments que han reclamat més autonomia. Alsàcia, Bretanya, Occitània, Catalunya nord, País Basc francès i Còrsega són les regions a les quals existeixen moviments reivindicatius considerats de caràcter etnonacionalista⁷⁰. Aquest caràcter sol anar acompanyat de la idea de l'existència d'una nació front una altra considerada com a invasora i competidora, que seria, en el cas que ens ocupa, la francesa⁷¹. En els casos de Còrsega i Bretanya s'ha comès algun atemptat

---

⁶⁹ Aquest procés va ser endegat per la Llei de Descentralització del govern de François Mitterrand (1982), que va significar l'ampliació dels poders de les Comunes i els Consells regionals.

⁷⁰ Treballs que s'han proposat l'estudi general d'aquest tipus de moviments a França, sovint amb l'ús del terme "ètnic", són, per exemple, els de Loughlin (1985), Fortier (1971 i 1980), Collins (1998), Beer (1977 i 1980), Yves Mény (1985), i els compresos en el número doble 324-326 de la revista *Les Temps Modernes* (1973).

⁷¹ Com han explicat Collins (1998) d'una manera general, i Fortier (1980) per un dels casos en concret, a la Bretanya i la Còrsega de la postguerra, a mitjans de segle XX, es van desenvolupar moviments nacionalistes de caire violent, lligats a una situació econòmica desfavorable. Keating i Hainsworth (1986) i Keating (1988) han descrit la continuïtat d'un moviment nacionalista i també la força d'un moviment polític regionalista, tots dos especialment de caire cultural, a la Bretanya dels anys setanta del segle XX i Fortier (1971) ha parlat del sorgiment del nacionalisme bretó en el nivell polític i cultural, des de finals del segle XIX. En aquest sentit ens trobaríem davant d'un moviment de més llarga durada que la que suggereix Collins, si bé més amb un caire culturalista i no violent. La violència hauria caracteritzat especialment el moviment bretó dels anys trenta i fins dels seixanta (FORTIER 1971; COLLINS 1998). Pel que fa al nacionalisme cors, esdevé actualment el que desperta més atenció i inquietuds a l'Estat francès, a la vegada que a França se'l reconeix com el moviment nacionalista amb més vocació independentista (LACOSTE 1991:7). Segons el geògraf Lyndhurst Collins (1982), el procés d'unificació europea sembla donar ales als moviments cors

---

terrorista de signe nacionalista. El 1998, per exemple, un prefecte francès va ser assassinat. L'acció va despertar reaccions com la de l'escriptor Max Gallo:

Volen assassinar la nació francesa. Aquest és el sentit simbòlic de l'assassinat del Prefecte Erignac. És això el que emmascarem quan parlem de crim contra l'Estat i la República (...). Com no parlar de crisi nacional? I com sorprendre's que a Montpel·lier somniïn formar part d'una gran Catalunya? Que a Savoia alguns qüestionin la incorporació de 1860? Que es projecti la creació d'un departament basc, per permetre millor, sens dubte, sa fusió amb el País Basc espanyol? Que un informe segons les directrius europees proposi el desenvolupament de les llengües regionals, potser considerant el francès com una d'elles? (...) (GALLO, Le Monde, 11 de febrer de 1998).

Darrera aquestes afirmacions hi ha la defensa d'una unitat nacional front els moviments regionalistes i nacionalistes perifèrics. En el discurs, aquests moviments són carregats d'un poder suficient com per posar en risc aquella unitat, a ulls de persones com l'anterior articulista. El cas de Còrsega seria un extrem en la recerca d'una autonomia des de la perifèria de l'Estat. La resposta defensiva pot moure a una resistència policial o bé a algun tipus d'acció política. Fent referència encara al cas cors, un articulista reclamava que s'evités emprar el vocable "nació", revestit de connotacions d'extrema dreta o de "separatisme", per emprar el concepte de "República". Segons ell, calia mantenir la unitat d'aquesta darrera, de l'Estat, i, si calia, era necessari reformar la Constitució francesa per establir un model d'Estat federal (Le Monde, 26 d'agost de 2000). Com es veurà més endavant, la petició d'una reforma similar es demanda també des de regions perifèriques, en el cas de l'Estat espanyol, i ha provocat debats prou intensos⁷². Els moviments nacionalistes de caire polític, més enllà de la mobilització cultural, contribueixen a la seva manera a aquest tipus de debat.

---

i bretó. Amb tot, l'autor parla de regionalisme sense distingir-lo del terme "nacionalisme", la qual cosa provoca una certa confusió de termes que miraré d'evitar pel cas de Catalunya nord.

⁷² Darrerament ha sorgit una posició nova en aquests debats. Es tracta de la defensa de la noció "patriotisme constitucional", per defensar la necessitat de no canviar la Constitució, i per fer-ne un símbol, referent d'unitat nacional. Es tracta sens dubte de l'elaboració d'un discurs performatiu, en el sentit que dona Bourdieu (1985) a aquesta expressió, com a intent de producció d'una representació de la realitat.

Segons Jacob i Gordon (1985), diversos elements han confluït per fer que en els casos de Bretanya i Còrsega aquests moviments tinguin una certa intensitat. En primer lloc, hi han tingut un paper els processos de descolonització i el moviment d'unificació europea, tot a partir de finals de la dècada de 1950. Per una banda, va començar a tenir èxit l'aplicació del concepte "colonialisme intern" al cas de les regions perifèriques franceses, per part de teòrics com l'occità Robert Lafont⁷³. Altrament, el procés d'unificació europea va introduir el temor pel sorgiment de forts moviments en suport d'una "Europa de les ètnies" que afavorís més el manteniment i desenvolupament d'identitats regionals que no pas la preservació d'una nació francesa unida. En aquest context, els moviments de nacionalisme perifèric a Còrsega i Bretanya han tingut un caire intens.

Un moviment d'aquest tipus és molt minso a Catalunya nord, a on predomina un regionalisme que, per definició, sosté una identitat col·lectiva regional no incompatible amb la nacional d'Estat⁷⁴. Com en el cas del País Basc francès, té un pes considerable la proximitat, a l'altra banda de la frontera internacional, d'una regió amb autonomia política i fort dinamisme econòmic i cultural (LACOSTE 1991:12) i a on el nacionalisme perifèric ha tingut, darrerament, un cert reconeixement polític des del centre de l'Estat. Igual que en els casos de Còrsega, Bretanya, Occitània, Alsàcia i el País Basc francès, a Catalunya nord l'existència d'una llengua diferent al francès és el tret principal d'una adhesió distintiva (BEER 1980:XXIV).

En relació a la qüestió de les llengües vernacles, l'Estat francès s'ha mantingut sempre en una posició rígida, contra tota proposta que es pugui interpretar com una amenaça a la unitat nacional. Aquesta actitud és la que va tenir el govern

---

⁷³ Més amunt he explicat aquest concepte sobretot a partir de la definició que en fa Hechter (1999[1975]).

⁷⁴ Aquesta propietat del regionalisme l'explica Rafael Castelló per al cas del País Valencià (CASTELLÓ 2000:71).

---

francès abans i després de la promulgació de la llei Deixonne⁷⁵. Es va reconèixer l'ensenyament optatiu de la majoria de les llengües vernacles existents a França però es va mantenir la idea que donar suport a aquelles llengües podia significar un recolzament a moviments i actituds separatistes (BERGER 1977:167).

Pel que fa a Catalunya nord, predomina un moviment culturalista, de defensa de la llengua i la cultura catalana (LOUGHLIN 1985:208). Es mou entre l'expressió literària, les manifestacions folklòriques i la defensa de l'ús i difusió de la llengua catalana. Quant a la literatura, les influències d'intel·lectuals del Principat de Catalunya, exiliats durant el franquisme, hi van tenir un pes important, i encara el tenen avui dia, donats els llaços existents en aquest nivell entre gent de les dues bandes de la frontera. A més, el fort activisme en defensa de la llengua i cultura vernacle dels catalans ubicats a Espanya, influeix en l'activisme dels catalans francesos (JACOB/GORDON 1985:122).

Pel que fa al nivell folklòric, ha esdevingut l'expressió popular de tota una noció d'identitat que fa referència a un passat català, però que no pretén esborrar el passat ni el present francès. De fet, en aquestes manifestacions s'utilitzen símbols als quals s'atribueix un contingut nacionalista al Principat de Catalunya, però que pràcticament no és present als territoris catalans de França. En lloc del discurs nacionalista hi ha un discurs regionalista que fa referència a una tradició catalana que se suposa que es té en comú amb gent del Principat, però que no implica cap negació ni reformulació de la identitat francesa, si bé conté la reivindicació de drets com l'ús de la llengua catalana en àmbits administratius o en l'ensenyament.

El catalanisme en aquesta regió de França ha begut i beu de les fonts del catalanisme al Principat. Els intel·lectuals nord-catalans (bàsicament rossellonesos)

---

⁷⁵ Més amunt ja he explicat que aquesta llei de 1951 autoritzava l'ensenyament facultatiu del basc, el català, l'occità i el bretó, però no del cors ni de l'alsacià. Pel que fa a les llengües a què feia referència la llei, durant vint anys no es va tenir cura de la formació de

identifiquen una “cultura barcelonesa”, caracteritzada pel dinamisme, l’esperit d’iniciativa, la capacitat de treball i l’obstinació, com a aspectes atractius (BERNARDÓ/RIEU 1973:315-317). Tot i que aquest moviment és fonamentalment cultural, algun partit polític s’ha format al seu redós. A finals dels anys seixanta i durant els setanta van sorgir alguns partits d’esquerra amb una tendència federalista i/o nacionalista, però van ser minoritaris. Fins fa poc tres partits eren els que bàsicament es repartien l’electorat catalanista: Unió Catalana, Partit per Catalunya i Esquerra Republicana. Els dos darrers estaven vinculats a partits del Principat (el Partit per la Independència i Esquerra Republicana de Catalunya, respectivament). Els tres partits en total només sumen aproximadament un miler de vots a tot el Departament. Actualment es mantenen en una situació minoritària, tot i que dos d’ells (Unitat catalana i Partit per Catalunya) s’han unit en una sola tendència (Bloc Català) i que el primer té l’alcaldia de la capital del Departament. A la Cerdanya no tenen representació en cap organisme polític.

Darrera l’activisme cultural es pot reconèixer una certa visió crítica de la política francesa. Un dels màxims exponents de la literatura catalanista dels darrers quaranta anys, Antoni Cayrol (de pseudònim Jordi Pere Cerdà), descrivia així els seus tractes amb l’administració francesa per l’organització dels Jocs Florals catalans de 1964, a Perpinyà:

L’organització dels Jocs ens posava en contacte amb l’administració prefectoral i amb l’inspector d’Acadèmia que regeix l’ensenyament i supervisa la cosa cultural. Són les dues administracions que segueixen de prop –si es pot dir– la marxa dels regionalismes que París s’esforça desengà de l’edat mitjana de controlar, de redimir quan cal –el «quan cal» és un eufemisme que dura desengà. Ara que els nostres amics del Sud solen esquematitzar molt aqueix procés. És difícil de realitzar que l’esperit polític és senzill i la política plena de matisos. La força d’un «estat» el porta a «gelar» les relacions que té amb els seus administrats. I és empès per la rutina funcionària i per l’economia de les situacions. Allò que espanta més l’«estat» és la novetat. Allò que atribola més un funcionari una mica responsable d’un sector és d’acabar-se amb una situació que l’obligaria a sortir de l’anar fent (...) (JORDI PERE CERDÀ 1988:192)

---

professorat destinat al seu ensenyament ni va existir cap llicència per a exercir-lo professionalment.

La visió de Cayrol no és una crítica manifesta a l'Estat francès en tant que poder extern, ni tampoc una manifestació d'apologia nacionalista. Simplement parla de l'Estat com un entramat burocràtic. És precisament la combinació de caràcter burocràtic i centralisme el que més es critica des de regions perifèriques franceses:

Quan la meua regió vol treballar amb "l'altre costat" belga, ens cal tanta energia per vèncer els obstacles administratius, que perdem cinc anys i el nostre entusiasme. És impossible treballar amb les estructures públiques: quan ens proposem un agrupament d'interès públic, i, per tant, legal, els ministeris s'hi oposen. Quan ens servim d'una associació regida segons la llei de 1901, és el tesorero general qui no vol. Per què no podem transferir als nostres corresponents belgues els crèdits "Interreg" que no hem fet servir? Per què els crèdits europeus transiten pel pressupost de l'Estat en lloc de ser directament invertits a la regió? Cal reformar el sistema francès per relançar la cooperació transfronterera, però tinc dubtes sobre la voluntat reformadora d'un Estat que continua essent jacobí (Le Monde, 25 de maig de 1999)

Aquestes declaracions del president del Consell Regional de Nord-Pas-de-Calais es refereixen explícitament al centralisme de l'Estat francès. La crítica a la burocratització es pot llegir de forma més implícita. El caràcter jacobí de l'Estat francès s'ha mirat de superar des del mateix poder central aplicant criteris de descentralització, però no hi ha hagut un canvi paral·lel pel que fa el tarannà summament burocràtic.

L'Estat francès, tot i ser centralista, ha anat consolidant, poc a poc, una descentralització. En el període napoleònic es van establir les Prefectures. Es tractava d'una mena d'extensió del poder estatal a la perifèria, per tal que pogués arribar arreu. L'autonomia, doncs, era pràcticament nul·la, com ho ha continuat essent durant el segle XX (STEVENS 1992:156). Des dels anys cinquanta d'aquest segle s'han anat creant plans anomenats d'*Aménagement du territoire* amb l'objectiu d'organitzar la implantació de les polítiques de l'Estat arreu del territori francès, tot dissenyant-ne la millora bàsicament econòmica i de comunicacions. Un disseny que era efectuat des del govern estatal. El 1972 es van crear els Consells Regionals que es coneixen avui, amb la intenció de fer més efectiva l'administració des del poder Central. En tots aquests casos, doncs, l'autonomia

que el govern de París concedia a les regions perifèriques era molt minsa. Altres iniciatives, com la creació del DATAR, el 1963, com a òrgan de coordinació regional, i la formació, els anys setanta, dels SIVOMS (*Syndicats intermunicipals à vocation multiple*), s'havien pres amb al mateix criteri de centralització. L'acció dels Departaments i les Comunes havia de restar sota tutela del poder estatal.

Fins el 1982 no es va donar cap moviment gran de descentralització de l'Estat. Va arribar de la mà del govern socialista de Mitterrand, a través de la promulgació de la llei de descentralització. Aquesta llei va arribar després de diversos intents d'apropar l'aplicació de les decisions de l'Estat a Comunes, Regions i Departaments, i va significar l'ampliació de poders per part d'aquests organismes perifèrics, creats arrel de divisions administratives. La descentralització va comportar, també, la conversió dels Consells Regionals en organismes electes. L'objectiu de la llei era promoure entre les diverses regions representades per cadascun dels Consells la gestió del seu territori i el desenvolupament econòmic, social, sanitari, cultural i científic de cadascuna d'elles, per tal que conservessin la seva identitat en un context de respecte a la seva autonomia. L'Estat semblava cedir poder a favor d'organismes més petits, mentre es facilitaven les condicions perquè aquests organismes perifèrics tinguessin més independència a l'hora de negociar amb Brussel·les sense haver de passar abans per París (MÉNY 1985:197; COLLINS 1998:33), però no es feia sinó multiplicar el seguit d'institucions que feien de mitjanceres entre el ciutadà i l'Estat, sense atorgar-los plena autonomia.

Tot i que podia donar-se alguna reclamació d'autonomia per part de la població de les regions que la llei va prendre en consideració, i encara que es pogués considerar el major desenvolupament dels poders regionals com a element potenciador de nacionalismes perifèrics⁷⁶, la reorganització de l'administració francesa que va fer el govern de Mitterrand es va basar en la major autonomia dels

---

⁷⁶ Yves Lacoste, per exemple, lliga el sorgiment d'un "problema de la nació" al major pes dels poders regionals, arrel de la descentralització de 1982 (LACOSTE 1991:13).

---

poders locals simplement perquè la considerava funcional en virtut de l'aplicació de les seves disposicions. És a dir que la descentralització va servir per mirar de mantenir, de forma eficaç i funcional, la centralitat de l'autoritat del govern central sobre els organismes locals i regionals, l'Estat francès no ha perdut el control de tots els nivells d'administració. Ni tan sols les comunes, les institucions més locals, tenen prou autonomia com per elaborar un pressupost lliure del control de l'Estat (STEVENS 1992:142). Tant aquests organismes com els Departaments tenen el poder que els confereix la proximitat a l'aplicació de les decisions, però es mantenen sota el control de l'Estat en virtut de la llei de descentralització, que es basa en un principi d'autoritat vertical (DUPUY 1985:102). I és que aquesta llei ha significat una descentralització de la gestió però no de la presa de decisions. Donà a les instàncies locals més marge per moure's, però l'Estat va mantenir el poder de decisió des del centre.

Avui l'Estat francès és un complex entramat de poders basats en l'autoritat vertical, des del govern central, a les comunes. El seu funcionament s'efectua a través d'una xarxa burocràtica en la qual tothom té algú de qui depèn quan ha de prendre alguna decisió. Això fa que una de les característiques del sistema sigui una mena de passivitat davant l'acció i una manca d'iniciativa. Les decisions no es prenen amb facilitat si no es té una influència en un nivell superior a aquell en què hom es troba. Les comissions proliferen, i per obtenir-ne quelcom cal tenir contacte amb algú que en formi part, la qual cosa no és fàcil, donat que aquestes comissions es construeixen a partir d'un grup petit d'individus escollits pel fet de conèixer membres d'instàncies superiors. El sistema perpetua els privilegis d'uns pocs que estan en l'entramat burocràtic, tecnocràtic, i la desigualtat en relació als qui no s'hi troben, especialment si es tenen contactes més amunt de l'escala jeràrquica. A nivell local, això està recolzat pel fet que la majoria dels alcaldes en poblacions mitjanes, i sobretot petites, tenen una durada en el càrrec d'un promig de trenta anys, la qual cosa suposa un important component de conservadorisme en tot el sistema (DUPUY 1985:97-99).

L'entramat burocràtic es manté com un element en favor del centralisme, tot i que l'entrada de França en el concert europeu ha suposat la possibilitat que les regions trobin un marc més ampli d'actuació, i ha afegit un element de pressió sobre les decisions preses des de París (STEVENS 1992:141). L'Estat francès respon a un model altament centralitzat, en què la presa de decisions parteix d'un nucli clarament definit, decisions que es fan realitat, es coneixen i es generen a través d'una xarxa burocràtica en què tot té un sentit, lògica i ordre formalitzats racionalment. Es tracta d'un Estat legitimat sobretot gràcies a les seves polítiques socials, que té per bandera el republicanisme i el manteniment dels drets i llibertats dels ciutadans francesos. Aquesta bandera aglutina un orgull que comparteixen molts cerdans francesos amb bona part dels seus compatriotes d'arreu del territori estatal.

A les comarques de la Catalunya nord (i especialment al Rosselló) es dona un moviment catalanista predominantment de caire cultural i sense una vocació política que posi en dubte el funcionament de l'Estat o que defensi la necessitat d'una major descentralització administrativa. Amb tot, el context actual té matisos a considerar, a la llum del procés d'unificació europea, que analitzaré al final d'aquest capítol. Abans, però, caldrà fer una tasca de revisió del context polític espanyol, semblant a la que he mirat de fer pel cas de França.

4.2.3. L'Estat espanyol, "Estat de les autonomies".

Art.1. España se constituye en un Estado social y democrático de Derecho, que propugna como valores superiores de su ordenamiento jurídico la libertad, la justicia, la igualdad y el pluralismo político.

Art. 2. La Constitución se fundamenta en la indisoluble unidad de la Nación española, patria común e indivisible de todos los españoles, y reconoce y garantiza el derecho a la autonomía de las nacionalidades y regiones que la integran y la solidaridad entre todas ellas (Constitució espanyola de 1978, a APARICIO et alii 1990)

La unitat de la nació és un principi fonamental de la Constitució espanyola, de manera anàloga a com hem vist que ho era el principi d'unitat de la República pel cas de França. Ara bé, aquesta Constitució fa referència a l'existència de

---

nacionalitats i regions a les quals atorga dret a autonomia, un element que no es troba en la Constitució francesa. La frase "nacionalidades y regiones que la integran" dóna al text la suficient ambigüitat com perquè es puguin comprendre i reconèixer diverses aspiracions nacionalistes i regionalistes en el context del territori espanyol. El text constitucional no és només el resultat d'aglutinar postures polítiques després del Règim dictatorial del general Franco, sinó que és coherent amb una evolució política de l'Estat espanyol fonamentalment diferent de la que hem vist pel cas de França. I és que la manca d'èxit de l'Estat espanyol a l'hora d'assolir la total centralització de l'administració i control de tot el seu territori contrasta amb els 200 anys de política centralista reeixida de l'Estat francès⁷⁷ (O'BRIEN 1990:107). És més, si l'Estat francès ha assolit abastament l'objectiu de legitimar la idea d'unitat nacional, l'Estat espanyol, en canvi, no ha aconseguit legitimar plenament la identificació entre Estat i nació. De fet, a Espanya existeix un debat sobre l'actual model d'Estat i sobre la possible modificació de la Constitució de 1978⁷⁸. L'exponent més evident d'aquest debat, és el context polític del País Basc, a on s'ha definit una confrontació entre un front autodenominat "constitucionalista" (format pels partits PP i PSOE, d'àmbit estatal) i un altre front que rep el nom de "nacionalista" per part de qui el conforma i dels seus adversaris "constitucionalistes" (el formen els partits d'àmbit autonòmic PNV, EA i EH).

---

⁷⁷ Anthony Smith (1994:9) considera que l'Estat espanyol i el britànic són un exemple de frustració en l'intent d'integració d'ètnies minoritàries per part d'una ètnia dominant, en el poder. Crec que en el cas de la Cerdanya seria més adequat parlar de minories nacionals i de nacions dominants (o, en tot cas, d'etnonacionalisme), donat que es tracta de grups que cerquen la consecució futura d'una autonomia política en forma d'Estat nació o bé l'han assolida. Feta aquesta apreciació conceptual, el plantejament de Smith em sembla interessant. En una línia semblant, Castells (1998b:299) destaca com Felip V contribuï a la forja de l'Estat modern espanyol centralitzat però amb resultats precaris. Per la seva banda, Keating (1988:52) fa referència als intents d'importació fallida del model polític francès i a la debilitat consegüent de l'Estat espanyol posterior al segle XVIII.

⁷⁸ A França no hi ha un debat tan centrat en la modificació de la constitució, si bé s'han pogut plantejar aquestes idees de forma aïllada. En un article a *Le Monde* (26 d'agost de 2000), el geògraf Yves Lacoste plantejava com a possible solució al "perill geopolític cors" la conversió de l'Estat francès en una República Federal a través de la modificació de la Constitució. A Espanya, des de la perifèria, les crides a la modificació de la constitució són tant o més intenses que el discurs de defensa del seu manteniment.

L'Estat espanyol sembla que es troba en una crisi del seu projecte de nació espanyola, arrelada en segles de decadència (PUJADAS 1998:77). La història de la seva construcció difereix de la de l'Estat republicà francès. La unió de corones espanyoles consumada entre 1478 i 1479 va crear un primer estat espanyol, però només relativament unificat. Diverses regions perifèriques van mantenir drets i institucions pròpies després de la constitució del nou regne espanyol (PAYNE 1971:15). El procés de veritable centralització i unificació es va donar de la mà d'un monarca francès: Felip V. Membre de la dinastia borbònica, aquest rei va aplicar principis propis de la monarquia absolutista establerta a França, que com hem vist tenia un fort caràcter centralitzador. La seva arribada al tron, després de la Guerra de Successió, va acabar comportant mesures que van enfortir la centralitat de l'Estat a Castella (LLOBERA 1996:116).

Felip V abolí, el 1716, al Principat de Catalunya i a Mallorca, el dret i les institucions polítiques pròpies, i n'implantà d'altres, promogudes des del centre Estatal. El 1707, a València i Aragó, s'havien abolit ja els furs. Només Navarra i el País Basc els conservarien durant una mica més d'un segle. Sota la monarquia de Felip V es va iniciar, doncs, un fort procés de centralització política, d'acord amb la filosofia de l'absolutisme francès. Tots aquests canvis van suposar una limitació d'autonomia política al Principat, però els comerciants catalans van tenir accés a les colònies ultramarines, fins aleshores monopolitzades des de Castella, a la vegada que molts dels homes d'Estat més destacats van provenir de províncies perifèriques (VILAR 1995:76; JOHNSTON 1991:31).

La nova situació havia suposat la derogació de drets, llengua i institucions de diverses regions perifèriques d'Espanya, i una temptativa d'imposició de la llengua i dret imperants a Castella, el Centre d'Espanya. Amb tot, va existir la contrapartida de la projecció a l'exterior de l'economia d'aquelles regions, i la seva consegüent expansió (PAYNE 1971:16). El Principat de Catalunya acabaria trobant un lloc a Espanya perquè l'Estat del XVIII, més centralista i centralitzat, va estar

---

obert a les aspiracions econòmiques de la perifèria, de la qual la burgesia catalana n'era part important (VILAR 1964:81).

Al segle XIX hi va haver una inestabilitat política creixent. De primer, Espanya va estar ocupada per tropes franceses i regentada per un poder satèl·lit de l'Estat francès, la qual cosa va suposar l'inici de la Guerra de la Independència espanyola, que va durar sis anys (1808-1814). Durant la resta del segle el poder va canviar de mans en diverses ocasions, i es van donar conflictes bèl·lics motivats per la successió al tron espanyol. Durant el segle XIX diversos pronunciaments militars es van anar enfrontant als poders constituïts per recolzar-ne d'altres. Entre 1833 i 1876 es van donar les tres guerres carlines. La primera va tenir l'origen en la disputa a la successió del tron espanyol entre els partidaris de Carles (germà de Ferran VII) i Isabel (filla del mateix rei) i les posteriors es van centrar igualment en reclamacions del tron. Els enfrontaments tenien com a rerafons la defensa dels furs regionals, de les costums comunals agràries, un conservadorisme catòlic, i l'oposició al liberalisme polític centralitzador.

Els focus carlins se situaven principalment al País Basc, Navarra, País Valencià i Principat de Catalunya (VILAR 1995:86 i 94). En aquest darrer cas, a finals del segle XIX hi va haver una coincidència política del carlisme i d'alguns sectors catalanistes⁷⁹ (CANAL 1997:124). De fet, el carlisme representà la mentalitat particularista de petits propietaris agraris i de jornalers. En la seva lluita contra el bàndol isabelí, els carlins es van arribar a ajuntar als insurrectes republicans, sobre la base d'una mateixa oposició al poder d'un Estat aliè. El catalanisme conservador va partir, en bona part, del carlisme i de l'integrisme catòlic, si bé genèricament el particularisme catalanista havia sorgit d'una confluència de l'acció cultural

---

⁷⁹ En la historiografia sobre el catalanisme, i sobretot arrel de l'obra de Josep Termes (1984[1974]) hi ha hagut un debat a l'entorn de dos orígens del catalanisme (carlí i federal). Es pot trobar una aportació interessant a aquest debat a Anguera (1994). El mateix Pere Anguera (1996b) situa el sorgiment d'un regionalisme catalanista conservador el darrer quart del segle XIX, entre les files integristes catòliques que tenien algunes coincidències ideològiques amb el carlisme, tot i que se'n distanciaren a partir de 1888.

d'intel·lectuals i professionals lliberals, i del foralisme i federalisme populars (TERMES 1985:6 i 11). Pel que fa a l'altre gran nacionalisme perifèric a Espanya (el del País Basc), s'ha vist com el foralisme decimonònic n'esdevingué un factor fonamental, en relació a les guerres carlines i a les abolicions forals. Els primers nacionalistes bascos procedien ideològicament del foralisme tardà (posterior a 1876) i del tradicionalisme carlista i/o integrista, de manera que eren d'ascendència conservadora (DE LA GRANJA 1994:230).

A l'Espanya del segle XIX es van succeir monarques i regents i es va instaurar i dissoldre una república. La pèrdua de Cuba i Filipines, a les acaballes del segle, va significar un cop fort per l'Estat espanyol. Aquesta pèrdua colonial, combinada amb la inestabilitat política i econòmica i amb el pes del caciquisme en el govern, van contribuir a que es generés una visió de crisi de l'Estat i la nació espanyoles (SMITH/MAR-MOLINERO 1996:3-4). Enmig d'aquesta situació política i social, i amb els factors ja apuntats del carlisme i l'integrisme, el darrer quart del segle XIX, es va forjar el nacionalisme català. Hi va contribuir el fet que el Principat era la regió més industrialitzada de l'Estat, i gaudia d'un considerable desenvolupament econòmic. Tot plegat va coadjuvar a donar contingut polític a un moviment que havia nascut com a expressió de reivindicacions lingüístiques i culturals. Per altra banda, la socialització dels infants no era completament controlada per l'Estat, que no havia assolit cap esforç d'implantació àmplia d'una escola pública que promogués la difusió d'una llengua i la visió d'una història nacionals (VILAR 1995:104-105). La situació, doncs, era diametralment oposada a la de l'Estat francès i potencialment favorable al creixement d'un nacionalisme perifèric.

Ja entrat el segle XX, l'Estat espanyol va passar per una monarquia, una república i dues dictadures militars. Primer, la del general Primo de Rivera (1923-1930), i després la de Franco (1939-1975), la qual es va consolidar després d'una Guerra Civil (1936-39). Aquest conflicte bèl·lic va ser el resultat de tensions i de rivalitats polítiques, inestabilitat als camps, divisió entre militars i polítics, hostilitats entre

---

l'església i el govern, predomini del sindicalisme anarquista violent, confrontació entre partits burgesos i partits obrers i polarització entre dretes i esquerres (RAGUER 1999:42-43). La política espanyola va passar d'una república dins la qual es van desenvolupar amb èxit moviments autonomistes, a una dictadura que va cimentar un poder estatal absolutament centralista i profundament oposat a tot nacionalisme a dins el territori estatal, que no fos l'espanyol (VILAR 1995:162).

En el règim de Franco, la participació democràtica no era possible i la societat civil va restar sota una fèrria vigilància. Tot i això, en determinats moments es va manifestar un activisme antifranquista i sovint catalanista a la vegada, a través de la participació en associacions voluntàries. Les reunions de grups informals, sobretot per part d'estudiants, eren espai de difusió de tot un seguit d'idees alternatives i contestatàries. En aquesta difusió hi va tenir un paper l'església catòlica, en la mesura que vehiculava activitats i trobades col·lectives com per exemple els grups escoltes i les colònies (JOHNSTON 1991:62-70). Aquestes activitats i d'altres com el cant coral van donar un espai a l'expressió de sentiments catalanistes a partir dels anys cinquanta (SMITH/MAR-MOLINERO 1996:21-22), quan es van anar autoritzant manifestacions "regionals" (VILAR 1995:162).

Al Principat, la repressió i l'existència d'un objectiu comú, va fer que hi hagués un lligam que transcendís les divisions socials (generacionals, de classe, ocupacionals...). La participació en actes simbòlics en els quals es lluitava per defensar una cultura, unes tradicions, unes llibertats democràtiques, podia unir gent ben diferent (PI-SUNYER 1971:135). Per aquelles persones, França era vista, especialment després del maig del 68, com un espai de llibertat, una porta a la democràcia i a la intel·lectualitat lliure. Des d'allà s'importaven llibres de filòsofs i escriptors defensors de la democràcia i teoritzadors i/o activistes del nacionalisme o el socialisme. Una importació que representava, de fet, un cert tipus de contraban (JOHNSTON 1991:71).

Després del franquisme es va iniciar la transició a un Estat democràtic. La Constitució de 1978 va suposar la implantació d'un model de descentralització administrativa, basat en comunitats autònomes però que no va ser del tot uniforme. Va significar l'encaix de regions amb aspiracions ben diferents. El nou text constitucional va atorgar un Estatut d'autonomia a cada regió, però no tots els estatuts van ser iguals. Els del País Basc i del Principat expressaven explícitament una identitat nacional pròpia, fins i tot amb referències a un passat històric i un desenvolupament futur propi. En tots dos casos, com en els de Galícia, València, Navarra i Balears, s'especificava que hi havia una cooficialitat del castellà amb les altres llengües pròpies de cadascun d'aquests indrets. En els casos d'Astúries, Andalusia i Aragó es precisava que es respectarien les respectives llengües pròpies i que serien protegides pel govern autonòmic (PUJADAS 1998:83-92).

El sistema autonòmic espanyol ha comportat un procés de descentralització en què s'ha reconegut la unitat d'Espanya a la vegada que s'ha atorgat el dret d'autonomia al que es considerava eren altres "nacionalitats" dins aquesta unitat (WHITEHEAD 1996:255-56). Actualment Espanya és un dels Estats més descentralitzats d'Europa. Educació, sanitat, policia... hi ha una sèrie de competències que poden desenvolupar, i en algun cas desenvolupen, els governs autonòmics, i que d'alguna manera els donen més poder (CONVERSI 1997:161), però a la vegada els municipis espanyols han adquirit també una part important de poder (WHITEHEAD 1996:258). Malgrat aquesta descentralització, des de regions perifèriques (especialment Galícia, Principat de Catalunya i País Basc, i sobretot les dues darreres) s'està reclamant un major reconeixement de poder i autonomia.

Manuel Castells (1998b:65-73), en una anàlisi del nacionalisme català, el defineix com un moviment de resistència arrelat en la defensa d'una llengua i una cultura específiques. Des del govern autonòmic, la Generalitat de Catalunya, s'han pogut promoure polítiques en aquesta línia. Gràcies a l'autonomia política (situació que tant el Principat com el País Basc han tingut després de la transició de la dictadura

---

a la democràcia, però de què ja havien gaudit el 1932) el nacionalisme català ha desenvolupat un poder polític considerable. Des de 1980, la coalició nacionalista "Convergència i Unió" governa al Principat i, entre 1993 i 2000, ha negociat un recolzament a dos governs estatals consecutius (de signes polítics oposats) que precisaven d'un suport parlamentari per mantenir una majoria al Congrés dels Diputats, amb la qual cosa el nacionalisme català s'ha fet present amb relativa intensitat en la política estatal.

Si es compara amb la situació de Catalunya nord, el Principat de Catalunya gaudeix d'un grau considerable d'autonomia⁸⁰. Més enllà d'aquesta situació, des del Principat, i en el context de la intervenció en institucions regionals de nivell europeu, s'ha cercat una projecció política. El context d'unificació europea sembla haver obert noves perspectives per al poder de les regions perifèriques d'Espanya.

La situació actual de l'Estat espanyol és coherent amb certa debilitat pel que fa a la legitimació absoluta de la identificació entre Estat i nació, arreu del territori. El nacionalisme perifèric, i de forma especialment contundent el nacionalisme basc radical, posen en dubte la unitat territorial d'Espanya, sota un mateix signe nacional. No obstant precisament la defensa front aquest dubte, i front els nacionalismes perifèrics esdevé un element central en la legitimació del poder de l'Estat nació espanyol. Al País Basc es confronten durament un nacionalisme perifèric i un altre de central. En el pla metafísic es contraposen la unitat d'Espanya (País Basc inclòs), per un costat, i l'especificitat d'una identitat basca, per l'altre. Els uns reclamen la necessitat de no retocar la Constitució i s'atrinxeren en la defensa de l'Estat de les autonomies, mentre els altres consideren que l'actual descentralització és insuficient per a ells, i reclamen el dret a l'autodeterminació. El debat va més enllà del País Basc, i planteja els dubtes metafísics i les

---

⁸⁰ Un articulista de "Le Monde" expressava aquesta situació pel cas del transvasament de l'aigua del riu Roina: "Allà a on Catalunya té poder legislatiu i de decisió, moltes altres regions, sobretot a França, n'han de remetre al govern. Com tancar, per exemple, el delicat i litigiós dossier de transvasament d'aigua del Roina cap a Catalunya, sense acabar retent comptes a París?" (Le Monde, 12 de juny de 1999).

conseguints argumentacions defensives, a tot l'Estat espanyol. Així doncs, s'erigeixen i defensen fronteres simbòliques en discursos i pràctiques polítiques tot just quan s'anuncia a viva veu la gènesi d'una "Europa sense fronteres". Aquest anunci i, en general, el procés d'unificació europea, tancaran aquest quart capítol i la segona part d'aquesta tesi.

4.2.4. Cerdanya en l'Europa sense fronteres: paradoxes i incerteses.

Han passat poc més de quaranta anys des que sis països europeus –entre ells França- van crear la Comunitat Econòmica Europea (CEE), que posteriorment s'ha convertit en la Unió Europea (UE), formada per 15 països (amb Espanya entre ells, des de 1982). La UE ha mirat de promoure el lliure trànsit de persones i mercaderies a través de les fronteres dels Estats membres. Aquest era un dels objectius del Tractat de Schengen, en vigor des de 1995, però en realitat les fronteres continuen essent utilitzades com a portes a tancar i en cada Estat es mantenen interessos i plantejaments polítics i econòmics específics.

El procés d'unificació europea resulta d'un pacte voluntari entre Estats, desenvolupat bàsicament per la recerca d'un consens, partint d'interessos i plantejaments propis de cada Estat. El 1957, arrel de la creació de la CEE, la major part dels membres de les elits culturals i polítiques europees pronosticaven la unificació dels Estats membres. Efectivament, es va produir un moviment encaminat a la creació d'un supraestat europeu. Però a mitjans dels anys seixanta De Gaulle va aturar-lo tot anunciant que França boicotejaria la CEE si tirava endavant qualsevol proposta que pogués suposar la pèrdua de poder de decisió per part dels Estats.

Aquesta reticència a perdre poder s'ha repetit posteriorment en altres països (entre ells la mateixa França) i ha suposat que moltes decisions s'hagin donat a nivell intergovernamental, és a dir, que les hagin pres els caps de l'executiu de cada país.

L'arrel és més el sentiment nacionalista de les masses que no pas una actitud de les elits al poder. A Noruega, per exemple, el govern recolzava una entrada a la CEE a la qual es va negar la població. De fet, la mateixa creació de la CEE està marcada profundament per interessos "nacionals" i, particularment, per la voluntat d'evitar un rebrot d'etnonacionalisme radical a Alemanya. Gairebé quaranta anys després de la creació de la CEE, el 1991, el govern francès va demanar el "sí" als electors del seu país en el referèndum per ratificar el Tractat de Maastrich (tractat de la Unió) argumentant que un "no" a la consulta alliberaria Alemanya del control de la resta d'Estats europeus, la qual cosa podria arribar a ser perillosa. Els arguments nacionalistes eren presents tant en la campanya en favor de la resposta afirmativa com en la que recolzava la negativa.

El procés d'unificació europea s'ha basat en l'articulació de diferents projectes polítics defensius i d'interessos particulars de cada Estat implicat. Per exemple, França ha cercat la protecció front Alemanya, Gran Bretanya ha entrat per motius econòmics però mira de mantenir la seva sobirania a tots els efectes, Alemanya pugna per conservar una posició central en el concert europeu i, a la vegada, recolza l'entrada de països del nord i el centre d'Europa per evitar-hi situacions d'inestabilitat que la poguessin afectar. La revisió del Tractat de Maastricht, el 1996-97, va suposar una situació d'ambigüitat davant la possibilitat d'establir un ens europeu supranacional amb sobirania política:

El Tratado de Maastricht, firmado en diciembre de 1991 y revisado en la Conferencia Intergubernamental de 1996-1997, después de que los referenda danés y francés de 1993 y la oposición del Parlamento británico amenazaran con rechazarlo, refleja el compromiso entre estos diferentes intereses y la ambigüedad de las fórmulas institucionales que aspiran a continuar el proceso de integración sin afrontar abiertamente el tema fundamental de la supranacionalidad (CASTELLS 1998a:368)

Segons Castells (1998a), el procés d'unificació europea i la Unió Europea mateixa, es basen en la definició d'un "Estat xarxa" amb diferents nodes interconnectats les decisions de cadascun dels quals afecten tots els altres. Aquesta xarxa necessita un equilibri, sense un centre clar. Ací rauria la innovació de la Unió, la seva virtut, però també el seu problema, ja que l'Estat modern -model polític que s'ha pres

com a patró en el disseny de l'estructura política europea- és un ens amb un poder que en cap cas es pretén difús. La identificació entre nació i Estat més o menys reeixida arreu del continent europeu, opera contra el possible èxit d'un poder difús i, d'altra banda, dificulta l'acceptació per part dels ciutadans de cada Estat que, com afirma Castells (1998a), és imprescindible perquè la Unió tiri endavant:

Si el sentido está ligado a la identidad, y si la identidad sigue siendo exclusivamente nacional, regional o local, la integración europea quizás no vaya más allá de los límites de un mercado común, semejante a las zonas de libre comercio constituidas en otras zonas del mundo. La unificación europea, en una perspectiva a largo plazo, requiere una identidad europea (CASTELLS 1998a:384)

A darrera el procés d'unificació hi ha por en dos nivells. En primer lloc, es tem una pèrdua d'integritat i poder per part de cada Estat i, en segon lloc, el poder dels Estats Units i el Japó, com a principals centres econòmics a nivell mundial. De fet, darrera de la creació mateixa de la Unió Europea hi ha l'interès d'empreses del Vell continent per superar la competència japonesa i dels Estats Units, i l'interès de les elits estatals per recuperar sobirania política perduda per la creixent interdependència internacional (CASTELLS 1998b:295, citant STREECK i SCHMITTER 1991:148). A les diverses pors, acompanyen diversos interessos i tot plegat conflueix en la gènesi d'una mena de súper Estat nació:

(...) lo que se buscaba no era la supranacionalidad, sino la reconstrucción del poder estatal basado en la nación a un nivel más elevado, un nivel en el que pueda ejercerse cierto grado de control sobre los flujos de riqueza, información y poder. La formación de la Unión Europea (...) no es un proceso de construcción del estado federal europeo del futuro, sino la construcción de un cártel político, el cártel de Bruselas, en el que los estados-nación europeos puedan seguir haciéndose, de forma colectiva, con cierto grado de soberanía en el nuevo desorden global, y luego distribuir los beneficios entre sus miembros, bajo reglas incesantemente negociadas (...) Estamos presenciando la aparición del super estado-nación, es decir, de un estado que expresa, en una geometría variable, los intereses agregados de sus miembros constituyentes (CASTELLS 1998b:295-296)

La creació d'aquesta entitat englobadora d'antics Estats nació podria dur-nos a anunciar la pèrdua d'importància de l'Estat nació en si. Autors com Castells (1998b) o Appadurai (1996a i 1996b) han afirmat que es dona una crisi de l'Estat nació

---

modern. L'economia globalitzada, transnacional, la mobilitat de capital, persones i idees en forma de fluxos, en són els principals desencadenants. En el nivell de polítiques socials, aquesta crisi es traduiria en una reducció de prestacions per part de l'Estat del benestar, forçada per un diferencial entre països que provocaria una crida a la inversió empresarial en recerca d'una producció amb menors costos. Aquesta pràctica podria contradir la pregonada desaparició de fronteres fiscals entre països europeus. A més, en altres casos, arrel d'acords com el NAFTA, sembla veure's afavorida una política aranzelària que contraresti el menor cost de producció, la qual cosa ens duu de nou a la importància reforçada de fronteres i duanes. En aquesta situació, Castells (1998b:282) parla d'una espiral de reducció de les prestacions socials en diversos països, amb una consegüent pèrdua de legitimitat.

La gestació de la Unió Europea està marcada pel fet que l'han de compondre diversos Estats nació amb interessos específics i amb unes relacions entre ells que no sempre són bones. Com ha plantejat Joan F. Mira:

(...) la particularitat europea no és només haver constituït durant mil anys una sola gran casa, edifici comú, sinó també estar ocupada per amos i llogaters particularment mal avinguts (MIRA 1985:125)

Segons Guibernau (1997), la Unió Europea és el resultat de la debilitat de l'Estat per afrontar situacions com les que es van donar en la Segona Guerra Mundial i, en general, les derivades del pes de poders polítics i econòmics exteriors. Però a la vegada l'Estat nació ha continuat essent el protagonista del procés d'unificació europea. La mateixa autora va preveure tensions entre França, Alemanya i el Regne Unit en la pugna per influir en els principis i polítiques de la Unió. (GUIBERNAU 1997:173).

Pel que s'ha vist, no era una previsió errada. La cimera de Niça, celebrada a finals de l'any 2000, va posar de manifest la persistència de posicions particularistes pel que fa als governs de diversos països (en especial Alemanya i França). En els acords que es van prendre tingué més importància la pugna per conservar

parcel·les de poder i autonomia, que no pas per desprendre-se'n. La Unió monetària és ja una realitat (exceptuant el cas de Gran Bretanya, a on es considera la Lliura una mena de símbol nacional intocable) però la Unió política es presenta més complicada d'assolir. El rerafons de la problemàtica és el pes específic del sentiments nacionalistes en els diversos països de la Unió Europea, uns sentiments que corresponen a les masses, a les poblacions, i que, de retruc, afecten a les elits, més predisposades a cedir sobirania en alguns aspectes:

Independientemente de cuales fuesen sus motivos, las elites han subestimado gravemente la capacidad del etnonacionalismo para influir en los comportamientos de las comunidades, o bien han sobrevalorado su capacidad para manipular a las masas. Evidentemente, no se habría construido el edificio de Maastricht de haberse podido prever su demolición en tan breve espacio de tiempo. Se ha producido un alejamiento de las masas, envuelto en un fuerte olorillo a elitismo (...) El nacionalismo es un fenómeno de masas, y no de elites. No se debe juzgar su persistencia en uno u otro pueblo a partir de lo que hagan o digan las elites. Los estudiosos del nacionalismo, cualquiera que sea la disciplina de que provengan, tienen que desarrollar una especie de inclinación antropológica. Debemos mantenernos alertas para descubrir lo que las masas populares sienten, y no lo que las elites, políticas, intelectuales o del tipo que sean, nos dicen que sienten (CONNOR 1994:95-96)

Connor advoca per la recerca del sentiment de les masses envers la Unió Europea, però pel que he pogut comprovar en el cas de la Cerdanya els sentiments van més en la línia del nacionalisme que no pas en la d'una mena de supranacionalisme europeu. El mateix Connor apunta com a línia d'explicació d'aquesta mena de situacions la desaparició de la frontera internacional, preconitzada en el procés d'unificació, i a la vegada reconeix que una escassa adhesió a l'Estat per part d'algunes regions amb sentiment de nacionalitat alternativa a la dominant, pot estar al darrera del procés general d'unificació, per interessos particularistes:

Existen dos razones para que dentro de Europa occidental las minorías presionen para conseguir cambios importantes. Una de ellas está relacionada con la alienación política: puesto que el Estado de que forman parte no es visto como el Estado de su nación específica, la supervivencia del Estado no cuenta con tantas implicaciones emocionales como tiene para la nación dominante. En segundo lugar, muchas de las minorías se encuentran divididas, o cuando menos separadas de alguna comunidad culturalmente afín, por una frontera política. Cualquier proceso que tienda

---

a hacer desaparecer la función de barrera de la frontera tiende también por ello mismo a unificar la nación (CONNOR 1994:85)

En aquesta situació marcada per l'interès, per una banda, en fer desaparèixer unes fronteres i el pes d'uns poders centrals i, per una altra, en mantenir parcel·les de poder, es dona una situació peculiar. Paral·lelament a les referències a una Europa unificada s'emfasitza el rol de l'anomenada "Europa de les Regions", la qual cosa s'ha reflectit en el sorgiment d'institucions com el Comitè de les Regions (COR) o la Comunitat de Treball dels Pirineus (CTP), en les quals regions espanyoles poden tenir un paper de liderat. Aquests organismes estan orientats al desenvolupament de polítiques regionals, tenen una vocació de compensació d'allò que es llegeix com un excessiu centralisme dels Estats, i van en benefici de les regions, deixant de banda els governs centrals. La seva existència podria suposar la desestabilització de la relació entre determinades ciutats i l'Estat central amb la generació de noves dinàmiques regionals en un context europeu, dinàmiques que posarien en contacte, en un mateix pla, regions i ciutats d'Estats diferents.

Projectes com els "Interreg" o els "Recite" promouen aquest tipus de dinàmica, amb accions en el camp del sanejament de pobles i ciutats, traçat de circuits turístics, elaboració de mapes, construcció d'infraestructures... En aquest context, Catalunya té una situació privilegiada i de fet ha esdevingut un dels quatre motors d'Europa, junt amb les regions de Baden-Württemberg, Llombardia i Rhône Alpes (WHITEHEAD 1996:258-259; 264-65). Els "quatre motors" han formalitzat acords des de la creació, el 1988, de comissions permanents per treballar en els terrenys d'ensenyament i joventut, cultura i afers socials, distribució territorial dels recursos, i economia (Le Monde, 6 de juny de 2000).

Existeixen mitjans jurídics i polítics per a la cooperació transfronterera en un nivell interregional i fins per a suposar que la Unió Europea està ressaltant cada cop més les relacions interregionals i els acords transfronterers en matèries com

educació, treball i sanitat (JAUREGUI 1997:143), però les possibilitats de cooperació no sempre es fan realitat. El cas de la Cerdanya il·lustra dificultats de dos ordres: 1) Relacionades amb el pes dels Estats en el nivell internacional (dificultats administratives, polítiques, jurídiques i de finançament); i 2) Reticències de la població. Les primeres es poden superar progressivament amb acords i convenis formals en el marc d'ens polítics com les Euroregions o les Comunitats de Treball, però es veuen dificultats per la mateixa problemàtica en la definició i caracterització de "regions" en el territori europeu i dins de cada Estat. No és clar què és una regió i si la seva existència ha de tenir implicacions polítiques d'algun tipus (JAUREGUI 1997:183).

Tot i que l'anomenat procés de construcció europea, sembla evidenciar el paper important de regions perifèriques en Estats com l'espanyol, aquest paper depèn d'una cooperació transfronterera que es veu dificultada en diversos nivells. En el nivell jurídic, manquen instruments legals que permetin acords directes entre administracions que no siguin Estats i en el nivell institucional la política exterior es considera cosa de l'Estat, qui controla i tutela pràcticament totes les iniciatives "internacionals", de manera que regions i municipis esdevenen organismes amb un poder marginal, quan la cooperació transfronterera es basa precisament en el seu poder i iniciativa.

En el nivell polític, les relacions transfrontereres entre administracions regionals i municipals són vistes per alguns Estats com una amenaça a la integritat territorial i, a més, aquests Estats no han establert cap marc comunitari regulador dels processos de cooperació transfronterera, de manera que aquests processos es veuen dificultats per polítiques i actituds centralistes. A nivell administratiu, l'Estat continua oposant-se a tot allò que sembli una alteració de l'ordre centralista, fonamentat en el seu centralisme i omnipresència i, per tant, a atorgar autonomia als poders perifèrics. D'altra banda, en el nivell de l'organització administrativa, tot i que el sorgiment d'organismes transfronterers que aglutinen regions i ens locals pot afavorir l'aproximació de la UE al ciutadà i la seva

---

consegüent legitimació, les seves implicacions positives es relativitzen a causa de la burocratització dels nous organismes polítics (CASTELLS 1998:382; MUÑOZ TORRENT 1995:99-102).

També hi ha obstacles a nivell de finançament. En aquest cas, els Estats només reconeixen l'execució del seu pressupost envers els seus ciutadans i en el seu territori, i es neguen, per tant, a secundar qualsevol iniciativa que representi una inversió en territori d'un altre Estat, inversió que es podria produir en el cas de regions transfrontereres. En el nivell socioeconòmic, els ritmes de desenvolupament no són parells entre Estats, la qual cosa impedeix que la cooperació sigui equilibrada (MUÑOZ TORRENT 1995:103).

Pel que fa a les reticències de part de la població europea a iniciatives transfrontereres, persisteixen estereotips i prejudicis nacionals i regionals. El nacionalisme (d'Estat o no) es manté en els manuals escolars i els mitjans de comunicació refermant, doncs, l'existència de fronteres i diferències (MUÑOZ TORRENT 1995:99-103). Els mitjans de comunicació i l'educació són espais privilegiats de la reproducció de referents identitaris. Generen imatges que s'interpreten, i que en el discurs i la pràctica dels subjectes prenen significat. És així com es coneixen realitats sense el contacte directe. Es pot opinar sobre política francesa i espanyola, compartir un coneixement sobre un món comú, que conté especificitats delimitades per fronteres internacionals. La idea d'Europa es canalitza pels *mass media*. Parlar d'Europa és parlar d'economia, però curiosament és quan es parla d'Europa que apareix la frontera, fonamentalment perquè "Europa" no és un referent que aglutini una realitat homogènia.

A la Cerdanya, els controls fronterers han deixat d'ésser visibles. Ara no es necessita el passaport per creuar la frontera ni tampoc es revisen sistemàticament els vehicles que creuen la ratlla per veure les mercaderies que transporten. A més, les empreses d'una i altra banda de la frontera poden treballar fàcilment arreu de la comarca. El lliure pas de persones i mercaderies sembla que s'ha fet realitat,

mentre el control i la vigilància estatals semblen haver-se retirat dels punts fronterers. Tot indica que la frontera ha desaparegut, però en alguns aspectes no ha estat així.

Des del punt de vista de comerciants i empresaris de la Cerdanya francesa ⁸¹, la pràctica desaparició de les duanes i els controls sistemàtics ha originat una competència directa amb els professionals de la Cerdanya espanyola. Aquests darrers treballen amb tota llibertat al costat francès i ho fan, segons els seus veïns, traient avantatge del menor cost de la mà d'obra que fa que puguin oferir preus baixos. Pels empresaris de la Cerdanya francesa és una mena de competència deslleial, tot i que també ells poden treballar a la Cerdanya espanyola i, com algun d'ells ha fet, establir-hi negocis per aprofitar els menors costos de producció. Es considera necessari protegir una economia ubicada en un territori nacional.

Així les coses, la frontera no ha deixat de condicionar les estratègies dels habitants de la comarca a l'hora de cercar recursos i més que desaparèixer, s'ha redefinit, de forma que requereix l'adaptació dels cerdans. Una adaptació que no té per què implicar conflictes transfronterers. Com afirmava Tulla en la seva tesi doctoral, la frontera no només diferencia àrees d'acord amb el grau de desenvolupament de cada Estat, sinó que genera fluxos en ambdues direccions que accentuen la interacció (TULLA 1981:827). La possibilitat de rebre ajuts econòmics de l'Euroregió pot facilitar col·laboracions transfrontereres. De fet ja s'han rebut ajuts dels fons europeus en matèria de sanitat, sanejament, cultura i patrimoni. Amb tot, es percep una competència econòmica, i en el nivell polític i social, la qüestió europea ha fet més palès el contrast entre dues Cerdanyes.

---

⁸¹ No es tracta d'una situació que experimentin tots els empresaris i comerciants de la Cerdanya. Em baso simplement en les manifestacions fetes per persones entrevistades, sobretot de la Cerdanya francesa, i amb el ressò que de la situació s'ha fet des d'una revista local i des de la principal organització sindical de la Cerdanya francesa i el Capcir.

De moment, les iniciatives que s'anuncien com avenços transfronterers no tenen un suport absolut a la Cerdanya. Així, per exemple, tot i que l'hospital de Puigcerdà ha rebut ajuts econòmics de l'Euroregió per tal d'oferir un servei transfronterer, la població de la Cerdanya francesa no s'ha mostrat oberta a rebre aquest servei (*L'Aixurit*, núm.20, pp.20). Existeix alguna barrera que impedeix als cerdans francesos d'acceptar la utilització d'una infraestructura de la Cerdanya espanyola, tot i els avantatges que podria comportar (el centre mèdic més proper a la comarca es troba a Prada, a més de 20 quilòmetres de la comarca, i s'hi arriba travessant una carretera plena de revolts). Hi ha qui al·lega que el servei no té qualitat i es mostra una desconfiança considerable envers la possibilitat d'utilitzar-lo. Així ho explica una persona que viu a Sallagosa (Cerdanya francesa):

Lo que se oye del hospital de Puigcerdà es tremendo, eh! Hay gente que ha ido y dicen que es mejor no ir, eh! Es fatal. Yo tengo un primo que tenía siete o ocho años, fue allí, al hospital, entró que se había tragado una pila, le han operado y otra vez no sé qué le había pasado, y otra vez le dolía el vientre y le han operado el apéndice, y una vez que le han operado han llamado a los padres. Yo cada vez que iba a ver gente, no ves nunca a los médicos. Sólo dan la vuelta por la mañana y ya está... No tienen mucha fama. Y esto es verdad, eh! Actualmente se habló y se sigue hablando de hacer un hospital porque aquí el más próximo está en Prades (...) y se hablaba de hacer uno para que al menos pudieran ir españoles y franceses, y hablaban de Puigcerdà, no sé si le has oído (...) Pero no puede ser, eh! Primero porque habrá un problema de seguros. Nosotros estamos tratando de cubrir cosas que no sé si se cubren en España. Y segundo porque si son los médicos de allí [riu]. Me da miedo (...) porque yo nunca he ido, con que no sé si es verdad, pero he oído cosas bastante malas (E-124 [D-Gp-4-Cef])

Aquesta imatge, no mancada d'estereotips, està vinculada a la preponderància d'una visió de la realitat de caràcter nacionalista. Els cerdans han estat formats com a subjectes nacionals, i això inclou l'assumpció que els seus veïns són "altres nacionals". L'economia, les infraestructures... qualsevol gestió que es vulgui desenvolupar, topa amb la perspectiva nacionalista.

Un altre fet que dificulta la generalització del servei de l'hospital de Puigcerdà als usuaris de la Cerdanya francesa és, de nou, la qüestió de la diferent fiscalitat i del

diferent cost de la Seguretat Social associat a la mà d'obra a una i altra banda de la frontera:

(...) Tot el que gestiona el social, la fiscalitat i tot això és sempre l'Estat (...) Caldrà mirar de trobar quins pontets tenim de mirar de posar d'un band i l'altre per travessar aquestes riberes que hi ha (...). M'agradaria... que hi hagués un hospital, que hi hagués en un puesto donat una estructura que pogués donar el servei a tothom (...) Demprés el que tenim de mirar de trobar és que aquest establiment permeti a l'infermer per ser francès, de continuar tenint els mateixos drets que tenia a França i si pot ser, a l'infermer... al temps, perquè serà a un temps donat, això, l'infermer espanyol podrà dir també: "jo m'estimaria més ser infermer de França, perquè seré més ben cobert per la Seguretat Social o al revés". La problemàtica és aquesta. És a dir a Puigcerdà és una cosa i a Bourgmadame és una altra. I com ho fas viure això? Allavons la idea d'aquestos polítics que sempre estan escurant, van dir: "això s'adobarà amb el temps". De totes maneres, (...) si hi ha un que guanya cent francs aquí, i hi ha l'altre que en guanya cinquanta aquí, el qui en guanya cinquanta en voldrà guanyar cent, m'entens? Ja voldrà venir cap aquí, i no hi ha més problemes. Però el que s'han descuidat és que el quin paga els cent francs aquí, pot venir aquí i demanar a l'altre i tindrà gent aquí que continuarà a treballar per cinquanta francs (...) (E-106 [H-G-5-Cef])

Darrera la lectura de la construcció europea com un procés problemàtic, hi ha, doncs, la visió d'espais de sobirania, normatius i sobretot econòmics diferents. Les persones europees podrien ser les mateixes, però la parcel·lació nacional de l'espai delimita condicions de ciutadania (drets i deures) contrastades, com explica en els següents termes un càrrec de la cambra d'oficis del cantó de Sallagosa:

Amb lo econòmic (...) van fer (...) les dos baranes d'una escala, però es van descuidar de fer les escales per pujar (...). Quan ets a dalt et trenques la cama a baix i després vas a veure el metge. I d'un band com de l'altre, eh! I creu que sóc cerdà antes de ser francès i espanyol i tot el que vulguis, que sóc europeu m'ho crec, perquè a nivell des échanges internationaux en tenim menester par rapport a l'Amèrica, par rapport amb altres àmbits (...) El problema és que hi ha països d'Europa que són en un puesto... Alemanya és amb un puesto, nosaltros siguem en un altre, l'Espanya és en un altre, Portugal és en un altre (E-106 [H-G-5-Cef])

Per tant, Espanya i França es veuen com a països diferents, i això es correspon a nivell de fiscalitat i de capacitat per oferir serveis. S'han interioritzat uns esquemes a través dels quals es llegeix la realitat en termes de nacions i Estats diferents. Les competències polítiques arriben fins la frontera, i encara no s'ha aplicat un sistema que permeti superar aquest fet. Ni els usuaris ni els qui

---

s'haurien de posar d'acord per la gestió d'un hospital transfronterer han superat la presència de la frontera internacional. Ans al contrari, han topat amb la diferència que implica la seva existència, que paradoxalment s'ha fet més manifesta amb la seva presumpta desaparició. En aquesta situació, els cerdans es troben al bell mig del que s'ha anunciat com la construcció de "Europa", i, com va passar quan es va establir la divisòria internacional, es veuen obligats a construir una realitat diferent, plasmada en el territori, però a la qual cal donar un contingut.

En aquest context es troba la Cerdanya actual. Quan era oficialment present, la frontera internacional esdevenia un punt comú d'interès entre cerdans francesos i espanyols. Es treia benefici, sobretot, del diferencial de preus a través de la venda legal o del contraban. Ara s'ha proclamat la desaparició de "la ratlla", però el seu traç s'ha subratllat en alguns aspectes. S'ha generat una situació de competència entre empresaris i comerciants. Els qui tenen negocis a la banda francesa es veuen perjudicats pels de la banda espanyola, però els clients es poden veure afavorits per un descens dels preus. Els cerdans francesos poden anar a comprar productes en supermercats instal·lats a la Cerdanya espanyola per preus inferiors als dels establiments comercials de la banda francesa.

Tot i el conflicte entre empresaris, la presència de la frontera es continua utilitzant en diversos nivells. Es podria parlar de l'existència d'una comunitat d'interessos arrel de la presència de la frontera, però què passa en el nivell de la identitat? És suficient l'interès econòmic compartit? Pàgines endarrera citava unes paraules de l'escriptor Max Gallo amb les quals expressava la seva preocupació per una crisi de la nació francesa. De manera similar, el pensador occità Robert Lafont proclamava, fa uns anys, la crisi ja no de la nació, sinó de l'Estat nació com a model polític. L'autor feia referència a una unió cultural de les poblacions d'un territori que coincidia pràcticament amb el de l'Euroregió Languedoc-Roussillon-Catalunya:

Hem entrat en una fase en què l'Estat nació sembla necessàriament com a arcaic, car els nous espais que es construeixen són espais transfronterers i

espais culturals (...). Occitània i Catalunya són, en certa manera, una vella unitat cultural que es reconstrueix en termes de modernitat (LAFONT, *Le Monde*, 20 de juny de 1994)

Les paraules de Lafont són l'anvers d'una moneda amb un revers que podria ser molt ben representat per les afirmacions de Gallo:

Qui no veu (...) que la lògica europea condueix explícitament a una Europa federal de les regions? Què restarà, aleshores, d'una nació desproveïda de sobirania? Referències museogràfiques! És comprensible, en aquestes condicions, que els més joves, a Còrsega o en altres indrets, cerquin un sentit i un destí col·lectius fora de la nació francesa. Perquè pertànyer a una nació depèn d'una situació a on res està mai definitivament jugat. Cal el "voler viure i decidir junts", el voler mantenir, com a imperatiu categòric, la coherència de la nació. I això depèn d'allò simbòlic: orgull d'una història comuna, d'una llengua comuna (...). Ser francès és ser *chouan et bleu*⁸², perquè la nació existeix abans que les parts que la divideixen i que no les nega pas, sinó que les integra dins la seva història nacional (...). Sí, es vol una Europa federal de les regions, un lligam entre bascos, flamencs, saboians, catalans i bretons, però això no voldrà dir ser ciutadans francesos, continuadors i constructors d'una història nacional, sinó ser posseïdors de l'euro, amb el qual podran comprar un bitllet per entrar al museu de la nostra història nacional (...). Però potser els polítics reculen davant d'aquesta franquícia perquè senten que existeix, després de tot, un poble francès i una nació francesa, i que ells la temen (GALLO, *Le Monde*, 11 de febrer de 1998)

En la cita precedent, els símbols serveixen per afirmar unitat i coherència, per representar i reafirmar una identitat nacional. Són paraules efectuades des d'un sentiment nacionalista ferit, des de la defensa d'una unitat posada en dubte, paraules darrera la simplicitat de les quals hi ha una realitat complexa en el viscut i experimentat, difícil d'analitzar. Tanta complexitat escapa a la unitat d'anàlisi d'aquesta tesi, però tal vegada l'estudi d'una zona fronterera en què conflueixen diversos nacionalismes, poders, discursos i representacions col·lectives, pot ser útil per a comprendre-la. Sobretot si es passa del pla abstracte dels Estats i els nuclis de poder administratiu, a l'experiència dels subjectes concrets. Aquest serà tot just l'objecte de la tercera part d'aquesta tesi.

---

⁸² Referència històrica al moviment camperol insurrecte de 1792-93, a Bretanya (els *chouans*), i a un dels regiments de voluntaris que defensaven el govern revolucionari (*bleus*).

4.3. Conclusions

Hem vist com la diferent evolució política dels Estats espanyol i francès, la d'Europa i la de la Comunitat autònoma de Catalunya com a regió han tingut el seu pes a la Cerdanya durant el segle XX. De primer, s'ha generat una asimetria entre una i altra banda de la frontera, a partir de l'extensió i aplicació de mecanismes de coerció i redistribució, des de dos Estats diferents. Especialment significatiu és el paper de la institució escolar i de les vies de comunicació, com a agents de canvi.

L'escola esdevé un element central d'aplicació del dispositiu nacionalista i de creació de subjectes nacionals. El nacionalisme s'inclou en el conjunt d'elements que constreixen les pràctiques dels subjectes i la seva visió del món. A través d'ell es pot naturalitzar l'existència de l'Estat nació com a unitat, i es pot creure justificat que existeixin les fronteres i els seus controls. Aquest nacionalisme es pot difondre molt bé a l'escola, i un dels seus objectius fonamentals és instaurar una coincidència entre fronteres territorials i fronteres culturals. La institució escolar és important com a eina de nacionalització, a la vegada que com a instrument de socialització (d'interiorització del món social) i d'aculturació, (assumpció d'una forma de veure el món i d'un univers simbòlic). L'escola va permetre l'afrancesament o espanyolització dels cerdans, facilitant-los l'accés a una cultura central, a la vegada que l'extensió i millora de les vies de comunicació els apropaven amb més facilitat a indrets de l'interior dels territoris nacionals.

Però l'impacte d'aquests instruments no va ser simultani a tota la comarca. A França, l'ensenyament universal i públic va ser obligatori des de 1884, tot i que el nombre de docents i centres ja havia augmentat progressivament des de principis del segle XIX. Amb elements propis de la disciplina militar o policial, l'escola imposava una ordenació del món, per la via normativa, i amb mestres que

s'havien d'enfrontar, com a principals dificultats, amb l'absentisme escolar i amb l'ús del català.

Més que la coerció (especialment desenvolupada per a reprimir l'ús del català), va ser el consentiment el que va permetre l'efectivitat de l'escola. En el terreny lingüístic, el francès es va anar consolidant com a llengua de prestigi, en detriment del català. Tant aquesta valoració com el reconeixement de la importància de l'escola van arribar a partir dels primers decennis del segle XX, de la mà de la unificació del mercat de treball, el descens del predomini l'activitat agropequària i, concretament, amb el desenvolupament del funcionariat i el treball públic com a sector en el qual hom tenia l'oportunitat de treballar només si havia obtingut un cert grau d'educació, i un domini del francès.

Tot i la precocitat de la Llei Moyano, a Espanya el nivell d'escolarització va ser menor durant tot el segle XIX, i també al segle XX. Durant el franquisme augmentaria el nivell d'escolarització, però inicialment sense tenir al darrera factors com els que hem vist que destacaven en el cas francès (descens pronunciat de l'activitat agropequària i desenvolupament d'un ampli sector públic). A més, la inestabilitat política, social i econòmica dificultava que l'escolarització fos reeixida.

Una diferència significativa entre la Cerdanya francesa i la Cerdanya espanyola va ser el major prestigi del català en el segon cas més que en el primer, coincidint amb una normalització lingüística i especialment amb la reorganització política que va suposar la instauració de la Generalitat de Catalunya al Principat, els trenta, i que va respondre a diversos factors, entre els quals l'important pes del nacionalisme catalanista, arrelat en sectors burgesos i populars. Després de la Guerra Civil, el franquisme va comportar un esforç d'espanyolització i va significar la prohibició de l'ensenyament en català que, no obstant, es restabliria amb la reinstauració de la Generalitat (1979), al temps que es mantindria, durant el règim, l'ús del català en diversos àmbits (entre ells, significativament, el treball).

A la Cerdanya francesa, els darrers deu anys s'ha vist un increment en la valoració del català, arrel del procés de terciarització i d'urbanització, i l'efecte demostració que representa el Principat, i especialment l'afluència de turistes i segons residents que provenen de l'àrea de Barcelona. Aquest fet, però, no s'ha traduït en una presència del català en l'ensenyament i al carrer, comparable a la que hi ha a la Cerdanya espanyola. Els canvis socioeconòmics i les diferències en la nacionalització (i específicament en la valoració de les llengües), a través de l'escolarització, hi han tingut un paper central.

Però com a zona fronterera, la Cerdanya té la seva especificitat en el terreny de l'educació. A principis de segle, infants d'un cantó de la frontera estudiaven en escoles privades o públiques de l'altre. En el primer cas, solien ser centres educatius tutelats per institucions religioses. En el segon, les escoles franceses. A més, durant més de quinze anys va existir una escola franco-espanyola a Puigcerdà, a on es tenia especial cura de l'ensenyament del francès. Comerciants, menestrals, professionals lliberals i propietaris eren els qui mostraven més interès en el projecte, arrelat, fonamentalment, en una voluntat i necessitat d'aprendre el francès com a llengua de prestigi i utilitat a la zona fronterera. Després d'aquella iniciativa, darrerament hi ha hagut intents de crear escoles transfrontereres, però no s'han fet realitat degut, d'una banda, a problemes d'organització, i de l'altra, a una manca d'acord sobre la necessitat de fer l'escola.

La necessitat de conèixer el francès i la valoració d'aquesta llengua (i també del sistema educatiu), han fet que comerciants i professionals de restauració i d'establiments hoteleres de Cerdanya espanyola duguin els seus fills a l'escola primària i/o secundària, a Cerdanya francesa. Un fet que no es dona en el sentit invers. De tota manera, s'ha implantat l'ensenyament facultatiu del català a les escoles de Cerdanya francesa (i a tot Catalunya nord), resultat d'un doble reconeixement del català com a llengua regional (fruit de la pressió de sectors regionalistes i d'algun nucli nacionalista).

L'escola francesa i l'escola espanyola continuen formant part de sistemes educatius diferents. Les tendències transfrontereres afavoreixen la possibilitat de moure's per tot el territori, i mantenir un contacte amb gent d'arreu, però la socialització a l'escola es dona, fonamentalment a un o altre costat de la frontera, i la nacionalització esdevé especialment clara, en el context de socialització secundària. Fins avui, l'educació ha estat una via de nacionalització dels cerdans, de socialització en una cultura central, i generalment ha estat més un element fronterer que no pas transfronterer. La mobilitat d'alumnes i, a principis de segle, l'existència d'un centre transfronterer responien a un interès en afavorir la possibilitat d'operar en dues llengües i poder moure's en dos territoris (hi havia contactes tant amb Barcelona, com amb Perpinyà). Ara per ara només es dona la mobilitat d'alumnes, i l'ensenyament està organitzat de forma clarament "nacional". Les polítiques educatives de dos Estats (i, en el cas de la Cerdanya espanyola, d'un quasi-Estat) donen per suposat que els infants cerdans assoliran un marc de visió i actuació proper al dels ciutadans de l'interior dels seus territoris respectius. Els canvis socioeconòmics, i la dinàmica política a cada cantó de la frontera han consolidat aquesta tendència.

Pel que fa a les vies de comunicació, han contribuït al procés de canvi socioeconòmic i cultural facilitant el contacte entre poblacions de dos territoris nacionals (i especialment la unificació de dos mercats de treball i la mobilitat de població en aquells territoris). Però a la Cerdanya la millora d'aquelles vies no s'ha donat de forma simultània. Fou més prematura al costat francès, des de finals del segle XIX, i fins el segon decenni del segle XX (quan el ferrocarril va arribar a la Cerdanya espanyola).

L'augment quantitatiu i qualitatiu de les vies de comunicació (ferrocarril i carreteres) afavorí des de finals del segle XIX, la urbanització i el desenvolupament d'un mercat de treball assalariat a la Cerdanya francesa (en la construcció d'infraestructures o en els serveis públics). Aquesta nova oferta de treball es va sumar a les que es donaven a la resta del territori francès per oferir

---

noves opcions als qui fins el moment havien treballat en el sector primari. La situació va tenir influència sobre la Cerdanya espanyola (especialment amb el moviment de població), a on les infraestructures es desenvoluparien més tard i de forma menys intensa. A la Cerdanya francesa es van donar salarització, especialització agrícola, terciarització i aplicació de subvencions i finançament públic. Primer a la banda francesa (des dels primers decennis del segle XX), i més tard a l'espanyola (a partir dels anys cinquanta) hi va haver una pèrdua de la relativa autonomia econòmica que tenia la comarca.

Un tercer agent va contribuir a la nacionalització dels cerdans: el servei militar. S'hi donava el contacte entre espanyols o francesos de l'interior dels dos territoris nacionals. La participació en el servei es basava precisament en la pròpia nacionalitat i, tot i que en alguns casos implicava que hom fos reconegut com a "català", significava la manifestació evident de l'espanyolitat. Quan la inscripció a l'exèrcit ha representat la intervenció en guerres per a defensar la nació, aquella evidència s'ha fet encara més palesa.

En la Primera Guerra Mundial, per exemple, els cerdans francesos van conèixer molta gent d'arreu de l'Estat, i s'hi van comunicar en francès. D'altra banda, van desenvolupar un punt de vista nacional en la lectura d'una realitat internacional de la qual es feren més conscients. A més, la primera gran confrontació militar del segle XX ha quedat en la memòria dels francesos (inclosos els de la Cerdanya) com un mite col·lectiu d'identitat nacional, junt amb la Revolució, el republicanisme, i la resistència antinazi. Després de la Gran guerra, la línia divisòria que partia la Cerdanya es va fer evident com a frontera nacional, en generalitzar-se l'ús de passaports i documents d'identificació i el control del pas de persones

La proximitat de la frontera internacional ha propiciat, a la Cerdanya, manifestacions de "nacionalització de l'interès", a través de la resolució de divergències i confrontacions amb la reclamació dels drets en tant que ciutadans nacionals, i la comparació amb els qui eren ciutadans d'un altre Estat. En altres

ocasions s'ha argüït la vigència de tractats internacionals per a la resolució i des d'algun poble s'ha reclamat passar a formar part del territori nacional veí, com a solució. En tots aquests casos s'ha actuat reconeixent la presència de la frontera i/o les regles marcades pels Estats en els tractats internacionals. D'aquesta manera es mira de compensar la llunyania de les zones de frontera (en el cas de la Cerdanya, accentuada per la seva naturalesa de comarca de muntanya) envers els centres de decisió (els Estats). La crida d'atenció per part de les comunitats locals es veu especialment justificada quan es posa de manifest un desconeixement de la realitat local per part del poder estatal, amb la signatura d'acords internacionals ignorant les repercussions que poden tenir sobre aquelles comunitats.

Una excepció s'ha donat en el terreny de l'ús de pastures i vies de pas per a ramats. S'han mantingut acords entre comunitats d'un i altre costat de la frontera per deixar passar ramats o perquè puguin pasturar en territori del municipi o comuna. Aquests acords, basats en pactes consuetudinaris o ratificats per autoritats estatals després de l'acord local, representen una posició central de les societats frontereres respecte de la presa de decisions, com s'estableix amb l'esmentada nacionalització de l'interès. A més tot plegat significa un poder des dels marges que no sempre té la sanció dels poders estatals.

A la Cerdanya cal també tenir en compte l'existència d'un moviment de nacionalisme perifèric. En altres casos de zones frontereres s'ha demostrat que la creença en l'existència d'una identitat transfronterera afavoreix la cooperació entre comunitats d'un costat i altre de la divisòria. Organitzacions culturals o mitjans de comunicació en una llengua compartida per les comunitats dels dos costats de la línia poden facilitar als seus habitants el contacte transfronterer i l'adopció o reproducció de pràctiques i visions que superen la ratlla.

El cas de la Cerdanya il·lustra molt bé la importància de la relació entre centre i perifèria a un dels territoris estatals que conflueixen a la Cerdanya (i particularment, la major o menor descentralització política al seu sí). La darrera

---

comunitat de la Cerdanya francesa que ha amenaçat de deixar de formar part del territori francès i de ser administrada per l'Estat corresponent davant d'un problema específic (Eina), no ha anunciat el seu pas a l'Estat espanyol, sinó al Principat de Catalunya, i els protagonistes de la proclama a més de denunciar una desatenció per part del poder central, han manifestat una admiració pels habitants del Principat. Es tracta d'una versió diferent de nacionalització de l'interès, que evidencia la importància del nacionalisme català i la seva posició hegemònica al Principat, en comparació al nacionalisme espanyol.

Les adhesions i el llenguatge nacionalistes es manifesten en casos com el d'Eina i continuen presents com ho fan les diferències entre un costat i altre de la frontera en el nivell econòmic i, sobretot, en tot allò relacionat amb la política, l'administració territorial i aspectes que ja hem vist, com l'educació. La unificació europea no ha modificat la importància de l'existència de fronteres polítiques ni ha suposat tampoc una mena de "europeïtzació de l'interès" o del llenguatge. No hi ha educació ni mitjans de comunicació que reproduïxin una identitat europea, sinó més aviat identitats nacionals.

Una de les diferències fonamentals entre l'Estat francès i l'espanyol és que el primer ha consolidat la seva identificació amb una nació, a partir de símbols com la República o la Revolució. La consolidació de l'Estat del benestar, a partir dels anys cinquanta, ha significat un plus de legitimació per la via del consens. D'altra banda, hi ha poc qüestionament de la unitat nacional francesa, encara que se'n dóna algun sobretot des de Còrsega i Bretanya. A Catalunya nord hi ha un moviment nacionalista, però és minoritari. Com han explicat diversos autors, es tendeix més al regionalisme, molt actiu en el terreny folklòric i literari i que, en allò polític beu (com el nacionalisme minoritari que existeix a la regió) de les fonts del nacionalisme perifèric del Principat. El moviment se centra bàsicament en la llengua com a símbol central, i principal element de reivindicació, deixant més de banda plantejaments de reorganització de l'Estat.

El 1982 es va promulgar una llei de descentralització amb la qual es va reorganitzar l'administració francesa. No va ser una mesura orientada a la satisfacció dels desigs de moviments de nacionalisme perifèric o de regionalisme, sinó realitzada per millorar la funcionalitat i l'eficàcia de l'entramat burocràtic. Es va fer, doncs, d'acord amb els interessos marcats des del centre. Les comunes, per exemple, han seguit amb poca autonomia, i amb una supeditació al Departament i a l'Estat que limita fins i tot la seva capacitat per elaborar pressupostos.

L'Estat espanyol, per la seva banda, no ha aconseguit consolidar un govern centralitzat com el francès, tot i els intents efectuats des del segle XVIII. A principis del segle XX, al Principat de Catalunya es va desenvolupar un moviment polític nacionalista, i els anys trenta es va formar un govern autonòmic. La transició del franquisme a la democràcia es va tancar amb la Constitució de 1978 en què es feia referència a Espanya com una nació integrada per "nacionalidades y regiones " i que va dur a la restitució d'aquell govern autonòmic. El text constitucional era prou ambigu i l'organització administrativa que en va resultar prou flexible, com per incorporar diferents nivells d'aspiracions des de regions perifèriques del territori espanyol. La descentralització del poder, està relacionada amb el fet que l'Estat espanyol no ha aconseguit legitimar plenament la idea d'unitat nacional i la identificació entre Estat i nació.

Durant el franquisme, la repressió del catalanisme i de l'ús del català, anteriorment revestits de prestigi i presents en institucions polítiques, en l'escola i la literatura, no van evitar que es mantingués i fins i tot es desenvolupés el nacionalisme catalanista. A diferència de la Catalunya nord, el Principat té una autonomia política, i el nacionalisme català hi és hegemònic. El context d'unificació europea sembla haver ofert noves possibilitats a les regions de l'Estat espanyol de cara al seu reconeixement i a la projecció del seu poder i, entre elles, al Principat de Catalunya.

Específicament, el procés de construcció europea es basa, *a priori*, en la progressiva desaparició de les fronteres entre diversos Estats, però en realitat les

---

línies divisòries segueixen servint com a portes a tancar i cada Estat membre de la Unió, conserva i defensa interessos particularistes i persegueix el manteniment del seu poder en tots els nivells possibles. Les elits al poder han adoptat posicions que contradiuen la tendència a crear una força supranacional, i que van més en la línia de formar un mena de superestat. A més, les poblacions dels països membres han mostrat una adhesió major a algun tipus de nacionalisme que no pas a l'europeisme (ho demostren, per exemple, els discursos polítics en les campanyes electorals en comicis europeus, i els resultats d'aquestes campanyes).

La identificació entre Estat i nació es manté, i el poder segueix centrant-se sobretot en governs estatals. La UE és una institució de poder difús, concebuda com si d'un Estat es tractés, però que no té el suport d'una identificació col·lectiva dels ciutadans, per a la qual, per altra banda, no hi ha hagut un esforç per part d'algun tipus de poder polític central. El procés d'unificació s'ha anat construint sobre el temor a una pèrdua d'integritat i poder per part de cada Estat i com a reacció front l'hegemonia econòmica d'Estats Units i Japó. D'altra banda, l'Estat nació i el nacionalisme modern són encara models que funcionen entre les poblacions de cada Estat membre. En el cas de la Cerdanya, els sentiments de la població van més en la línia del nacionalisme que no pas en la d'un mena de supranacionalisme europeu.

La UE s'ha basat en l'aparent desaparició d'unes fronteres, però amb l'enfortiment dels controls i vigilància de les fronteres entre els països membres i els que no en són. En qualsevol cas, la desaparició de fronteres (o més ben dit, la debilitació del seu control i la pràctica desaparició de les duanes) facilita la cooperació transfronterera, però hi ha diversos problemes que la dificulten. El cas de la Cerdanya mostra com, en el nivell jurídic, falten instruments per poder establir acords directes entre administracions que no siguin Estats. Acords que es podrien establir es dificulten perquè a nivell institucional hi ha decisions que es considera que corresponen als Estats. També dificulten la cooperació l'oposició dels Estats a tot el que sembli una cessió d'autonomia a poders perifèrics, i els prejudicis, rivalitats i estereotips en

relació a regions i nacions veïnes, i les diferències entre Estats a nivell de competències, polítiques de treball, socials o econòmiques.

A la Cerdanya, una de les conseqüències de l'entrada en vigor dels acords de Schengen ha estat la competència generada entre empresaris i comerciants d'un i altre costat de la frontera, a partir de la qual s'ha vist reforçada, paradoxalment, la identificació de França i Espanya, a la Cerdanya, com a realitats contraposades. Tots els cerdans són europeus, però segueixen essent diferenciats com a "francesos" i "espanyols", i tenint drets i deures diferents segons la parcel·lació nacional de l'espai. Dos Estats (un d'ells, amb l'afegitó d'un quasi-Estat) segueixen administrant dos territoris. La frontera no ha desaparegut.

Per tant, Espanya i França es veuen com a països diferents, i això es correspon a nivell de fiscalitat i de capacitat per oferir serveis, i als prejudicis i mentalitats que es van anar diferenciant al llarg del processus de construcció nacional. S'han interioritzat uns esquemes a través dels quals es llegeix la realitat en termes de nacions i Estats diferents. Les competències polítiques arriben fins la frontera, i encara no s'ha aplicat un sistema que permeti superar aquest fet. I tot això quan en el nivell de la mobilitat transfronterera del capital econòmic, de la majoria de les mercaderies i de la població, es presumeix la frontera com una realitat desapareguda de la mà d'acords de política internacional. La situació es manifesta també en el nivell micro, constituït per l'experiència dels subjectes, i en el qual es troba la possibilitat darrera de materialitzar els contactes i els moviments transfronterers. Caldrà, doncs, aproximar-se a aquest nivell, no només per això, sinó també per veure quina és la relació entre fronteres simbòliques i frontera internacional, i, en fi, com pren cos la situació en la vida quotidiana. Aquest nivell micro serà l'objecte de la tercera part en què ens endinsarem tot seguit.